

ČIELGGADUS

Suohkanodastus ja sámi beroštumit

26.08.2015

SÁMEDIGGI
SAMETINGET

Ovdasátni

Čielggadeapmi suohkanođastusa ja sámi beroštumiid birra lea čállojuvvon Sámedikki dievasčoahkkima mearrádusa áššis 127/14 «Suohkanođastusa - sámi perspektiivvat» vuođul. Áigumuš čielggademiin lea oažžut ovdan sámi beroštumiid ráđđehusa suohkanođastusas. Čielggadus válddaha dakkár fáttáid go giela, mánáidgárddiid, oahpahusa, dearvvašvuođa ja areálageavaheami. Dasa lassin gieđahallojuvvo sámepolitihka institušonaliseren suohkaniin.

Bargu čielggademiin álggahuvvui njukčamánu 2015. Lágiduvvui suohkanseminára mas fáddá lei sámi perspektiivvat suohkanođastusas. Seammás ásahuvvui referánsajoavku mas ledje mielde sátnegođiheaddjit dahje várresátnegođiheaddjit 10 suohkaniin, 7 siskobealde sáme giela hálddašanguovllu ja 3 olggobealde. Earret referánsajoavkku, ja earáid geat leat čájehan beroštumi árvulusaid vuođul, lea čielggadus čállojuvvon suohkaniid ja earáid dálá raporttaid, čielggadusaid ja eará dokumeanttaid vuođul.

Čielggadus gieđahallá čuoľbmačilgehusaid mat leat sámi álbmogii deatalaččat. Jus galgá sáhttit seailluhit ja nannet sámi giela, kultuvrra ja servodateallima boahteáiggi suohkaniin, de leat deatalaš ahte sámi beroštumiit váldojuvvojit mielde proseassaide nationála, regionála ja suohkanlaš dásis.

Sámediggeráđđi sávvá ahte čielggadus lea ávkkálaš suohkaniidda ja earáide suohkanođastus barggus, muhto maidái eará oktavuođain. Čielggadus sáddejuvvo gulaskuddamii. Gulaskuddanárvalusat galget ovttas dáinna čielggadusain leat vuodđun suohkanođastusasáššái maid sámediggeráđđi ovddida dievasčoahkkimis juovlamánu 2015.

Sámediggeráđđi giitá referánsajoavkku buori ságastallama, ávkkálaš árvulusaid ja stuora beroštumi ovddas referánsajoavkočoahkkimiin. Sámediggeráđđi giitá maid buohkaid geat leat sádden árvulusaid ja čájehan beroštumi dán bargui.

Karášjohka, 16.09.2015

SISDOALLU

Ovdasátni	2
1. Álggahus	4
1.2 Prinsihpalaš vuodđu	6
2. Rievttálaš vuodđu ja demográfalaš ovdánanbealit	7
2.1 Rievttálaš vuodđu	7
2.2 Sámepolitihka doaibmasuorggit	12
2.3 Sámi suohkanat - ovdánandovdomearkkat.	14
2.4 Álbmotovdáneapmi sámi guovlluin	14
Álbmot SDE-guovllus:	15
2.5 Barggolašvuohta ja mátkkošteapmi gaskal ruovttu ja barggu sámi guovlluin	15
3. Sámepolitihka institušonaliseren	17
3.1 Suohkanat ja sámi almmolašvuohta	17
3.2 Sámepolitihka váldoeavttut	17
3.3 Geografija- ja resursadimenšuvdna sámi almmolašvuođas	18
3.4 Suohkanlaš sámepolitihka institušonaliseren	20
4. Sierra suohkanlaš sámi ovdasvástádussurggiid árvoštallan	23
4.1 Sámegiella	24
4.1.1. Sámegiella suohkansuorggis	24
4.1.2 Hástalusat čuovvolit báikenammalága	27
4.1.3 Suohkanođastus ja sámegiella ovdáneapmi	27
4.1.4 Eavttut mat seailuhit ja ovdánahttet giella suohkanlaš dásis	28
4.2 Mánáidgárdefálaldat sámi mánáide	29
4.2.1 Hástalus otná sámi mánáid mánáidgárdefálaldagas	29
4.2.2 Suohkanođastus ja mánáidgárdefálaldat sámi mánáide	30
4.3 Sámegiel oahppofálaldagat.	31
4.3.1 Sámi oahpponeavvuid ráhkadeapmi	32
4.3.2 Hástalusat otná sámegiel ja sámegillii oahppofálaldagain	32
4.3.3 Suohkanođastus ja sámegiel ja sámegillii oahppofálaldat	34
4.4 Sámi pasieanttat ja dearvvašvuođabálvalusaid geavaheaddjit	35
4.4.1 Stáhtusa ja sámi pasieanttaid hástalusat	36
4.4.2 Sámegiella suohkanlaš heahtebálvalusain ja eará heahtedieđihanbálvalusain	37
4.4.3 Sámi mánát geat leat mánáidsuodjalusa fuolahusas	37
4.4.4 Suohkanođastusa mearkkašupmi dearvvašvuođa ja fuolahusbálvalussii sámi pasieanttaide.	37
4.5 Areálaid ja resurssaid hálddašeapmi árbevirolaš sámi guovlluin	39
4.5.1 Riektevuodđu suohkaniid areálahálddašeapmái	39
4.5.2 Areálaplánemiid ja sámi ealáhusaid hástalusat	40
4.5.3 Searvan areálageavaheami mearrádusaide	42
4.5.4 Meahccegeavaheapmi	43
4.5.5 Suohkanođastus areála- ja resursahálddašeami vuodul	44
5. Sámi perspektiiva suohkaniin	45
5.1 Suohkanstruktuvrra mearkkašupmi sámi almmolašvuhtii	45
5.2 Suohkanstruktuvrra mearkkašupmi sámi kultuvrii	46
5.3 Čoačkkáigeassu ja ávžžuhusat	49
Girjjálašvuohta	51

1. Álggahus

2015 suohkanproposišuvnnas (Prop. 95 S, 2013-2014) láchččojuvvo bargui mas mihttomearri lea rievdadit suohkanstruktuvrra nu ahte leat stuorebuš ja eai nu ollu suohkanat. Departemeantta suohkanođastusa árvvoštallan lea huksejuvvon eanas muddui nammaduvvon áššedovdilávdegoddi árvvoštallamiid vuodul, mii lea evttohan eavttuid suohkanstruktuvrii ja bargosirdimiid, ja mii lea ovddidan oasseraportta (2014 njukčamánu) ja loahpparaportta (2014 juovlamánu). Suohkanođastusa mihttomearri lea ahte suohkanat buorebut nákkejit bálvalusaid addit álbmogii, doaimmahit válddi riektesihkarvuoda dohkálaš vuogi mielde, váikkuhit aktivaservodatovdánahhtimii ja nannet báikkálašdemokratiija.

Báikkálašdemokratiija nannen maiddá galgá mielddisbuktit ahte eanet barggut sirdojit stáhtalaš eiseválddiin suohkanlaš eiseválddiide. Ráđđehus bijai ovdan St. Dieđ. 14 (2014-2015) Suohkanođastus - ođđa barggut stuorábut suohkaniidda, mas unnán bohtet ovdan stuorát konkrehta barggut maid evttohit sirdit suohkaniidda, muhto ahte eanet barggut galget árvvoštallojuvvot ja mat eaktudit stuorábut suohkaniid. Dattetge lea áigumuš ahte stuorát láchkaproposišuvdna suohkaniid ođđa barggaid birra galgá almmuhuvvot 2017 giđa. Evt. 333 S (2014-2015) bivdá suohkankomitea eanetlohku ráđđehusa bohtit ruovttoluotta Stuoradiggái barggaid dáfus mat galget biddjot regionalalaš dássái 2016 giđa dieđáhusas.

Sámi dimenšuvnnas áššedovdilávdegotti raporttain, ja departemeantta árvvoštallan, ráddjejuvvo dasa ahte suohkanrájiid rievdadeamit sáhttet váikkuhit sámegiela hálddašanguvlui, muhto ahte sámi giellageavaheddjiin ii galgga hedjonit dilli ođđa suohkanjuoguid geažil. Departemeanta bidjá maiddá vuodđun ahte vejolaš rievdadusaid sámegiela hálddašanguovllus galgá konsulteret Sámedikkiin. Viidáset galgá sámi ássan árvvoštallojuvvot vejolaš suohkanovttastahttimis. Ráđđehusa beali eai leat dahkkon makkárga čielggadeamit mat bajásčuvgejit sámi suohkaniid dahje sámi álbmoga dili. Stuoradikki meannudeami Evt. 57. oktavuodas S (2014-2015) Sámedikki doaimba 2013, dattetge gieldda- ja ođasmahttinministtar Jan Tore Sanner dajai ahte: "... *áigumuššan berret leat ahte sis [sámi giellageavaheddjiin] galgá šaddat buorebut dilli manjel suohkanođastusa.*"

Sámedikki dievasčoahkkin meannudii ášši sámi perspektiivva birra suohkanođastusas (Ášši SD 127/14) 2014 juovlamánu ja bidje ovdan muhtun bajitdási vuordámušaid bargui suohkanstruktuvrrain. Mearrádusas daddjo earret eará ahte:

" Sámediggi háliida ieš leat árrjalaččat mielde proseassas suohkanođastusain ja áigu leat mielde dahkamin mearrádusaid das mii guoská sámi diliide.

Sámediggi áigu iežas álgaga vuodul álggahit čielggadeapmi daid diliid birra mat gusket sámi álbmogiid suohkanođastusa geažil. Čielggadus gieđahallá muhtun dain hástalusain ja čuolmmain maid mii vuordit suohkanođastusa oktavuodas. Čielggadusas leat maid várra vejolaš čovdosat das mo buoridit bálvalusfálaldaga sámi álbmogii vejolaš ođđa suohkaniin, ja čielggadus galgá leat mielde mearrádusvuodusvuodus proposišuvdnii maid ráđđehus sádde Stuoradiggái.

Vurdojuvvo maiddá Sámedikki bealis ahte departemeanta lea bealli dán čielggadusas ja čađaha vejolaš oassečielggademiid dárbbu mielde. Áigumuš lea gárvvistit čielggadusa 2015 čavčča."

Sámedikki mearrádus čujuha viidáset dasa ahte bargu suohkanstruktuvrrain ferte leat huksejuvvon prinsihpa ala ahte Sámedikkiin konsulterejuvvot rievdadusat mat gusket sámi beroštumiide, ahte ođđa suohkaniin sámi álbmot čalmmustahttojuvvo ja sihkarastojuvvo oassálastima, ahte sámi vuoigatvuođat sihkarastojuvvot ođđa suohkanstruktuvrras, ahte nannejuvvon suohkanlaš bálvalusat ja eanet aktiiva servodatovdáneapmi maiddá guoská sámegillii ja servodateallimii ja ahte stáhta ii sáhte heaittihit sohppojuvvon ovttasbargošiehtadusaid gaskkal Sámedikki, suohkaniid ja fylkkagielddaid.

Oktanaga suohkanođastusa proseassaiguin lea Gielda- ja ođasmahttindepartemeanta, Sámedikki álgaga vuođul, ásahan lávdegotti (dás duohko gohčoduvvo Sámi giellalávdegoddin)mii galgá čielggadit láhkaortnegiid, doaimmaid ja njuolggadusčállošiid sámi gielaide. Dat árvvoštallamat ja čovvdusevttohusat galget gehččojuvvot bargguin mii dál dahkkojuvvo suohkanođastusa oktavuodas. Lávdegotti raporta galgá leat gárvvistuvvon 2016 guovvamánus.

Čuovvolan dihte sámi perspektiivva mearrádusa suohkanođastusas, Sámediggi ásahii hálddahuslaš bargujoavkku man bargun lei ráhkadit čielggadeami. Professor Per Selle, Bergen universitehtas, lea bálkáhuvvon addit fágalaš cealkámušaid ja rávvagiid čielggadanbarggus. Sámediggi lea maid ásahan referánsajoavkku, dás duohko gohčoduvvon referánsajoavkun, das leat mielde Kárašjoga, Guovdageainnu, Unjárgga, Áltá, Gáivuona, Loabága, Hápmira, Divttasvuona, Aarporte ja Snåase ovddasteaddjit. Sii leat buktán cealkámušaid bargujoavkku bargui, ja juogadan vásáhusaid ja digaštallan hástalusaid ja vejolaš čovdosiid sámi dimenšuvnna nannemii suohkanlaš barggus. , Sámediggi lágidii maiddá beavdde birra seminára 2015 njukčamánu, gosa sámi giellahálddašanguovllu suohkaniid vásedin ledje bovden, ja gos digaštalle fáttáid mat čielggadeamis giedáhallojit. Sámediggi lea maiddá ožžon cealkámušaid sámi ásahusain, organisašuvnnain ja earáin bargui suohkanođastusain. Dokumeantaanalysat leat maiddá dahkkon dálá raporttain, čielggademiin ja eará dokumeanttain suohkaniin j.e . Sámediggi lea maid oasálastán resursajoavkku čoahkkimiin daid njeallje davimus fylkamánniiguin.

Gielda- ja ođasmahttindepartemeanta (GOD) lea ráhkadan evttohusa gaskaboddosaš čovdosiidda sámegiela hálddašanguovllu suohkaniidda mat háliidit iežaset ovttastahttit suohkaniiguin giellahálddašanguovllu olggobealde. Sámediggi ja departemeanta leat konsulterenproseassas čovdosiid birra. Evttohuvvon čovdosat miellidibuktet ahte dušše álbmogii dan álgoálgosaš giellahálddašanguovllus gullet giellamearrádusat dassáži ođđa njuolggadusčállošat vejolaččat bohtet fápmui. Dát ferte árvvoštallojuvvot sirdásanortnegiid ektui nu ahte buot stuorasuohkaniidda muhtun ráddjejuvvon jagiid geahčen galget maiddá gustot seammasámi giellageatnegasvuođat. Mot giellageatnegasvuođat hábmejuvvot, lea dan duohken čuovvoluvvo ja mot giellalávdegotti evttohusat čuovvoluvvot. Sámedikki oaidnu lea dattetge ahte ii leat molssaeaktu ahte dálá giellageatnegasvuođat mat gustojit giellahálddašansuohkaniin galget hedjonit ođđa stuorasuohkaniin. Sámediggi oaivvilda maiddá ahte geográfalaš doaibmaguovllut gos njuolggadusčállošat doibmet fertejit čuovvut daid ođđa suohkanrájiid maiddá daid bistevas ortnegin.

Suohkanođastusa áigumuš lea rievdatit suohkan- ja fylkkagielddajuoguid ja rievdatit almolaš suorggi organiseremiid regioidna- ja suohkandásis. Dakkár rievdadusat bohtet váikkuhit

Sámedikki váldái ja ovddasvástádussii. Čielggadeapmi danin guoskkaha áššečuolmmaid mat gullet dasa. Čielggadeami válddahallamat ja árvvoštallamat fertejit gehččot oktavuodas dálá suohkanođastusproseassa stáhtusin, ja eai sáhte adnot leat visovisožiid. Rievdadusat viidáset proseassas sáhttet váikkuhit árvvoštallamiidda mat leat dahkkon dán čielggadeamis. Čielggadeapmi lea vuodđun bidjan dálá ortnegiid ja láchkaortnegiid. Dát čielggadeapmi lea eanaš ráddjejuvvon dan barggu guvlui mii Sámi giellalávdegottis lea mandáhtan, muhto doppe namuhuvvojit suohkaniid hástalusat ovddidit ja addit buriid sámezielalaš bálvalusaid.

Čielggadeapmi álggos oanehaččat válddahallá Sámedikki prinsihpalaš vuoddu, deháleamos riikkaidgaskasaš ja našunála rievttálaš geatnegasvuodaid sámi álbmoga ektui, ja demográfalaš ovdáneami váldodovdomearkkaid sámi guovlluin. Jurdda dáinna lea sárgut duogášgova man vuoddu sámi dimenšuvdna ferte árvvoštallojuvvot suohkanstruktuvrra ovdáneamis ja hábmemis. Dasto dahkkojuvvo bajitdási digaštallan suohkana mearkkašumis sámedipolitiikka ovdáneapmái ja institušonaliseremii, ovdal go dat eambo konkrehtat válddahallá suohkanlaš bargodoaimmaheami dilálašvuoda ja hástalusaid sámeziela, oahpahusa, dearvvašvuoda ja areálahálddašeami dáfus. Dás digaštallat maid vejolaš čovdosiid iešguđetge fáttá vuolde. Loahpas dahkko čohkkejuvvon digaštallan gaskaboddosaš ávžžuhusaiguin das mot sámi perspektiivva sáhtta bisuhit ja nannet suohkanlaš dásis ja ovtasdoaimmamis gaskal suohkaniid ja Sámedikki.

1.2 Prinsihpalaš vuoddu

Sámi giellageavaheaddjit ja sámeziela hálddašanguovlu lea namuhuvvon suohkanproposišuvnnas, ja deattuhuvvo ahte sámi giellageavaheddjiid dili ii galgga hedjonit suohkanođastusa geažil (Prop. 95. S 2013-2014). Dát čájeha ahte sámiid vuogatvuoddat ja dárbbut leat gáržžiduvvon dušše siskkildit ziela ja sámeziela hálddašanguovllu. Suohkanođastusa proseassain ferte maiddá vuhtiiváldit sámiid rievtti doaimmahit iežaset kultuvrra ja ovddidit iežaset servodateallima.

Sámi álbmogii ziella lea okta dain vuodđogeđggiin. Giellageavaheapmi ja ziellaovdáneapmi siskkilda sihke vuogatvuodaid sámeziela hálddašanguovllus, muhto maiddá vuogatvuodaid ja vuogatvuodaid nannema, olggobealde daid geográfalaš ráddjejuvvon guovlluid. Ziela eksisteanssa ja ovdáneami sáhtta dušše sihkarastit dakko bokte ahte ziella lea aktiiva geavahusas buot eallinmuttuin ja buot servodatsurggiin. Dán barggus ferte almmolaš suorgi váldit earenoamáš ovddasvástádusa.

Vai sámit galget sáhttit sihkarastit ja ovdánahttit iežaset ziela, kultuvrra ja servodateallima, de lea mearrideaddjin ahte gustovaš láchkaortnegat, našunála politiikka ja našunálastáhta hálddašanvuogádat addá doaimmamuni dasa. Bajitdási rámmat fertejit leat sajis jus suohkanat galget sáhttit fállat buori bálvalusfálaldaga sámiide. Eanet geatnegasvuoddat láchkaortnegiid, ekonomalaš resurssaid ja oahpponeavvuid bokte leat oasis mat čielggadeamis namuhuvvojit. Stáhtalaš eiseválddiid fertejit suohkaniidda addit instruvssaid sihkarastit ahte sámeziella, sámi kultuvra ja servodateallin nannejuvvo suohkanođastusas. Dát guoská buot fágasurggiide mat dán čielggadeamis válddahallogit. Ollu láchkaortnegat mat muddejit suohkanlaš hálddašeami, suohkanrájiid dahje ekonomalaš ja hálddahušlaš resurssaid maiguin suohkanhálddahuš doaimmá leat áshuvvon perspektiivvas maid ii sáhte ákkastallat leat heivehuvvon sámi eallinvuohká, jurddašeapmái dahje servodateallimii.

Čielggadeamis leat ovdamearkkat geavahuvvon doahpagiin *meahcásteapmi*, mii ii heive olgoáibmoeallima iige ealáhusdoaimmaheami doahpagii mii lea adnon plána- ja huksenlágas (§ 11-8, § 3-1, §5-4). Norgga hálddašanvuogádagas ferte addot kultuvrii doaimanvejolašvuohta árbevirolaš máhtu vuođu.

Suohkankárta, gehččon sámi perspektiivvas, ii oktiivástit dainna mot guovddáš eiseválddit suohkanođastusas dárkkuhit dan leat. Kárašjohka ja Guovdageaidnu, mat dárkkuhuvvojit leat boaittoheale suohkanin, leat sámi perspektiivvas guovddášat, Oslo ges dárkkuhuvvo leat periferiijan (Selle et al.2015). Dát dahká ollu suohkaniid unnán ássiiguin dehálažžan sámi servodahkii. Nu lea maid dilálašvuohta lulli- ja julevsámi guovllus, gos ákkastallojuvvo ahte muhtun guovllut leat dehálaččat julevsámi ja lullisámi gillii, kultuvrii ja servodatovdáneapmái.

Ráđdehus geavaha ákkaid nugo ahte ekonomalaččat ja servodatfunktionálat lea ávkkálaš ovttastahtit suohkaniid. Ollu suohkanat gos lea sámi ássan, nugo ovdamearka dihte Plassje ja Divttasvuotna, leat unnit našunála skálás. Sámedikki mielas lea dehálaš ahte dakkár suohkaniin ain galgá leat sámi kultuvrralaš, ealáhuslaš ja gielalaš ovdáneapmi.

2. Rievttálaš vuođu ja demográfalaš ovdánanbealit

2.1 Rievttálaš vuođu

Sámedikki prinsihpaide leat vuođđun našunála láhkaortnegat ja riikkaidgaskasaš konvenšuvnnat. Sámediggi áigu deattuhit ahte Vuođđolága § 108 geatnegahtta stáhtalaš eiseválddiid láchit dili dasa ahte sámi álbmotjoavku sáhtta sihkkarastit ja ovddidit gielaset, kultuvrraset ja eallinvuogiset. Vuođđolágamearrádus lea hábmejuvvon ON-konvenšuvnna modealla mielde, artihkal 27, mii lea siviila ja politihkalaš vuoigatvuođaid birra (SP). Dát miellidibuktá ahte dát ferte dulkojuvvot ahte dat oktiivástida dainna mat iešguđet áiggi leat norgga eiseválddiid geatnegasvuođat dán artihkkala mielde. Mánáidkonvenšuvdna lea okta dain konvenšuvnnain mii lea inkorporerejuvvon norgga lágaide ja dat manná vuostálasvuođadilis ovdalii eará norgga rievtti. Mánáidkonvenšuvnna artihkal 30 dadjá ahte álgoálbmotmánáin lea riekti bajásšaddat iežaset kultuvrrain ja gielain. Láhkaortnegis leat eanet mearrádusat mat válddahallet almolaš etáhtaid geatnegasvuođaid sámi geavaheddjiid guovdu. Pasieantavuoigatvuođalága mearrádusat dan birra ahte pasieanttat galget oazžut dieđuid heivehuvvon iežaset kultuvrralaš ja gielalaš duogážii. Mánáidsuodjaluslága mearrádusat ahte fuolahusvuogi válljemis galgá gielalaš ja kultuvrralaš duogáš deattuhuvvot, leat ovdamearkkat dasa. Dasa lassin Sámeláhka addá viiddiduvvo giellavuoigatvuođaid eanet surggiin ássiide geat orrot sáme giela hálddašanguovllus.

Sihke Vuođđoláhkamearrádus ja SP hábmejit rievttálaš čadni geatnegasvuođa Norgga eiseválddiide riikka sáme politihka hábmemis ja čađaheamis ja eará gažaldagain mat sámiide leat dehálaččat. Vuođđolága ja SP mielde gávdno danne earenoamáš doaimmangeatnegasvuohta positiivvalaš doaimmaiguin vai sáhtta joksat duohta dásseárvvu gaskkal sámiid ja majoritehtaálbmoga, ahte sámi beroštumit galget deattuhuvvot buot doaimmaid árvoštallamis mat sáhttet váikkuhit sámiide ja ahte stáhta ii sáhte suovvat sisabáhkemiid resursavuođus mat sáhttet

gieldit dahje mearkkašahtti rihkkut vejolašvuođa muhtun guovllus doaimmahit kultuvrra gielain, ealáhusaiguin ja servodateallimiin. Sámiide ferte SP 27 maiddá dulkovjuvot SP artihkkala 1 olis mii lea rievtti iešmearridanvuoigatvuođa birra gos iešstivrejupmi báikkálaš ja siskkáldas áššiin ja konsulteremat nu ahte joksá friddja dieđihuvvon mieđiheami leat mállat mot iešmearridanriekti sáhtta ovdanbuktot. Nu lea maiddá ON julggaštusas álgoálbmotvuoigatvuođaid 3. ja 4. artihkkala ja muhtun eará artihkkaliid mielde.

Norga lea maiddá dohkkehan ILO-konvenšuvnna nr. 169 álgoálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid birra iešheanalaš stáhtain (ILO 169). Čiehkageađgi ILO 169:s lea geatnegasvuohta konsulteret áššiin mat njuolga gusket álgoálbmogiidda (art. 6. s.),muhto leat maiddá mearrádusat rievtti birra luondduresurssaid almmolašrievttálaš hálddašeami oassálastimii (artihkal 15, gč. artihkal 13), dohkkeheami gáibádus, ja doppe gos lea áigequovdil, sihkkarastin ja ovddideapmi gili- ja báikkálašvuođot doaimmain mat gullet giehtaduodjái, bivdui, álvui, guolásteapmái ja čoaggimii (art. 23), dohkálaš dearvvašvuođabálvalusat galget gávdnamis maid sis alddiineaset lea ovddasvástádus ja bearráigeahčču galgá sajáiduhhton báikkálašbirrasii (artihkal 25), galget čađahuvvot doaimmat sihkkarastin dihte álgoálbmogiidda unnimustá seamma buriid vejolašvuođaid oahpahussii buot dásiin go riika álbmogis muđuid (artihkal 26), oahpahasprográmmaid ovddideapmi ja čađaheapmi ovttas álgoálbmogiiguin ja sidjiide galgá maiddá addot vuoigatvuohta vuođđudit iežaset oahpahasásahusaid- ja ortnegiid (artihkal 27), ja addit mánáide lohkan- ja čállinoahpahusa sin eatnigillii seammás go galgá bidjat johtui doaimmaid mat seailluhit ja ovddidit giela (art. 28. s.)

Eurohpáráđi lihttu unnitlogu ja guovllugielaid artihkal 7 nr. 1 bustávva b. mielde lea nu ahte dálá dahje ođđa hálddahuslaš juogut eai galgga hehttet ovddideames guoskevaš guovllu- dahje minoritehtagielaid. Artihkal 10 nr. 2 mielde Eurohpáráđi rámmakonvenšuvnna suddjet našuvnnaš minoritehtaid čuožžu maid ahte ahte guovllut gos árbevirolaččat dahje gos mearkkašahtti logu našuvnnaš minoritehtaid gullelaš olbmot ássat, de galget oasálaččat, jus olbmot ávžžuhit dan ja go dakkár ávžžuhus vástida duohta dárbbuide, geahččalit nu guhkás go vejolaš láchit dili unnitlogu giela geavaheapmái daid olbmuid ja hálddašaneiseválddiid gaskaneaset gulahallamis. Konvenšuvnna ráđđeaddi komitea lea earret eará bidjan vuođđun ahte stáhta okto ii sáhte guođđit báikkálaš eiseválddiide oaivvildit galget go unnitlogu gielat adnot hálddašaneiseválddiid ektui ja ahte vuoigatvuođat bohtet geavahussii árbevirolaš guovlluin vaikko doppe leat unnán minoritehtaolbmot, ja ahte gálgá vuhtiiváldit giela dárbbuid. Oktiibuot leat dát geatnegasvuođat dan mutto nannosat ahte Sámedikki mielas lea váttis oaidnit ahte evttohuvvon gaskaboddosaš čovdosat leat doarvái dasa ahte sihkkarastit sámegiela dili.

Norgga rievtti mielde leat muhtun mearrádusat mat leat hábmejuvvon dainna áigumušain ahte sihkkarastit ja ovddidit sámegiela, sámi kultuvrra ja servodateallima. Dát liikká vuosttažettiin gullá gillii ja oahpahussii, ja areálii, birrasii ja resursahálddašeapmái.

Sámegiela dásseárvosažžan dahkat dárogielain lea sámelága § 1-5 ráddjejuvvon sámegiela hálddašanguvlui (hálddašanguvlui). Dát siskkilda odne 10 suohkana,mas 7 leat davvisámi giellaguovllus, 1 suohkan lea julevsámi giellaguovllus ja 2 suohkana leat lullisámi giellaguovllus.

Sámelága 3. kápihttal čielggada makkár gielalaš geatnegasvuođat suohkaniin ja eará almmolaš

orgánain leat mat gokčet hálddašanguovllu ja makkár vuoigatvuođat geavaheddjiin leat. Sámelága § 3-2 nubbi lađas nanne ahte almmolaš orgánaid almmuhusat mat hálddašanguovllus vásedin leat visot álbmogii dahje osiide álbmogis, galget leat sámegillii ja dárogillii. Gáibáduš jorgalit almmuhusaid siskkilda dieđuid, plakáhtaid, aviisaalmmuhusaid je. Ovdabargguin čujuhuvvo dasa ahte njuolggadus geavahusas siskkilda buot báikkálaš almmolaš orgánaid almmuhusaid. Regionálalaš ja riikkaviidosaš almmolaš orgánaid guoská dat go sis leat almmuhusat mat earenoamážit gullet hálddaššanguvlui. Hálddašanguovllus galget sihke sámegillii ja dárogillii gávdnot skovit mat adnojit báikkálaš dahje regionálalaš almmolaš orgána ektui. Ovdabargguš čujuhuvvo dasa ahte mearrádussii gullet maiddá riikkaviidosaš orgána ráhkaduvvon skovit mat geavahuvvojit hálddašanguovllu almmolaš orgánaid ektui, omd. vihahanskovvi ja iešdieđáhus. Njuolggadus siskkilda skovi bagadusaid.

Sámelága § 3-3:s leat mearrádusat dan birra ahte hálddašanguovllus lea riekti oažžut vástádusa sámegillii. Mearrádusa vuosttaš lađđasa mielde lea das gii sámegillii váldá oktavuoda báikkálaš almmolaš orgánain hálddašanguovllus, riekti oažžut vástádusa sámegillii. ”Báikkálaš almmolaš orgánain hálddašanguovllus” oaivviiduvvo juohke suohkanlaš, fylkkagielddalaš dahje stáhtalaš orgána man bálvalusviidodat siskkilda ovttá suohkana dahje oasi ovttá suohkanis mii lea sámegiela hálddašanguovllus, gč. lága § 3.1 nr. 3. Geatnegasvuohta mii báikkálaš almmolaš orgánain lea vástidit sámegillii, gusto sihke čálalaš ja njálmálaš oktavuođaváldimiidda. Nu mot mearrádus lea sátnáduvvon, de lea ”son gii oktavuoda váldá” geas lea riekti sámegillii oažžut vástádusa. Ovdabargguin čujuhuvvo dasa ahte mearrádus mielddisbuktá ahte báikkálaš almmolaš orgánat hálddašanguovllus galget vástidit buot oktavuoda váldimiid sámegillii, sihke njálmálaš ja čálalaš. Mearrádusa ferte dájinna lágiin áddet ahte dat gii váldá oktavuoda, ferte ássame sámegiela hálddašanguovllus. Dábálaččat dattetge báikkálaš almmolaš orgána bálvalusviidodat lea ráddjejuvvon ovttá suohkanii. Son gii čálalaš oktavuoda váldá sámegillii regionálalaš almmolaš orgánain hálddašanguovllus, lea riekti oažžut vástádusa sámegillii. Regionálalaš almmolaš orgána hálddašanguovllus lea juohke fylkkagielddalaš ja stáhtalaš orgána mas lea bálvalanviidodat mii ollásit dahje belohahkii siskkilda eanet sámegiela hálddašanguovllu suohkaniid. Dat ii dattetge siskkil riikkaviidosaš orgánaid. Mearrádus lea evttohuvvon nu ahte jus fylkkagieldda dahje stáhta bálvalusbiires lea okta suohkan mii gullá sámegiela hálddašanguvlui, de sáhtá doarvái ággan gohčodit orgána ”regionála orgánain hálddašanguovllus. Mearrádus dál ovdamearkka dihte siskkilda Nordlánda fylkkagieldda, vaikko lea dušše okta suohkan fylkkas mii gullá hálddašanguvlui. Maiddá riekti oažžut čálalaš vástádusa sámegillii gusto sátnádeami mielde ”dat gii váldá oktavuoda”, beroškeahhtá gii son lea. Mearrádus rievtti birra vástádusa oažžut sámegillii danin ii leat ráddjejuvvon addit vuoigatvuođaid dušše suohkaniid ássiide geat hálddašanguovllus leat oassin. Maiddá eará olbmui geat oktavuoda váldet čálalaččat sámegillii regionálalaš orgánain danne lea riekti čálalaš vástádussii sámegillii.

Sámelága § 3-4, gč. duopmostuollolága § 136 a, almmuha bienalaš njuolggadusaid viiddiduvvon rievtti birra geavahit sámegiela riektedoaimmahagas. Sámelága § 3-4 gusto sihke siviila áššiin ja ránggáštusáššiin. Riektedoaimmahat dán oktavuodas leat politiijat, leansmánnit, áššáskuhtineiseválddit, duopmostuolut ja kriminálafuolahus (giddagasdoaimmahat ja friddjafuolahus). Dán paragrafa mearrádusat bohtet lassin daid obbalaš njuolggadusaide riektái oažžut vástádusa sámegillii § 3-3:s. Mearrádusat gustojit sámegiela geavaheapmái

duopmostuoluid áššiin main ámmátbiire ollásit dahje belohahkii siskkilda hálddašanguovllu, ja politiija ja áššáskuhtineiseválddi áššiin mas bálvalusbiire ollásit dahje belohahkii siskkilda hálddašanguovllu. Riekti geavahit sámegeiela namuhuvvon orgánain §3-4:s gusto "juohkehažžii", ja beroškeahhtá das gos olmmoš ássá guhte váldá oktavuoda.

Sámelága § 3-5 mearrádusat ahte son gii háliida geavahit sámegeiela vuhtiiváldin dihte iežas beroštumiid báikkálaš- ja regionálalaš almmolaš sosiálaásahusaid ektui hálddašanguovllus, lea riekti bálvaluvvot sámegillii. Báikkálaš ja regionálalaš almmolaš orgánain maidda dát mearrádus guoská, maiddáí boahhtá leat geatnegasvuohta geavahit sámegeiela § 3-3 njuolggadusaid mielde. Buohtastahttojuvvon § 3-3:in lea § 3-5 spesiálamearrádus mii addá viiddiduvvon rievtti sáhttit váldit oktavuoda njálmmálaččat sámegillii, ja oažžut njálmmálaš vástádusa sámegillii regionálalaš "dearvvašvuođa- ja sosiálaásahusaid" dearvvašvuođabargiin. Makkár ásaahusaide odne sámelága § 3-5 gusto, sáhttá rievdan ollu dan rájes go sámeláhka váldui atnui, sihke stuora ođđasisorganiseremiid geažil dearvvašvuođadoaimmahagas maŋemus 20 jagis, nugo stáhtalaš dearvvašvuođadoaimmaid ásaheapmi, friddja buohcceviesu válljen, ovttasdoaimmanođastus je., ja sámegeielaid hálddašanguovllu viiddideami geažil. Mearrideamis mat leat báikkálaš ja regionálalaš ásaahusat, lea lunddolaš vuodđun bidjat lága § 3-1, mii definere báikkálaš ja regionálalaš almmolaš orgánaid. Dat mearkkaša ahte báikkálaš almmolaš dearvvašvuođa- ja fuollaásahusat leat ásaahusat main leat pasieanttat mat gullet suohkaniid dahje mat leat oassin suohkanis mii giellahálddašanguovllus lea mielde (gč. lága § 3-1 nr. 3.).

3. Ovttasdoaimmanođastus láchčá dili vejolaš ovttasbargui gaskkal suohkaniid dearvvašvuođa- ja fuollabálvalussuorggi bargguid čađaheamis. Hálddašanguovllu suohkan dattetge ii sáhte beasadit ovddasvástádusas sámelága § 3-5 mielde dakko ahte lihtodit ovttasbarggu eará suohkaniin, dahje lihtoda bargodoaimmahansiehtadusa eará hálddašandásis. Ruovttusuohkaniin lea seamma ovddasvástádus láchčit bálvalusaid sámegeielagiidda go mii suohkanis lea mii gullá giellahálddašanguovlui. Regionála dearvvašvuođaásahus álgoálggus boahhtá leat juohke ásaahus mas ollásit dahje belohahkii lea ovddasvástádus pasieanttaide mat gullet ovtta dahje eanet suohkaniidda mat sámegeielaid hálddašanguovllus leat mielde. Dát mearkkaša ahte regionálalaš almmolaš dearvvašvuođa- ja fuollaásahusat maiddáí siskkildit ásaahusaid mat leat hálddašanguovllu olggobealde, muhto mat vuostáiváldet pasieanttaid hálddašanguovllus, omd. Davvi-Norgga universitehtabuohcceviessu. Danin ferte biddjon vuodđun ahte riekti bálvaluvvot sámegillii dán mielde boahhtá gustot buot pasieanttaide dain ásaahusain geat háliidit geavahit sámegeiela vuhtiiváldit iežaset beroštumiid, beroškeahhtá das gullá go pasieanta giellahálddašanguovllu suohkaniid. Odne eai šat dávjá earut gaskkal regionálalaš ja našunálalaš dearvvašvuođaásahusaid. Muhtun mállat divššut ja bálvalusat sáhttet dušše čađahuvvot ovttaskas buohcceviesuin, ja regionálalaš dearvvašvuođadoaimmat sáhttet ohcat departemeanttas našunála bálvalusaide dohkkeheami. Dán vuodul lea eahpečielggas makkár buohcceviesuide odne sáhttá dadjat ahte sámelága § 3-5 lea gustovaš. Sámelága § 3-5 čuoččáldahttá maiddáí muhtun gažaldagaid mearrádusaid viidodaga birra go guoská beavedikšui, ruovttubálvalusaide ja priváhta aktevrraide mat almmolaš ásaahusaid bealis doaimmahit bálvalusaid. Dát leat gažaldagat maid giellalávdegoddi áigu árvvoštallat.

Sámelága § 3-6 nanne ahte sámegeiela hálddašanguovllus lea juohkehaččas riekti oktagaslaš girkolaš bálvalusaide sámegillii Norgga girku searvegottiin. Ovdabarggus čujuhuvvo dasa ahte oktagaslaš girkolaš bálvalusat vuosttažettiin ja ovddemusat mearkkašit rievtti oažžut siellodikšuma

sámegillii. Das lassin siskkilda dajaldat gástta, vihaheami ja eahkedismállásiid. Manemus bálvalusaid vuhtiiváldima dihte galgá njuolggadus áddejuvvot nu ahte ii ovttasge leat riekti dasa ahte girkolaš bálvalusat galget addot sámegillii dakkár oktavuođain mat leat rahpasat buohkaide, omd. dábálaš ipmilbálvalusat. Jus báhppa lea mielas addit dakkár bálvalusaid giddejuvvon doaluin, de dattetge sáhtta gáibidit ahte dat dáhpáhuvvá sámegillii, gč. Od.prp.nr. 60 (1989-90).

Sámelága § 3-7 addá hálddašanguovllu báikkálaš dahje regionálalaš almmolaš orgána virggesasaide rievtti virgelohpái bálkkáin sámegielmáhtu háhkat jus orgána dárbbáša dakkár máhtu. Riekti gusto dušše hálddašanguvlui daningo almmolaš orgánain olggobealde hálddašanguovllu ii leat makkárge geatnegasvuolta vástidit oktavuođaváldimiid sámegillii.

Lágas vuodđoskuvlla ja joatkkaoahpahusa birra (oahpahusláhka) 6. kapihttalis gávdnojit mearrádusat dan birra ahte vuodđoskuvlla ohppiin ja joatkkaskuvlla ohppiin lea riekti sámegiel ja sámegillii oahpahussii. *Sámegiel* oahpahusain oaivvilduvvo ahte sámegiel oahpahus lea sierra fágan. *Sámegiel ja sámegillii* oahpahusain oaivvilduvvo ahte eará fágain oahpahus nai dáhpáhuvvá sámegillii. Vuodđoskuvllas lea buot ohppiin sámi hálddašanguovllus, sihke sámiin ja ii - sámiin, riekti sihke sámegiel ja sámegillii oahpahussii. Sámi hálddašanguovllu olggobealde leat dušše sámit vuodđoskuvlla agis geain lea oktagaslaš riekti sámegiel oahpahussii. Hálddašanguovllu olggobealde lea sihke dáčča ja sámi oahppit, mat suohkanis oktiibuot dahket unnimus 10 oahppi, riekti sámegiel ja sámegillii oahpahussii, nu guhká go unnimus vel leat báhcán guhtta oahppi joavkkus. Joatkkaskuvllas lea sámi ohppiin riekti sámegiel oahpahussii.

Sierra fágaplánat eará fágain go sámegielas vuohččan váldoedje atnui 1987:s vuodđoskuvlla minsttarplána M87 oktavuođas. 1997 oahpahušođastusas sisafievrrereduvvui sierra sámi oahppoplánadagus vuodđoskuvlii - OM97 Sámi. Gustovaš 2006 oahpahušođastusas - Máhttoloktemis, vuohččan ráhkaduvvui oktasaš sámi oahppoplánadagus vuodđoskuvlii ja joatkkaskuvlii. Sámi oahppoplánadagus Máhttolokten - Sámi sisttisoallá oahppoplánaid sámegiel fágii ja oahppoplánaid fágaide maidda leat ráhkaduvvon sierra sámi parallealla oahppoplánat vuodđoskuvlii, joatkkaoahpahussii čađamanni fágaide ja oktasaš fágaide ja prográmmafágaide. Dehálaš mihttomearri sámi oahppoplánadahkosa OM06S áсахemiin lea lasihit máhtu sámi kultuvrra ja servodatdílalašvuodaid birra buot ohppiin suohkanis. Fágat maidda leat ráhkaduvvon dásseárvosaš parallealla sámi oahppoplánat leat servodatfága, musihkka, borramuš ja dearvvašvuolta, duodji, luonddufága, REE ja dárogiella ohppiide geain lea sámegiella vuosttašgiellan. Fágain maidda eai leat ráhkaduvvon sierra parallealla sámi oahppoplánat, gustojit OM06 maiddá ohppiide geat vuostáiváldet sámegiel ja sámegillii oahpahusa. Oahpahuslága láhkaásahusa § 1-1 vuosttaš lađđasa bustáva b:s nannejuvvo ahte ohppiin sámi giellahálddašanguovllus galgá leat oahpahus Máhttoloktema - sámi olis. Dát mearkkaša ahte buot vuodđoskuvllaohppiin sámegiela hálddašanguovllus galgá leat oahpahus OM06S Máhttolokten-sámi mielde (sámi oahppoplánadahkosa). Máhttolokten - sámi lea dásseárvosaš oahpahusain našunála oahppoplánadahkosa OM06 mielde. Dát mielddisbuktá ahte oahppit friddja sáhttet fárret eará suohkanii ja joatkit iežaset oahpahusa našunála oahppoplána mielde. Oahpahus Máhttolokten-sámi mielde addá maiddá seamma vejolašvuodaid viidáset ohppui go maid oahpahus Máhttolokten - našunála oahppoplánadahkosa mielde addá. Oahpahus Máhttolokten-sámi mielde ii gáibit ahte galgá leat sámegiel dahje sámegillii oahpahus. Dárogiella

vuosttašgiela oahpahussan sáhtta addot Máhttoloktema dárogiel oahppoplánaid mielde - našunála oahppoplánadahkosa. Maiddái sámi hálddašanguovllu olggobealde galgá ohppiin leat oahpahus mii dávista Máhttolokten- sámiin go sii ožžot sámegiel ja sámegillii oahpahusa, gč. oahpahuslága lánkaásahusa § 1-|1 vuosttaš lađđasa bustávva b ja c. Máhttolokten- našunála oahppoplánadagusa lea muđui vuodđun eará oahpahussii.

Dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusláhka § 3-10 nanne ahte hálddašanguovllu suohkanat galget fuolahit ahte sámi pasieanttaid dahje geavaheddjiid dárbbut deattuhuvvojit bálvalusa hábmemis. Dát guoská maiddái ovttaskas olbmo viiddiduvvon riektái geavahit sámegiela dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalus sámelága § 3-5 mielde. Lága ovdabarggut čujuhit muđui dasa ahte suohkanat gos lea sámi álbmot, ja mat eai gula sámegielaid hálddašanguovlui, galget fuolahit ahte sámi geavaheddjiid ja pasieanttaid ovddasteaddjit galget beassat buktit oaviliid suohkana dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusa hábmemis, gč. § 3-10 vuosttaš ja nuppi lađđasa. Bálvalusaid hábmemis ferte jearahit addet go válljejuvvon strategiijat ja čovdosat maiddái buori fáladaga sámi pasieanttaide ja geavaheddjiide, dahje dárbbasuvvojit go sierra doaimmat addin dihte buori bálvalusfálaldaga.

Báikenammalága § 9 nubbi lađas nanne ahte sámi ja suoma báikenamat maid ” olbmot atnet geat bissovaččat ássat dahje geain lea ealáhuslaš čanastat báikái”, daid almmolaš ásahusat dábálaččat galget atnit kárttain, šilttain, registariin j.e. ovttas vejolaš dárogiel nammahámiin. Dát mearrádus lea obbalaš, ja suohkanovttastahttinproseassa ii váikkut dasa. Lánkaásahusa § 7 goalmát lađas báikenamaid čállinvuogi birra gusto dattetge hálddašanguovlui. Mearrádus nanne ahte sámegielaid hálddašanguovllus galgá šilttain, kárttain j.s. vuorroortnet leat sámegiella, dárogiealla, kvenagiella. Suohkaniid namaid dáfus, leat suohkanlága § 3 vuosttaš lađđasa nr. 3:s mearrádusat mat gullet vejolaš sámi namaid geavaheapmái. Mearrádusa mielde Gonagas galgá mearridit suohkannama rievdadusa. Guoskevaš suohkanis dahje suohkaniin galgá vižžot cealkámuš ovdalگو nammagažaldagas dahkko mearrádus. Dát mearkkaša ahte suohkanat ieža fertejit mearridit sámi ja/dahje kvena suohkannama lassin dárogielnammii ja dasto ohcat Gonagasas, Gieldda- ja ođasmahttindepartemeantta bokte, beassat rievdadit suohkannama. Suohkanlágas eai leat makkárge mearrádusat mat geatnegahttet ahte hálddašanguovllu suohkaniin galgá leat guovttegielat dárogiel-sámegiel namma.

Plána- ja huksenlága § 3-1 mii siskkilda plánenbargguid ja plánenberoštumiid nanne ahte buot plánen galgá sihkkarastit luondduvuođu sámi kultuvrii, ealáhusdoaimmaheapmái ja servodateallimii. Suohkan lea plánaeiseváldi ja galgá maiddái lánčit dili mielde váikkuheapmái joavkkuin mat gáibidit erenoamáš heiveheami. Dát boahtá ja sáhtta siskkildit sámi geavaheddjiid ja beroštumiid ja ferte áddejuvvot konsulterenrievtti olis. Finnmárrkus galget suohkanat areálahálddašeamis maiddái bidjat vuodđun Sámedikki njuolggadusaid meahci rievdaduvvon anu Finnmárrkolága § 4. mielde.

2.2 Sámepolitihka doaimmasuorggit

Sámepolitihka lea álgoálbmotpolitihka mas oktasaš ja territoriála dimenšuvdna lea dehálaš. Geográfalaš guovllut gos sámit leat eanetlogus álbmogis, dahje nu stuora unnitlogus ahte dat garrasit váikkuha báikegottiide, danin leat dehálaččat sámi searvevuoda bisuheapmái

ja ovddideapmái. Sámepolitihkalaš váikkuhangaskaoamit leat eanasmuddui geográfalaččat definerejuvvon, muhto nu ahte leat heivehuvvon iešguhtet áššesuorgái ja eará lágaide ja almmolaš stivrenmekanismaide. Odne leat guhtta iešguhtet geográfalaš doaibmasuorggi sámepolitihka doaimmaheapmái Norggas. Dat leat:

1. Giellavuoigatvuodát mat gullet almmolaš bálvalusaide, oahpahussii, dearvvašvuođabálvalusaide ja riektedoaimmahaga meannudemiide (10 suohkana).
2. Eanan- ja resursavuoigatvuodaid stivren ja hálddašeapmi, ja minerálalága beroštusmearrádusat (96% Finnmárkku eananareálas).
3. Guolástanriekti unnimus fatnasiidda (Finnmárku, ja Sámedikki ealáhusdoarjjaguovlu - SDE).
4. Ealáhusdoarjjaortnegat (21 olles suohkana ja oasis 10 suohkanis).
5. Boazodoallu, konsulteremat áššiid birra mat gullet ávnaslaš kulturvuđđui, kulturmuittuide ja eiseváldi areálaplánemis (40 proseantta Norgga eananareálas).
6. Sámediggi lea čállán regionála šiehtadusaid Tromssa (2002), Finnmárkku (2003), máttasámiguovlui Nordlándda, Davvi- ja Máтта Trøndelágaidn ja Hedemárkku (2005) fylkkagielddaiguin

Dasa lassin leat Sámedikkis ovttasbargošiehtadus Romssain ja Båddádjoin, ja lea bargamen oažžut šiehtadusa Osloi ja Álttáin. Daid geográfalaš doaibmasurggiid sáhtá čájehit čuovvovaš govastagas:

Guovllut gos sámi eanan- ja resursavuoigatvuodát leat dohkkehuvvon

Sámi ealáhusovddidandoarjja guovlu (STN-guovlu)

Boazodoalloguovllut ja guovllut konsultašuvnnaide mat gusket areála- ja resursavuđđui

Guovlu gos fatnasiin vuollel 11 mehtera lea riekti guolástit

Giellahálddašanguovllut

Fylkkagielddat geain Sámedikkis leat ovttasbargošiehtadusat

Dáin geográfalaš doaibmasurggiin lea nanu kultuvrralaš funkšuvdna sámiide daningo resursageavaheapmi ja ealáhusdoaimmaheapmái láktá kultuvrra ja ealáhusa oktii, ovttaiduhhtin mii lea definerejeaddji kulturelemeantan sámiide álbmogin. Dát mearkkaša ahte dohkkeheapmi sámiid joatkevaš geográfalaš leahkimis ja resursageavaheamis, mii lea meahcásteapmi, guolásteapmi, eanandoallu ja boazodoallu, lea sámeapolitihkas dehálaš. Sámi váikkuheapmi areálaid ja resurssaid hálddašeapmái ja stivremii vuodđun ealáhusovdáneapmái danne lea dehálaš ja ollu digaštallon áššesuorgi sámi almmolašvuodas. Sámeapolitihkas daid váikkuhansurggiid mearkkašupmi bidjá rámmaid suohkanstruktuvrra rievadanárvoštallamiidda.

2.3 Sámi suohkanat - ovdánandovdomearkkat

Sámi suohkanat gos gávdno sámi álbmot leat ollu, ja lea stuora erohus daid gaskkas. Muhtun guovlluin leat sámit eanetlogus gos sámegeiella ja kultuvra lea guovddázis buot suohkaniid dásiin. Eará guovlluin leat sámit unnitlogus, gos sámegeiella ja kultuvra ii leat liikká lunddolaš oassin suohkanis. Suohkanat doibmet maiddá iešguđet giellaguovlluin, iešguđetlágan hástalusaiquin. Álbmotovdáneapmi dahká ahte ollu nuorra sámit ássat gávpogiin, ja dat dagaha ahte gávpotsuohkanat maiddá leat dehálaččat sámi álbmogii. Sámediggi lea ráhkadahtán ovttasbargošiehtadusaid muhtun gávpotsuohkaniiguin, dáin suohkaniin galget sámi áššit loktejuvvot ovdan ja čuovvoluvvot. Dássažii lea Sámediggi vuolláičállán šiehtadusa Romssa ja Bådádđjo suohkaniin. Sámediggi lea álgán proseassain ráhkadahttit ovttasbargošiehtadusaid Oslo ja Áltta suohkaniin. Ovttasbargošiehtadusat leat dehálaš reaidun oazžut oidnosii sámegeiella suohkaniid bajitdási plánain ja nannema fálaldagas sámi álbmogii.

Ovttasbargošiehtadusat atnet vuodđun riikkaidgaskasaš álgoálbmot vuoigatvuodaid šiehtadusaid ja geatnegasvuodaid. Suohkanat geatnegahttojit ovttasbargošiehtadusaid bokte sihkarastit iežaset plánenbarggus luondduvuođu sámi kultuvrii, ealáhusdoaimmaheapmái ja servodateallimii. Sámedikki sadji lea fuolahit ahte sámit ožžot dásseárvosaš fálaldaga ja leat mielde ovddideame fálaldagaid sámi álbmogii. Vejolaš suohkanovttastahttimiin, gos gávpotsuohkanat viiddiduvvojit dahje juohkásit, ferte Sámediggi, ovttas áigeguovdilis suohkaniiguin árvvoštallama dahkat gustovaš šiehtadusaid ektui. Sámediggái lea dehálaš ahte ásahuvvon ovttasbargu joatká ja viidásetovddiduvvo. Sámedikkis leat maiddá ovttasbargošiehtadusat sámegeiella hálddašanguovllu suohkaniiguin, ja njealji davimuš fylkkagielddain. Dát šiehtadusat leat reaidun mat galget veahkehit Sámedikki čuovvolit suohkaniid ja fylkkagielddaid barggu giellaovddidemiin ja sámelága giellanjuolggadusaid čuovvolemiin.

2.4 Álbmotovdáneapmi sámi guovlluin

1990 rájes 2010 rádjái lea olmmošlohku njiedjan 16 %:in Sámedikki ealáhusovddideami doarjjaortnegiid doaibmaguovllus, SDE-guovllus(Rustad 2010). Álbmotovdáneapmi lea leamašan sullasaš sámegeiella hálddašanguovllu lullisámi suohkaniin, Raarvihken ja Snoasa suohkaniin. Raarvihkes olmmošlohku njejai olles 33% ja Snoasas njejai ges 15% áigodagas 1990-2010 (www.ssb.no).

Seamma áigodagas leat SDE - suohkanat vásihan garra boarásnuvvanproseassa, seamma ládje go ollu eará guovllut davvin. Válidosivvan olmmošlogu njiedjamiin ja boarásnuvvamii SDE -suohkaniin lea ahte eretfáren dain jahkebuolvvain geat bajásšadde 1970 ja 1980-logus lea

stuurát go sisafárren. Fárrenminstar lea veaháš iešguđetlágan iešguđet ge regionnain. Nuorta-Finnmárkkus dávjá fárrenrávdnji manná Norggas lulábeallái Sáltođuoddara, Davvi-Tromssas ges olbmot fárrejit liikká dávjá eará suohkani SDE-guovllus go Lulli-Norgii (Broderstad ja Sørli 2012). Olmmošlassáneapmi Davvi-Norggas lea boahatán buorrin regionálalaš guovddážiidda. Bádádjos Nordlánddas, Romssas Tromssas ja Álttás ja Hámmárfeasttas Finnmarkkus lea stuurát olmmošlassáneapmi go mii guovlluin fylkkain muđui lea.

Unnit jahkebuolvvat šattolaš agis leat fas váikkuhan negatiivvalaš riegeahttinbadjebáhca. 2005-2009 jagiid gaskamearálaš riegeahttinbadjebáhca lea sis Finnmarkkus dilli earálgan go SDE-guovllus muđui, doppe lea čielga riegeahttinbadjebáza. Guovdageaidnu lea bajimusas, gaskamearálaš riegeahttinbadjebáza lea 32. Riegeahttinbadjebáza lea leamašan negatiiva áigodagas nai lullisámi suohkaniin, gos Snoasas lea gaskamearálaš riegeahttinuolláibáza lea - 7 ja Raarvihkes -1(www.ssb.no).

SDE-guovllus leat golbma suohkana main lei olmmošlassáneapmi áigodagas 1990-2010. Dát leigga Kárášjohka ja Omasvuotna mat ollásit gulaiba SED-guvlui. Dasa lassin lea Evenášši suohkanis dan guovllus mii gullá SDE:ii leamašan olmmošlassáneapmi ja suohkana eará guovlluin olggobealde SDE lea olmmošlohku njiedjan. Maŋemus jagiid lea sisafárren buhtten riegeahttinuolláibáhca ja riikasis fárrenuolláibáhca.

Álbmot SDE-guovllus:

Olmmošlohku	Oktiibuot	Albmát	Nissonat
2013	55 652	28 921	26 731
Sisafárren (2012)	1807	958	849
20-44 jahkái.	935	501	434
Eretfárren (2012)	2 147	1130	1017
Netto sisafárren	-340	-172	-168
20-44 jahkái.	-304	-142	-162

SDE guovllus vurdojuvvo boahhtevas jagiid šaddat iešguđetlágan álbmotovdáneapmi ja iešguđetlágan álbmotstruktuvra. Obbalaččat vurdojuvvo binnánaš olmmošlogu njiedjan olles SDE-guovllus jagi 2030 rádjái. Oarje-Finnmarkku vuotnaguovlluin joatká olmmošlogu njiedjan leat stuurámus. Maiddái sis Finnmarkkus vurdojuvvo olmmošlohku njiedjat sullii 6 proseanttain jagi 2030 rádjái. Leat dušše márkosámi guovllu suohkaniin Lulli-Tromssas ja Davit - Nordlánddas gos ovdaárvoštallama mielde lassána olmmošlohku (Angel et al. 2014).

2.5 Bargolašvuohta ja mátkkošteapmi gaskal ruovttu ja barggu sámi guovlluin

Bargosajiid logu ovdáneapmi maŋemus jagiid (2008-13) riikadásis ii čájjet seamma loguid. Golbma davimus fylkkas lea Finnmarkkus buoremus boađus, lassáneapmi lea 4,5%, Nordlánddas ges lea leamašan bargosajiid logus njiedjan 3,1%. Sámi guovlluin čájeha bargosajiid ovdáneapmi binnánaš njiedjama, lea njiedjan 2,5%:in, ja jus geahččá maŋos jagi 2000 rádjái, de lea njiedjan leamašan 4% (Vareide ja Nygaard 2014).

Sámi suohkaniin lea almmolaš bargosajiid oassi oalle badjin. 44% bargosajiin gávdnojit almmolaš suorggis, riikadásis lea dát lohku 30%.¹ 2000-2013 áigodagas lea almmolaš bargosajiid lohku sámi guovlluin njedjan 4%:in (Varaide ja Nygaard 2014). Seamma áigodagas lei almmolaš bargosajiid lohku riikadásis lassánan 18,5%:in. Sámi ášahusat, nugo Sámediggi, Sámi allaskuvla ja giella-kulturguovddážat, leat dehálaččat ollu suohkaniidda. Dasa lassan measta duhát bargosadjái mat njuolga gávdnojit sámi ášahusain Davvi-Norggas, de sii maiddá dagahit liigeváikkuhusaid mii buktá suohkaniidda árvoháhkama. Sámi ášahusat leat vuodđun ássamii, sii fáallet bargosajiid maidda dárbbasuvvo alit oahppu ja doibmet giellabáikin sámegeiela geavaheapmái ja ovdáneapmái (Angel et al. 2014)

.Sii leat maiddá dehálaš ovddasduvdit ja dorjot suohkaniid sámi gažaldagain ja sámegeiela ja sámi kultuvrra nannema barggus (Solstad et al. 2012). Stuora oassi almmolaš bargosajit sihke suddje suohkaniid ekonomijja rievddademiid vuostá seammás go dat dahká daid suohkaniid rašibun "politihkalaš rievvdusaide".

Bissovaš ássan sámi guovlluin lea vuollin, earret Kárášjogas ja Guovdageainnus gos dat lea hui badjin (Broderstad ja Sørli 2012). Mii dasa lea sivvan lea amas, muhto dát lea treanda mii lea nuppe gežiid dainna maid sáhtta vuordit guovtti guovllusuohkanis. Sámi - norgga guovllusuohkaniin leat veaháš eanet bargit geat barget ruovttusuohkanis go riikkas muđui. Vástideaddji oassi sis geat mátkkoštít olggos suohkanis bargui lea mihá vuolleleappos.² Mánnga sámi suohkana leat ránnjásuohkanat Ruošša, Suoma ja Ruota guvlui. Mánngga dáin suohkaniin lea ovttasbargu ja mátkkošteapmi gaskal ruovttu ja barggu riikarájiid badjel. Kárášjoga giella lea okta dain gielladain gosa ollu bargit Ohcejogas Suomas mátkkoštít. Ohcejoga fágabargiin lea sámi gelbbolašvuohta. Dán guovtti gielladas lea maiddá ovttasbargu earret eará ambulánsa ja buollinčáskadanbarggu dáfus.³ Rádjerastideaddji ovttasbargu lea dehálaš daningo sámegeielat rasttildit riikarájiid. Buot rádjerastideaddji ovttasbargu lea dehálaš buot sámi servodagaide, go sámit leat okta álbmot eanet riikkain. Suohkanovttastahttimiin lea dehálaš árvvoštallat makkár váikkuhusat dat buktet dakkár ovttasbargui.

Vuodđoealáhusat leat hui dehálaččat sámi báikegottiid barggolašvuhtii. Sihke boazodoallu ja eanandoallu ja guolásteapmi ja mearradoallu leat dehálaččat vaikko leat geahppánan manemus logi jagis. Guolásteapmi, industriija ja guollebiebman lea njedjan 13 proseanttain barggolašvuođa logu dáfus SDE-guovllus ja eanandoalus ja boazodoalus lea njedjan leamašan 9%. Dušše Guovdageainnu suohkanis ja Kárášjoga gielladas leat vásihan barggolašvuođalogu lassáneami boazodoalus ja guolástusas lea dušše Nuorta-Finnmárku suohkaniin leamašan barggolašvuođa lassáneapmi. Dievdduid oassi vuodđoealáhusain lea mihá badjelis go riikkas muđui (Skålnes 2014). Suohkaniid ovttahttimat ákkastallojuvvojit funktonála servodatsurggiiguin, nanu suohkanhálddašemiin ja servodatovdánemiin. Ovttahttinproseassain ođđa suohkansturodagat áinnas mihtiduvvojit álbmotloguin. Sis Finnmarku, Kárášjogain ja Guovdageainnuin, lea ákkastallon leat sámepolitihkalaš guovddážin. Dain guovlluin gávdnat sámi servodaga váldoásahusaid, nugo earret eará Sámedikki, Sámi allaskuvlla ja NRK Sápmi. Dat suohkanat, ovttas eará sámi suohkaniiguin, ovddastit dehálaš oasi sámi siviilaservodagas, man áigut guoskkahit eambo

1 Raporttas Angel, Gaski, Lie ja Nygaard (2014) leat logut 43 % og 34 %.

2 Riikkas gaskamearálaččat mátkkoštít 32% bargui ruovttosuohkana olggobeallái ja sámi-norgga guovllusuohkaniin lea sin oassi geat mátkkoštít ruovttu ja barggu gaskkas 24%. + Sis-Finnmárku, Nuorta-Finnmárku suohkaniin ja Divttasvuonas ja Hápmiris lea unnimus mátkkošteapmi ruovttu ja barggu gaskkas.

3 http://www.nrk.no/sapmi/fikk-endelig-feire-seg-selv-som-_arets-grensekommune_-1.12455923

boahhte kapihttalas. Dát mearkaša ahte suohkanat maid árvoštallet boaittoheali suohkanin, gos olmmošlohku lea unni, sáhttet sámi servodahkii leat dehálaččat.

Sámi áhahushuksen álggii birrasiid 25 jagi dás ovdal, ja lea danne rašši. Dát áhahusat buvttihit suohkaniidda bargosajiid, leat dehálaččat sámi siviilaservodahkii ja dehálaš máhtto- ja giellabáikkit siskkobealde dahje norgga suohkanat. Dát áhahusat leat mearrideaddjin sámi giellaovdáneapmái ja leat doarjjan suohkaniidda sin barggus sámegeielain ja sámi kultuvrrain. Ođđasisorganiseremiin ja suohkaniid ovttahttimiin eai ábut dát áhahusat návccahuvvat ekonomalaččat dahje resurssalaččat, muhto baicca nannejuvot.

3. Sámepolitihka institušonaliseren

3.1 Suohkanat ja sámi almmolašvuohta

Sámelága⁴ dohkkeheamis 1987:s ja sápmelaččaid birra vuodđolágamearrádusas 1988 áhahuvvui Norgii ođđa sámepolitihka, ja ođđa sámi almmolašvuohta mas áhahusat, organisašuvnnat, bellodagat, media ja deaivvadanbáikkit mat ovddidit ja hábmejit oaiviliid politihkalaš gažaldagaid birra. Sámediggi lea váldoásahusas dan ođđa sámi almmolašvuođas, muhto leat maid muhtun suohkanat main lea mearkašuhhti rolla dán almmolašvuođas, sihke dan bokte go sámepolitihka institušonaliserejuvvo báikkálaččat ja go dat čohkke siviilaservodaga sámi servodatoktavuođas.

Ođđa sámepolitihka ásaheapmi man bokte ođđa sámi almmolašvuođa ovddidemiin sáhtá leat vuohki man bokte dustet golbma seamma sullásaš ja belohahkii badjálaga hástalusa. Dát lei vuohki 1) dohkkehit sápmelaččaid historjjálaš leahkima álbmogin, 2) hehttet effeavttaid 100 jagi guhkes assimilerenpolitihkas ,ja 3) áhahit orgána mii ovddastii sápmelaččaid norgga stivrenvuogádagas.

3.2 Sámepolitihka váldoeavttut

Sámepolitihka mii lea leamaš manemus 30 jagi sáhtá dadjat leat huksejuvvon golmma váldoeavttu ala mat dahket juogalágan syntesa gaskkal dábálaš vuoigatvuođaid mat álbmogiin ja minoritehtain leat, ja álgoálbmotvuoigatvuođaid. Dat leat:

1. Sápmelaččat ovddastit searvevuođa álbmogin. Sámevuoigatvuohta lea dan dihte viidát huksejuvvon kollektiiva vuoigatvuođaid ala. Jus galgá leat sierra álbmogin, de biddjo vuodđun dasa ahte gávdno sámi searvevuohta sámi ovttasdoaimanbáikkiiguin. Ođđa sámepolitihka lea ođđa hámit bokte čatnan ovttaskas sápmelačča servodatproseassaide mat váikkuhit sidjiide ja sámi searvevuhtii.
2. Sámiin lea geográfalaš geavahan- ja ássanguovlu mii lea materiálalaš vuodđun kultuvrii ja masa danin leat čadnon eanan- ja resursavuoigatvuođat. Dát territoriála dimenšuvdna lea dan dihte guovddáš definerejeaddji dovdomearka sámiide. Geográfalaš dahje territoriála dimenšuvdna váikkuha maiddá kollektiivvalaš vuoigatvuođaid geavahussii ja das lea vuolggasaddjii guovlluin gos sámit leat eanetlogus dahje nu stuora unnitlogus, ahte dat báidná báikkálašservodaga.

4 Sámediggeláhka ja eará sámi vuoigatvuođat. Dás duohko dat gohčoduvvo dušše sámeláhkán.

3. Persovnnat geain leat dihtolágan vuoigatvuođat go leat sámít. Vuoigatvuođat sámegieloahpahussii ja jienastit sámediggeválggain leat indiviidadási vuoigatvuođat beroškeahhtá gos orut dahje geográfalaš gullevašvuođa Norggas.

Dát sámepolitihka váldoeavttut leat dahkan vuođu ođđa sámi almmolašvuođa ovdáneapmái. Almmolašvuohta mii eaktuda oktasaš geográfalaš ja politihkalaš lanja, gos sámi kultur- ja servodathábmen sáhtta doaimmahuvvot. Suohkanstruktuvrra rievdadusat ja suohkaniid sámierievttalaš geatnegasvuođat sáhttet váikkuhit ja rievdadit ođđa sámi almmolašvuođa eavttuid, ja nu váikkuhit eavttuid maid vuođul sámepolitihka lea huksejuvvon.

3.3 Geografii- ja resursadimenšuvdna sámi almmolašvuođas

Guovdageainnu/Kautokeino, Kárašjoga/Karasjok, Deanu/Tana, Unjárgga/Nesseby, Porsáŋggu/Porsanger ja Gáivuona/Kálfjord suohkaniin leat sápmelaččat juogo eanetlogus álbmoga gaskkas dahje nu čielga unnitlogus ahte dat báidná báikkálašservodaga.⁵ Dáin suohkaniin lea alla sámi politihkalaš oassálastin, sihke bellodatoassálastima ja organisašuvdnabarggu dáfus (Selle et al. 2014). Dát oassálastin lea earenoamážit nai suohkanpolitihkas, nugo mii dovdat, norgga bellodagaid ja organisašuvnnaid bokte, vaikko ovtta suohkanis, nugo Guovdageainnus, sáhttet báikkálaš sámi listtut leat eanetlogus suohkanválggas. Man muddui dát dáhpáhuvvá dain eará suohkaniin fas rievddada suohkaniid gaskkas. Kárašjohka ja Guovdageaidnu leat erenoamážat dan dáfus go suohkaniin lea (davvi)sámegiella majoritehta giella (Solstad et al.2012).

Norggas lea árbevierru ahte organisašuvdnamodealla lea eanasmuddui huksejuvvon nu ahte leat dat seamma organisašuvnnat mat doibmet báikkálaš, regionála ja guovddáš dásis. Dat dagaha rahpaseami dakkár ipmárdussii ahte dat leat juogo sámi dahje dáčča, sorjavaš das gos ja makkár dásis sii doibmet.

Sámi eanetlogusuohkaniin ja Sámedikkis leat dát organisašuvnnat mielde sámi almmolašvuođas ja ásahit dehálaš vuođu sámi searvevuođa ovdáneapmái ja demokratiijii. Nu fátmastit sámi eanetlogusuohkanat sámi siviilaservodaga báikkálaš organisašuvnnaide, bellodagaide ja ásahusaide ja sihkarastet ahte siviilaservodat aktiivvalaččat doaibmá sámi almmolašvuođas ja almmolašvuođa ektui. Bajitdási vuogádatdásis leat goitge dát organisašuvnnat mielde norgga organisašuvdnahierarkijas ja servodatdoaimbamis ja leat guovddáži sámiid nanu politihkalaš čatnašupmái norgga servodahkii ja našunála politihkalaš stivrenvuogádahkii. Jus dat ođđa sámepolitihka sámi almmolašvuođain, mas Sámediggi lea váldoásahus, galgá doaibmat ja ovdánit, de ferte sámi siviilaservodat nannejuvvot ja ii hedjonit. Nanu ja differensierejuvvon sámi siviilaservodat huksejuvvo sámepolitihka vuođul, mii galggašii ođasmahttit sámi almmolašvuođa dovddastusain ahte sápmelaččat leat okta álbmot (Falch ja Selle 2015).

Suohkanođastus mas boađus lea ahte báikkálaš politihkalaš ja hálddahušlaš ovttagat, doppe gos sápmelaččat leat eanetlogus dahje hui mearkašahhti unnitlogus, mii manná čielga unnitlogudillái, sáhtta hedjonahttit sámepolitihka kollektiivvalaš ja geográfalaš dimenšuvnna. Dat sáhtta dahkat ahte lea vejolaš goaridit daid oalle hearckes siviilaservodaga doaimmaid mat leat sámi

5 Dát suohkanat gohčoduvvojit dás duohko eanetlogusuohkaniin.

almmolašvuođas. Dát dan dihte go bellodagat ja ollu eaktodáhtolaš báikkálaš organisašuvnnat eai šat boađe doaibmat sámi konteavsttas, čatnasan báikkálaš iešstivrejupmái, mii sáhtta maid ipmirduvvot sámi báikkálaš iešstivrejupmin. Go sápmelaččat šaddet unnitlohkui, guovlluin gos ovdal lei iešstivrejupmi eanetlogu geažil, de šaddá váttis bisuhit sierra siviilaservodaga mii doaibmá sihke sámi almmolašvuođas ja sámi almmolašvuhtii. Dat sáhtta ráddjet vejolašvuođa čatnat ovttaskas sápmelačča servodatproseassaide mat váikkuhit sidjiide ja sámi searvevuhtii.

Dakkár ovdáneapmi sáhtta maid láivudahttit vuođu dasa ahte Sámedikkis lea vejolašvuohta oassálastit ovdastuslaččat sihke sámi servodaga gullevaš áššiin ja stáhtalaš eiseválddiid ektui. Sáme kulturlávdegotti vuođuštusas, sámelága sámi giellamearrádusaide, dan doaibmaguovlu siskkilda muhtun suohkaniid gos sápmelaččat leat eanetlogus, čuožžu ahte: ”čielgasit definerejuvvon vuođđu guovllut fertejit dárkkuhuvvot kollektiivvalaš dárkun buot sámiide Norggas. Lea doppe gos sámít, beroškeahhtá orrun guovllu, fertejit oážžut impulssaid *mat sáhttet dahkat vejolažžan positiivvalaš ovdánansárgosiid eará sajiin*” (NÁČ 1985:14). Dat seamma perspektiiva lei maid vuođđun go Sis- Finnmárkku diggegoddi ásaheavvui 2004:s (NÁČ 1999:22).

Sámi eanetlogusuohkanat leat iešalddis juo dehálaš oassin sámi almmolašvuođas, mas sáme giella lea váldogiella ja gos báikkálašpolitihkalaš vuoruheamit ja mearrádusat dahkkojit lunddolaš sámi kultuvrralaš oktavuodas. Dát suohkanat leat maid hui dehálaš báikkít politihkalaš ja organisašuvnnalaš oassálastimii, mii álkit sáhtta fievrriduvvot viidábut našunála sámi almmolašvuhtii, mas sámediggi lea váldoásahus. Sámediggi lea viidát huksejuvvon bellodat- ja organisašuvdnavásáhusaiguin maidda mearkkašahtti vuođđun leat sámi báikkálašservodagat ja maiddái sámi eanetlogusuohkanat. Čájuhuvvo ahte jus ii livčče báikkálaš sámi almmolašvuohta eanetlogusuohkaniin, de livčče Sámedikkis leamaš mearkkašahtti stuorit hástalusat ásaheavvut iežas jáhkehahtti ásaheavvut dan ođđa sámi almmolašvuođas ja maiddái olahit čađahanfámu stáhta ektui.

Sámedikki eksisteansa, mas ođđaáigásaš sáme politihka seammás lea váikkuhan nanneme fuomášumi sámi perspektiivvaide suohkanlaš dásis (Falch ja Selle 2015). Ii nappo leat sahtedoško ahte ollu eanetlogusuohkaniid sátnedođiheadjit/várresátnedođiheadjit čoahkkinstet / leat oassálastán čoahkkimiidda sámediggeáirrasin, ja muhtumat leat šaddan sátnedođiheadjin/várresátnedođiheadjin manjel go leat leamaš sámediggeáirasat. Dasa lassin leat mángga sámediggeáirasiin suohkanstivrenvásáhus dain suohkaniin. Dakkár govva ii vuhtto eará suohkaniin. Dan dihte lea nanu vuođđu oaivvildit ahte dat ođđa sámi almmolašvuohta nannosit leamaš ja lea ain sorjjavaš guovttebealat váikkuhusas mii dáhpáhuva gaskkal Sámedikki našunála ásaheavvut, ja sámi eanetlogusuohkaniid báikkálaš sámi almmolašvuođa dovddaheadjin.

Sámi eanetlogusuohkanat, lotnolagaid lánka- ja váikkuhangaskaoapmeortnegiiguin main lea geográfalaš fátmastanguovlu, lea dan dihte ovttá bealis áibbas guovddážiis laktit ovttaskas sápmelačča servodatproseassaide mat váikkuhit sidjiide sámi searvevuođas. Nuppe bealis leat dát eanetlogusuohkanat vuođđun ja arenat ođđa sámi almmolašvuođa ovddideapmái, mas Sámediggi lea váldoásahus.

Sáhtta ákkastallat ahte sámi ášahusain, dakkár suohkaniin gos sápmelaččat leat čielga unnitlogus, lea seamma dehálaš rolla. Okta ovdamearka dása lea julevsámi guovddáš Árran, mas lea lagas ovttasbargu Divttasvuona suohkaniin/ Tysfjord kommune. Jus ii leat dakkár čielga geográfalaš ja kollektiivvalaš dimenšuvdna suohkanstruktuvrra árvvoštallamis guovlluin gos sápmelaččat leat eanetlogus, de lea várra ahte olles sámi searvevuhta hedjona, maid dai sámit ektui geat orrot eanetlogusuohkaniid olggobealde. Dás lea sáhka searvevuodas mii lea vuodđun stáhtusii sierra álbmogin.

3.4 Suohkanlaš sámpolitiikka institušonaliseren

Sámpolitiikka institušonaliseren buot eanemusat suohkanlaš dásis (Josefsen 2014). Leat golbma váldomekanisma dakkár institušonaliseremii. Dat leat:

1. Sámi hálddašanguovlu.
2. Sámi báikkálašservodatovddideami ekonomalaš váikkuhangaskaoamit.
3. Konsulteremat.

Odne lea suohkanlaš sámpolitiikka institušonaliserema váldomekanisma sámi giellahálddašanguovlu. Dat siskkilda 10 suohkana, mas 6 sáhttet karakteriserejuvvot sámi eanetlogusuohkanin, njeallje fas leat sámi unnitlogusuohkanat. Váikko dás leat válljen juohkit daid eanetlogu- ja unnitlogusuohkaniidda, de lea stuora variašuvdna siskkobealde dáid suohkaniid guovlojuohkimiin. Kárašjohka ja Guovdageaidnu sierranit go majoritehta álbmogis leat sápmelaččat ja sámegeielagat. Dan dihte rievddada man ollu sámevuhta lea oidnosis almmolaččat sihke eanetlogu- ja unnitlogusuohkaniin.

Sámi eanetlogusuohkaniin institušonaliseren sámpolitiikka eanas muddui dakko bokte maid sii sihke ieža bidjet sámi siviilaservodahkii ja mii sámi searvevuodá bokte biddjo sisa. Suohkana bálvalusaddi, báikkálašservodaga ovddideaddji ja báikkálašdemokratiijaaktevra rolla dáhpahuvvá unnit ja eanet sámi oktavuodas dahje konteavsttas. Nugo juo lea daddjon, de leat dát suohkanat áibbas guovddáš oassin sámi almmolašvuodas, ja dain leat mearkkašahhti lassiváikkuhusat sámi searvevuhtii maid dai dáid guovlluid olggobealde.

Hui dávjá doaibmá hálddašanguovlu, dakkár hálddašansuohkaniin gos sápmelaččat leat čielga unnitlogus, konkrehta ovddasduvdin báikkálaš sámpolitiikka institušonaliseremis. Dáin suohkaniin lea eanemusat báikkálašpolitiikkalaš dáhttu implementeret bálvalusaid sámegeillii sámi álbmoga ektui, muhto dat lea eanemusat indiviidaguvllot bálvalusat mat ráddjejuvvon mutto huksejit sámi ášahus- ja organisašuvdna arenaid. Dattege leat doppe variašuvnnat suohkaniid gaskkas. Divttasvuonas ja Snoasas leat ovdamearka dihte Árran, julevsámi guovddáš, ja Saemien Sijte, lullisámi musea ja kulturguovddáš, guovddáš aktevrrat sámi searvevuhtii. Váikko hálddašansuohkanat gos sápmelaččat leat unnitlogus, eanemusat dušše addet indiviida váste bálvalusaid sámegeillii, de mielddisbukta ortnet ahte maid dai suohkanat eambo aktiivvalaččat gulahallet sámi almmolašvuodain, Sámedikkiin ja sámi siviilaservodagain.

Guovtgeielalašvuodaruđaid čuovvleapmi, giellaguovddážiid ásaheapmi ja sámi oahppoplánaid geavaheapmi čalmmustahtta ja dahká áigejuovdilin sámi kultuvrra ja servodaga áibbas eará ládje go dan maid eanas suohkaniidda dahká giellahálddašanguovllu olggobealde. Dan dihte sáhtta lohkat ahte dát suohkanat bohtet áiggi mielde eambo arvosmahttit sámi siviilaservodaga

ovdáneami ja ovttaidahttojuvvot ođđa sámi almmolašvuhtii. Dáid suohkaniid sisaváldin sámegeielaid hálddašanguvlui, lea maid dai eahpitkeahhtá positiiva sámi lagasguovllu birrasii. Sámivuohhta boahdá oidnosii suohkanis ja suohkan aktiivvalaččat čuovvu sámepolitihkalaš gažaldagaid.

Jus jurddaša ahte eai leat eanetlogusuohkanat lulli- ja julevsámi guovlluin, de lea vuodđu navdit ahte lulli- ja julevsámi suohkanat mat leat mielde hálddašanguovllus, oktan daiguin sámi ásausaiguin mat leat dain suohkaniin, leat erenoamáš dehálaččat lulli- ja julevsámi giela ja kultuvrra ovdáneapmái ja nannemii. Sáhtá seamma sullásaččat ákkastallat ahte Gáivuona suohkan lea dehálaš mearrasámi kultuvrii ja gillii. Dáid beliid ferte vuhtiváldit gielddain oktasčaskimiin dáid guovlluin.

Eará mekanisma sámepolitihka suohkanlaš institušonaliseremis leat ekonomalaš váikkuhangaskaoamit mat leat čadnon ovdánahttinbarguide. Okta mihttomearri suohkanstruktuvrraid rievdateamis lea nannet suohkaniid báikkálašservodatovdánahttima rolla. Dat lea eanemusat čadnon areála- ja fievrridanplánemii, muhto maid dai ealáhusovdáneapmái, mas lea ipmárdus dasa ahte dat dáhpáhuvvá viiddiduvvon regionála oktavuodas, ja ahte gelbbolašvuohhta ja kapasitehta lea gávdnamis. Dát bealit fertejit váldot vuhtii gielddaid ovttahttimis dáid guovlluin.

Sámi eanetlogusuohkaniin leat unnán ássiid, mii fas buktá gelbbolašvuodá- ja kapasitehtahástalusaid. Seammás leat dát areála dáfus stuora suohkanat, mii fas dagaha ahte leat unnán doaibmi servodatovdánahttinuorggit mat gokčēt máŋga suohkana. Seammás miellidduktá geográfalaš sturrodas ahte leat hástalusat regionála ealáhusovdáneami searvamis, ja ealáhusovdáneamis sámi almmolašvuodas ja sámi almmolašvuodá olis sámi ja masa sámi kultuvra lea vuodđun.

Sámedikkis leat ealáhusdoarjjaortnegat definerejuvvon geográfalaš guovlluide (SDE – guovlu), muhto muđui lea unnán hábmen sámi ealáhusaktevrra rolla. Regionála dási (fylkkagiela) ovdánahttinrolla nannema árvoštallamiid oktavuodas, sáhtá leat vuodđu árvoštallat nanneme Sámedikki sámi ealáhusaktevran, erenoamážit hálddašanguovllus. Dakkár rolla sáhtá bidjat fuomášumi erenoamážit sámi suohkaniid ovdánahttinbarguide, oažžut árvolassáneami, molsašuddi bargomárkana, buori báivalusfálaldaga ja ovdánanfámu sámi guovlluin. Nannejuvvon ovdánahttinrolla Sámediggái, sámi hálddašansuohkaniid váste, sáhtá maid dai dustet muhtun hástalusaid mat sámi suohkaniin leat, mat areála dáfus leat stuorrát, muhto smávvat ássiidlogu ektui, sin rolla ektui báikkálašservodatovddideaddjin. Seammás sáhtá dakkár rolla veahkehit viidáset ovddidit sámi almmolašvuodá, mas lea nannoset báikkálaš sámepolitihka institušonaliseren. Dakkár láhkoneapmi geažuha maid ahte gullevašvuohhta sámi hálddašanguvlui ii dušše buvttet suohkaniidda geatnegasvuodaid, muhto addá maid ovdánahttinvejolašvuodaid.

Árvolassáneapmi ja ovdánanfápmu mat huksejit ja dorjot sámi kultuvrra eaktudit lagasvuodá ja gelbbolašvuodá sámi kultuvrra ja servodatdilálašvuodaid birra. Sámi eanetlogusuohkaniidda mearkkaša dat ahte leat hui stuora, muhto goitge oktilis geográfalaš guovllut, seammás go dat eará hálddašansuohkanat maid dai leat areála dáfus stuorrát, muhto maid gaskkas leat stuora geográfalaš gaskkat. Dan dihte lea ráddjejuvvon man vejolaš lea árvoštallat dáid suohkaniid doaibmilis servodatovdánahttinguovlun, dat sáhttet baicca ipmirduvvot *kultuvrralaš* servodatovdánahttinguovlun.

Váikko leat stuora variašuvnnat daid gaskkas, de leat suohkaniin muhtun muddui seamma hástalusat čatnašuvvon sámi árvolassáneapmái, mii čájeha ahte fertet váldit vuoddu sámi servodaga dilálašvuodas ja hástalusain, go dain guovlluin galgá buoridit dilálašvuodaid ealáhuseallimii, sámegillii ja kultuvrii.

Sámedikkis leat odne barggut mat gullet gielaide, oahpponeavvuide, kultuvrii ja areálaplánemii. Sámedikki sámi ovdánahttinaktevrra rolla sáhtá nannejuvvot go eambo strategalaččat geavaha ekonomalaš váikkuhangaskaomiid gielaide, kultuvrii ja ealáhusaide, muhto maidai go Sámediggái addo stuorit hálddašanovddasvástádus almmolaš ekonomalaš váikkuhangaskaomiid badjel. Dat mielddisbuktá earret eará eanet formaliserejuvvon doaibmaoasálaš ovttasbarggu gaskkal Sámedikki, suohkaniid, fylkkagiieldaid, ealáhuseallima ja berošteaddjiorganisašuvnnaid, go dan mii odne lea.

Goalmát mekanisma sámpolitiikka suohkanlaš institušonaliseremis lea praktiseret konsulteremiid sámi beroštumiiguin, ja erenoamážit sin gullelaš ášahusaiguin. Stáhtas lea álbmotrievtti mielde geatnegasvuohka šiehtadallat sámiiguin, ja erenoamážit sin gullelaš orgánaiguin, doaimmaid birra mat sáhtát njuolga váikkuhit sámiide. Geatnegasvuohka siskkilda maid ahte dakkár konsulteremiidda ášahuvvojit mekanisimat suohkanlaš dásis. Eanas háviid dáhpáhuvet dakkár šiehtadallamat suohkanlaš dásis báikkálaš sámi servviiguin, joavkkuiguin, fierpmádagaiguin ja vuoigatvuodalaččaiguin. Muhtun háviid sáhtá maid leat áigeguovdil konsulteret Sámedikkiin.

Odne eai gávdno dakkár konsulterenmekanisimat suohkanlaš dásis, váikko suohkanat muhtun muddui nagodit áimmahuššat dan plána- ja huksenlága gáibádusaid mielde, ahte galgá sihkkarastit dárbbalaš sámi oassálastima plánenbarggus. Sámi eanetlogusuohkaniin lea eambo rabas gažaldat, ahte leago sis geatnegasvuohka konsulteret sámi beroštumiid dáfus, dalle go leat sihkkarastán demokrátalaš oassálastima suohkanstivrra válggain. Suohkaniin gos sápmelaččat leat bistevaččat unnitlogus, bohtet konsulteremat leat dehálaččat ja leat dárbbalaš mekanisiman sámpolitiikka institušonaliseremis, ja dainna de, ovdánahttit sámi almmolašvuoda.

Šiehtadallamat bohtet dan dihte leat erenoamáš dehálaš institušonaliserenmekanisimat suohkaniin gos sápmelaččat leat unnitlogus, ja erenoamážit dalle go suohkanat eai leat giellahálddašanguovllu siskkobealde. Jus dakkár šiehtadallanmekanisimat galget doaibmat, de lea dattege eaktu ahte leat báikkálaš sámi joavkkut ja searvit main lea kapasitehta ja vejolašvuohka searvat dakkár šiehtadallanproseassaide. Suohkaniid gaskkas bohtet leat stuora variašuvnnat dan dáfus.

Regiovdnagávpogiidda gos lea historjjálaš sámi álbmot ja jagiid badjel sisafárren, nugo ovdamearkka dihte Áltái, Romsii ja Bådádđjoi, sáhtá dat mearkkašit lassáneaddji sámi almmolašvuohka. Dain stuorit suohkaniin dagaha sámi álbmotlogu vuoddu ahte ášahuvvojit sierra sámi luohkát, sámi fierpmádagat ja organisašuvnnat mat fas leat mielde nanneme sámi organisašuvnnaid ja fierpmádagaid. Ovttasbargošiehtadusat gávpotgielddagaiguin Romssain ja Bådádđjoiin dahkká ahte lea lassáneaddji ovttasdoaibman gaskkal dáid suohkaniid ja Sámedikki.

Sámi almmolašvuoda ja demokratiija ovdánahttin lea stivrejeaddji fáktora buriid čálgobálvalusaide ja báikkálašservodatovdánahttimii mat nannejit sámegiela, kultuvrra, ealáhusdoaimmaheami ja

servodateallima. Go árvoštallat boahttevaš suohkanstruktuvrra sámi guovlluin, de ferte biddjot mearrideaddji deaddu dasa mii sáhtta váikkuhit nanneme sámi almmolašvuoda.

4. Sierra suohkanlaš sámi ovddasvástádussurggiid árvoštallan

”Mot sáhttet suohkanat láchkaortnegiid badjelgeahččat, ja mot dan sáhttet bargat nu ahte eai leat makkárga váikkuhusat?”

Sitáhtta muhtumis gii čohkká Sámedikki suohkanođastusa referánsajoavkkus

Gažaldat jerrui referánsajoavkočoahkkimis, go ledje digaštallame suohkaniid ja láchkaortnegiid birra mat gullet sámegielaid hálddašanguvlui. Gažaldat čoahkkáigeassá, ovtta dárbbuin lasihit vuoigatvuodaid nannema, ovttá dain stuorámuš hástalusain mii gullá sámi giellapolitiikkii, namalassii čuovvut ásahuvvon láchkaortnega.

Odne leat suohkaniin geatnegasvuodát sámi álbmogii earret eará sámelága, oahpahuslága, mánáidgárdelága ja suohkanlaš- ja dearvvašvuodalága bokte. Sámelága kap 3. bokte lea suohkaniin earret eará geatnegasvuodta sámegillii almmuhit skoviid ja dieđáhusaid ja sámegielagiin lea riekti oažžut sámegillii vástádusa. Suohkanat galget fállat oahpahusa sámegielas dahje sámegillii, beroškeahhtá das leago suohkan mielde hálddašanguovllus vai ii. Dearvvašvuodasuorggis galget suohkanat deattuhit pasieanttaid ja geavaheddjiid dárbuid go láchčat bálvalusaid. ⁶ Ollu dain geatnegasvuodain leat ráddjejuvvon sámegiela hálddašanguvlui.

Stuora geográfalaš guovllut mat leat mielde hálddašanguovllus, mearkkaša dan ahte eambo sápmelaččat ožžot nannejuvvot iežaset vuoigatvuodaid dain fágasurggiin. Fágabiras mas lea buorre ja viiddis sámegiel ja sámi kulturgelbbolašvuodta lea dehálaš suohkaniid geatnegasvuodaid doahhtaleamis sámi giellageavaheddjiide, sámi mánáide ja sámi pasieanttaide. Dán ferte deattuhit ođđa suohkanorganiserema oktavuodas. Sámediggi sáhtta veahkehit bagadallat suohkaniid, muhto dan birra fertejit boahit čielga bagadusat ráđdehusas.

Hástalusat mat Norggas leat ollašuttit geatnegasvuodaid mat das leat sámi álbmogii, eai sáhte čovdot suohkanstruktuvrra ja suohkanlaš hálddašeami rievdamieiguin. Bajitdási rámmat, nugo láchkaortnegat ja ekonomalaš gaskaoamit fertejit leat sajis, ovdalgo suohkanat nagodit fállat buriid ja seammaárvosaš bálvalusaid sápmelaččaide.

Dán kapihttalas válddahallojuvvojit muhtun hástalusat mat gullet sápmelaččaid bálvalusfálaldahkii. Dat mielddisbukta maid ságaškuššama bajitdási rámmain, seammás ságaškuššojuvvo suohkanođastusa mearkkašupmi sámiid bálvalusfálaldahkii dain iešguđet fágasurggiin. Álggos lea dárbbašlaš govvidit oanehaččat sámi giellaguovlluid birra, vai oažžut ipmárdusa mot gielladilli lea iešguđetge guovlluin.

4.1 Sámegiella

Sámegielat Norggas sáhttet juhkkuojuvvot viđa gillii; nuortalašsámegiella, davvisámegiella, julevsámegiella ja lullisámegiella. Dain gielain eanasoassi hupmá davvisámegiella. Lea hui molsašuddi dilli daid iešguđetge guovlluin, muhtun guovlluin barget seailluhit ja ovdánahttit giella, eará guovllut leat fas revitaliserenproseassas. Daid iešguđet sámegielaid oktasašvuotta lea ahte dat leat jávkame ja leat UNESCO⁶ áitojuvvon gielaid listtus. Otnáža rádjái ii leat dahkkon kártenbargu mas boahtá ovdan lohku das man ollu olbmot hupmet sámegiella.

Davvisámegiella giellaguovlu lea Finnmárkkus gitta Balahii. Gávdnojit erohusat maiddá davvisámegiella siskobealde, mas hálddašansuohkanat Romssas ja Finnmárkkus sáhttet lohkkot davvisámegiella eanetloguguovlun. Giella lea nannoseamos Guovdageainnu ja Kárášjoga suhkaniin ja árvoštallojuvvo ahte 90 % álbmogis geavahit dan. Finnmárkku ja Tromssa riddoguovlluin leat árbevirolaččat hupman mearrasámi suopmaniid ja muđui leat davvisámegiella guovllus hupman durdnossámegiella suopmaniid. Dain guovlluin lea giella ollu heajut.

Julevsámegiella giellaguovlu lea Bálágis Sáltoduoddarii. Julevsámegielas leat mealgat ollu unnit hubmit go davvisámegiella, ja dat báidná julevsámegiella giella dili. Lullisámegiella guovlu lea Sáltoduoddaris Elgá rádjai lulde. Lullisámegielas leat mealgat unnit hubmit go sihke davvisámegielas ja julevsámegielas. Odne ii gávdno šat stuorát báikkálašservodat gos giella lea mearrideaddji beaivválašgiella. Giella leat guhkit ággi badjel geahččalan ealáskahttit.⁷

4.1.1. Sámegiella suhkansuorggis

Suohkana ovddasvástádus sámegillii ja sámegiella giellageavaheddjiide lea sorjavaš das leago suohkan mielde sámegielaid hálldašanguovllus vai ii. Suhkaniin mat leat sámegiella hálddašanguovllus, leat sihke vuoigatvuođat ja geatnegasvuođat sámelága giellanjuolggadusaid ektui. Dat mielddisbuktá ahte suhkaniid álbmogis leat earret eará vuoigatvuođat guovttegielat bálvalusfállui go sii leat oktavuođas almmolaš hálldašemiin, viiddiduvvon riekti geavahit sámegiella riekteásahas ja viiddiduvvon riekti geavahit sámegiella dearvvašvuođa- ja sosiálasuorggis.

Giella seailluheapmái ja nannemii lea leamašan stuora fuomášupmi dan 20 jagis go sámelága giellanjuolggadusat leat guston suhkaniidda mat gullet hálldašanguvlui. Gáivuona suohkana ovdáneapmi lea ovdamearkan dasa. Suohkana hálldašanguovllu siskkildeapmi dagahii hirbmat digaštallama báikkálašservodagas. Manjitáiggis lea čájehuvvon ahte giella bođii oidnosii almmolaš lanjain, ja suohkanis ovdánii kultuvra ja suohkan ovdánii mánggakultuvrrat servodahkii. Šattai mearkkašahtti lassáneapmi sámegiella giellaoahpahusas ja mearrasámi beaivválaškultuvrraealáskahttimis (Pedersen ja Høgmo 2004).

Sámegiella hálldašanguovllu olggobealde leat giellavuoigatvuođat ollu heajubut muddejuvvon. Sámediggi bargá aktiivvalaččat nanneme sámi álbmoga vuoigatvuođaid olggobealde hálldašanguovllu. Sámediggi veahkeha bagadallat ja addá rávvagiid sihke suhkaniidda mat leat

6 <http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php?hl=en&page=atlasmap>

7 Nuortalašsámegiella leat árbevirolaččat hupman Mátta- Várjjat suohkanis ja doppe dan lagas guovlluin Suomas ja Ruoššas. Bihtánsámegiella leat árbevirolaččat hupman muhtun osiin Nordlánda fylkkas ja dan lagas guovlluin ruota bealde. Odne leat áibbas unnán giellageavaheadjit árbevirolaš guovlluin Norggas.

siskkobealde ja olggobealde sámegeielaid hálddašanguovllu (Sámediggedieđáhus sámegeiela birra 2012).

Ekonomalaš váikkuhangaskaoamit maid Sámediggi hálddaša sámi suohkaniidda, leat guovttegielalašvuodaruđat ja ealáhusdoarjja SDE – guvlui.

Sámedikkis leat ovttasbargošiehtadusat suohkaniiguin mat leat sámegeiela hálddašanguovllus ja muhtun gávpotsuohkaniiguin. Gulahallan ja čuovvolančoahkkimat mat dasa gullet, leat vuogit mot Sámediggi sáhtta bagadallat suohkaniid.

Norggas leat guokte almmolaš giela, sámegeiella ja dárogeiella. Sámegeiela hálddašanguovllus galgaba dárogeiella ja sámegeiella leat dásseárvosaš gielat. Sámegeiela giellaiskkadeapmi (Solstad et al. 2012) čájeha ahte ii ovttage hálddašanguovllu suohkanis, leat sámegeiella ja dárogeiella ovtadássásaš giellan, dat guoská maid suohkaniidda gos sámegeielagat lea majoritehtas.

Suohkanat mat leat hálddašanguovllus eai nagot ollašuttit sámelága giellanjuolggadusaid.⁸ Guovdageainnu suohkan raportere ahte 2013:s ledje dušše 4 % dokumeanttain goappaš giillii.

⁹ Váikko sámegeiella lea majoritehtagiella dahje lea nanus suohkanis, de čállojuvvojit eanas dokumeanttat dárogeiellii. Suohkan dieđiha ahte sivvan dasa lea ahte váilot resurssat, sihke ekonomalaš ja fágabargi veagalaš.

Leat suohkanat mat galget ollašuttit láhkamearrádusaid ja fállat sámi álbmogii buori bálvalusfálaldaga. Sámegeiela giellaiskkadeamis (Solstad et al. 2012) dahkkui dehálaš fuomášupmi, ahte lea stuora mearkkašupmi das mot suohkanat leat válljen bargat buorideamis gielladili ja mot bargu lea organiserejuvvon. Raporta čájeha ahte suohkanat gos báikkálašpolitihkkárat leat posiitiivvalaččat giellabargui, leat maiddá eambbo offensiivvalaččat giellabarggus. Lea maiddá ovdamunni ahte lea buorre ovttasbargu gaskkal suohkana ja sámi báikkálašservodaga. Eanet suohkanat ja giellaguovddážat raporterejit Sámediggái ahte lea dárbu eambbo ovttasbargui, sihke gaskkal suohkaniid ja sámedikki, suohkaniid ja giellaguovddážiid, ja ovttasbargui sámi suohkaniid gaskkas riikarájiid badjel. Suohkaniid bargu álkiduvvo earret eará go juogada vásáhusaid, gelbbolašvuoda ja giellamateriálaid. Odne gávdnojit ollu ovdamearkkat ovttasbarguide mat mannet riikarájiid badjel, okta dain lea ovttasbargu gaskkal Deanu mii lea Norggas ja Ohcejoga mii lea Suomas.

Suohkaniin leat váttisvuodát rekrutteret bargiid geain lea sámegeiella ja kulturgelbbolašvuoha (Solstad et al. 2012). Dat gusto sihke dulkkaide/jorgaleddjiide ja fágabargiide geain lea sámegeiella ja kulturgelbbolašvuoha iešguđet fágasurggiin, ovdamearkka dihte dearvvašvuodas ja oahpahusas. Referánsajoavku dieđiha maid ahte lea dárbu bidjat fokusa rekruteremii. Suohkanat sáhttet leat eambbo aktiivvalaččat rekruteremis, earret eará oassálastit oahppomeassuin dahje mitalit joatkkaskuvlla ohppiide ahte lea dárbu sámegeielat fágabargiide.

Jus galgat otná láhkaortnegiid realiseret ja fállat bálvalusaid main lea buorre kvalitehta sámi álbmogii, de lea dehálaš ahte suohkaniin lea doarvái gelbbolašvuoha sámegeielas, sámi kultuvrras

8 Suohkansemináras Guovdageainnus 2015 njukčamánu bođii ovdan ahte suohkanat sámegeielaid hálddašanguovllus riikkot sámelága giellanjuolggadusaid beaivválaččat. Dat bohtá maiddá ovdan raporttain maid suohkanat jahkásaččat sáddejit Sámediggái.

9 Guovdageainnu suohkana guovttegielatruđaid raporta, vuostáiváldon 2.9.2013

ja servodatbeliid birra. Mánngga raporttas mat leat sáddejuvvon Sámediggái dieđihuvvo ahte suohkanbargit dárbašit joatkkaoahpu. Dan dihte lea dárbu buriid rekrutterenstrategiijaide ja relevánta fáldagaide go guoská suohkanbargiid lassi- ja joatkkaoahpuide.

Suohkanat mat leat hálldašanguovllus ja ollu báikkálaš ja regionálalaš ášahusain lea geatnegasvuohta addit dieđuid sámegillii. Leat goitge ollu suohkanat mat eai ollašuite dan geatnegasvuođa. Dávjá geavahuvvo resursaváilevašvuohta dasa ággan.¹⁰ Lea stuora dárbu oažžut sadjái ášahusa/guovddáža mii sáhtá veahkehit jus lea dárbu jorgaleapmái ja dulkomii. Ášahus/guovddáš sáhtášii veahkehit čálalaš gulaskuddamiiguin. Referánsajoavku lea maid cealkán ahte maiddá stáhtalaš ášahusat eai baljo sádde dieđuid ja dokumeanttaid sámegillii. Dat dagaha ahte ollu jorgalanbarggut gahččet suohkaniid nala, mat fertejit jorgalit stáhtalaš dokumeanttaid ovdal dat almmuhuvvojit dahje sáddejuvvot. Lea dehálaš ahte gielat leat seammadássaččat geavahusas, sihke stáhta ja našunála ášahusain. Jus dát ášahusat maid sáddejit dokumeanttaid guovtti gillii, de álkidivččii dat suohkaniid barggu.

Odne leat muhtun hehttehusat čadnon dulkadiŋgon vuogádahkii. Oktasaš diŋgončoavddus álkidivččii dulkonbálvalusaid geavaheddjiid barggu gávdnat ja diŋgot dulkaid. Dan dihte lea Sámedikki dievasčoahkkin mearridan ahte berre árvoštallat sierra ovdánahttin- ja gelbbolašvuođaguovddáža šearbmadulkoma váste sámi dulkkaide (Ášši SD 008/15). Go čohkke dakkár gelbbolašvuođa sámegielat resursaguovddášii, de livčče sámi dulkkat ja jorgaleaddjit eambo olámuttos. Referánsajoavku evttoha molssaevttolaš čoavddus sáhtá leat ahte Sámediggi fállá jorgalanbálvalusaid dahje ášahuvvo našunála giellaguovddáš, mii sáhtá leat Sámedikki vuolde. Nu oččoše suohkanat main lea sámi álbmot veahki jorgalemiide ja eará giellagažaldagaide.

Sihke raporttain mat sáddejuvvot Sámediggái suohkaniin, suohkanođastusseminára ja referánsajoavkku dovddaha eahpesihkarvuohta vuoigatvuođaid ja geatnegasvuođaid dáfus, sámegiela hálldašeami organiserema ja obbalaš sámegiela barggu ja nannema birra. Dat orru čájeheame dárbbu das makkár vuoigatvuođat geavaheaddjis leat. Dan rolla lea Sámediggi muhtun muddui váldán badjelasas, go dan birra leat biddjon dieđut Sámedikki neahttasiidui (<http://www.samediggi.no/>). Dattege lea stuorát dárbu bagadallamii ja diehtjuohkimii, sihke sámi álbmogii ja suohkaniidda ja earáide geain leat geatnegasvuođat sámi álbmogii. Gihppagat ja geavaheaddjistitlaš neahttasiiddut sáhtášii leat okta vuohki mot dan čoavdá, váikko dat ii čoavdde dan ahte lea váilevaš gelbbolašvuohta sámegiela ja suohkana kultuvrra ja eará ášahusaid birra.

Ekonomalaš resurssaid váilevašvuohta namuhuvvo dávjá dallego lea sáhka duohtandahkat sámelága giellanjuolggadusaid ja seailluhit ja nannet sámegiela. Dat lea hástaleaddji sihke Sámediggái, suohkaniidda ja earáide geat barget sámegielain. Otná rámmasirdimat eai leat doarvá, ja boahteáiggis ferte bargat garraseappot buoridit dan. Sullii 75 miljovna Sámedikki 2014 bušeantas manná sámegillii, das manná guokte goalmadásoassi hálldašanguovllu suohkaniidda ja fylkkasuohkaniidda. Goitge dieđihit ollu suohkanat ahte váilot ekonomalaš resurssat, ja dasa soaitá sivva ahte guovttegielatdoarjja ii leat lasihuvvon seamma ollu go dábálaš haddegoargrun servodagas lea leamaš. Noruta raporttas “Sámi perspektiivva suohkansuorggi kárten” deattuhuvvo ahte lassi guovttegielatvuohta dagaha suohkaniidda lassi goluid (Angell et al. 2012:8): ” *Vuhtto*

10 Geahča e.e. Angell, Balto, Josefsen, Pedersen, Nygaard 2012

ahte dat suohkanat mat leat bohtán guhkimussii guovttegielatbargguin maiddáí dovdet eanemustá ahte ruhtadeapmi ja barggut eai leat dássálaga". Jus váttisvuođat dušše gullet resurssaide, de lea stáhta ovddasvástádus gozihit ahte gávdnojit doarvái resurssat mat dahket vejolažžan giehtaguššat norgga lága. Sámedikki mielas ii leat heivvolaš ahte sámelága áigumuš galgá hedjonit dan bokte ahte láhkamearrádus heivehuvvo suohkana resurssaide.

4.1.2 Hástalusat čuovvolit báikenammalága

Báikenammalága čuovvoleapmi lea leamaš, ja lea ain váilevaš. Báikenammaláhka lea leamaš doaimmas badjel 20 jagi. Lága áigumuš ii leat dađibahábut ollašuvvon dohkálaččat otnáza rádji. Sámi logut muitalit (Broderstad et al. 2013) ahte lea bieđggus geavaheapmi sámi báikenamaid johtolatšilhtain. Raporta čájeha ahte ollu gerddiid eai leat almmolaš šilhtain sámi báikenamat dahje tearpmat, ja dan loahppaoaidnu lea ahte eai gávdno njuolggadusat dasa mot láhkamearrádusa galgá čuovvolit.

Ágga mii dávjá gullo man dihte sámi báikenamat eai geavahuvvo šilhtain, lea ahte namma ii gávdno SSR:s (guovddáš báikenammaregistar). Sivva dasa sáhtá leat ahte mearridanorgána, suohkan, masa gusto, giliid-,gávpogiid- ja báikegoddenamaide, ii leat čuovvolan nammaáššiid čállinvuogi dohkeheami bokte. Seamma ládje go suohkanat čuovvolit dárogiel galbema, de lea suohkaniin geatnegasvuohta gozihit ahte sámelága giellanjuolggadusat ja báikenammaláhka čuovvoluvvo sámegiel galbema bokte ja eará almmolaš geavahusas. Leat ollu suohkanat mat mañidit sámi báikenamaid mearridit (erenomážit gili-, báikegodde- ja gávpotnamaid), ja ovttaskas suohkanat eai váldde sámi báikenamaid meannudeapmái. Dat čájeha ahte lea váilevaš implementeren lágas, go lea sáhka sámi báikenamain.

Láгат ja mearrádusat eai ábut árvvoštallojuvvot dušše dan ektui makkár oktavuoha dain lea mihttomeriide, muhto maiddáí mot dat doibmet. Geahpádussan váilevaš láhkamearrádusaid čuovvoleapmái, sáhtá vejolaš čoavddus leat aktiiva bearráigeahččoortnet mii goziha ahte láhkamearrádusat ja daid mihttomearit ollašuvvot. Dat gusto maid dieđusge internašunála konvenšuvnnaide maid Norga lea geatnegahtton čuovvut.

4.1.3 Suohkanodastus ja sámegiela ovdáneapmi

Suohkaniid vejolaš ovttastahttimiin sámegielaid hálddašanguovllus ja sámegielaid hálddašanguovllu olggobealde, Sámediggi oaivvilda ahte olles dat vejolaš ođđa suohkan šaddá hálddašanguovllus oassin. Suohkanovtastahttimiin gos sámít gártet mealgat unnitlogu dillái, seammás go sámelága giellamearrádusat dušše bohtet gustot álbmotosiide suohkanis, de lea dat varra ahte sámegiela geavaheapmi almmolašvuođas sakka hedjona. Dán váikkuhus lea ahte sámi giellageavaheddjiin ja sámi giellaservodagain hedjona dilli ođđa suohkanjuoguin. Dasa lassin departemeantta evttohusat gaskaboddosaš čovdosiidda addet dakkár dovddu ahte ođđa suohkanjuohku sáhtá mielddisbuktit bistevas ortnega, mas giellavuoigatvuođat sámelága giellamearrádusaid mielde áiggi vuollái eai boađe gustot ođđa suohkanii.

Sámediggi ii sáhte miehtat gaskaboddosaš dahje bistevas čovdosiidda mat hedjonahttet sámegiela dili. Buori čovdosa sihkkarastimii sáhtá vuohkin leat láchit dili sirdásanortnegiidda, nu ahte suohkanat muhtun jagiid geahčen galget nagodan atnui váldit ođđa giellanjuolggadusaid.

Bajitdási ovddasvástádus sámegeielaide lea našunála dásis. Ii sáhte vuordit ahte suohkaniin lea gelbbolašvuohta ja vuođđu dahkat árvvoštallamiid mat bohtet váikkuhit sámegillii. Dakkár árvvoštallamat eai berre biddjot suohkaniidda ja dat sáhtta dáhpáhuvvat jus ásaheavvot gaskaboddosaš čovdosat ovttahtimiin gaskal hálddašanguovllu suohkaniid ja suohkaniid hálddašanguovllu olggobealde. Hálddašanguovlu ii galgan adnot gáržžidit giellavuoigatvuođaid. Sámi pasieanttaid dahje sámi mánáid vuoigatvuođaid ii ábut ráddjet hálddašanguovlui. Jus dát vuoigatvuođat gáržžiduvvot dan sadjái go viiddiduvvot ođđa suohkanstruktuvrras, de dat šadda stuora maŋos guvlui lávki sámepolitihkalaš ovdáneamis, ja bohtá rihkkut našunála lánkaortnegiid ja riikkaidgaskasaš geatnegasvuođaid.

Suohkanovttastahttimat sáhtta mearkašit ahte suohkanlaš doaimmat sirdojuvvojit. Guhkes gaskkat bargosajiid gaskkas dagaha ahte ollugat fertet fárrat ođđa suohkana siskobealde. Go olles suohkan lea giellahálddašanguovllus mielde, de sihkarastá ahte sámi giellageavaheddjiin ii hedjon dilli suohkanodastusa ođđasit strukturemiid geažil. Dalle bearaš bággejuvvo välljet giellavuoigatvuođaid ja bálkábarggu gaskkas, SDE- guovllu vásáhusat čájehit ahte doarjaga earuhepmi siskáldasat suohkanis sáhtta báikki olbmuid dagahit riiduid (Pedersen ja Høgmo 2004). Dát sáhtta miellidibuktet ahte ođđa stuorasuohkan fertet oazžut guovttegielalašvuođadoarjaga mii unnimusat vástida daid suohkaniid mat ovdal eai leat leamašan giellahálddašanguovllus mielde.

4.1.4 Eavttut mat sealluhit ja ovdánahttet giela suohkanlaš dásis

Dán kápihttalas leat mii válddahallan muhtun giellahástalusaid. Ođđa suohkanstruktuvrras berre oččodit ahte sámi álbmot maiddá vásiha positiivvalaš rievdadusaid. Okta váldohástalus sámegeiela dáfus lea ahte ovddasvástádus lea biđgejuvvon. Odne lea stáhtas bajitdási ovddasvástádus sámegillii. Sámediggi lea eará hálddašandási mas lea ovddidandoaimma, giellapolitihka ges galgá ollašuhttot suohkaniin. Sámediggi berre oazžut stuorát ovddasvástádusa sámegillii. Dát lea giellalávdegotti mandáhtta, ja vurdojuvvo ahte sii buktet čoavddusevttohusaid daid hástalusaid.

Sámediggi lea dievasčoahkkinnmearrádusas (Ášši SD 127/14) dadjan ahte sámegeielaid hálddašanguovlu galgá gustot olles stuorasuohkanis, jus stuorasuohkanis lea okta ovddeš hálddašansuohkan. Go sámelága giellanjuolggadusat gustogohtet olles stuorasuohkanis, de bohtá leat stuora gelbbolašvuođadárbu. Lea dehálaš ahte eanet sámegeielagat olbmot váldet oahpu suohkaniid fitnuide, ovdamearkka dihte oahpaheaddjin ja dearvvašvuođabargin. Dehálaš lea maiddá ahte suohkanhálldahusa leat sámegeielagat. Suohkanat, stáhta ja Sámediggi berrejit ovttasbargat vai dakkár oahput šaddet eanet bivnnuhat. Vurdojuvvo ahte guovddáš eiseválddit čalmmustahttet rekrutterema. Dát bohtá áiggi badjel čoavdit unnán olmmošlaš resurssaid váttisvuođaid. Duohtavuođas ii leat sámegeiella ja dárogeiella dásseárvosaš sámegeielaid hálddašanguovllus, ja ii oktage suohkan deavdde sámelága giellanjuolggadusaid. Dát lea duođalaš dilli juo áitojuvvon minoritehtagillii, ja bohtá leat dehálaš ásaheavvot arena sámegeielaid hálddašanguovllu suohkaniidda. Suohkaniid bargu álkidahttojuvvo vásáhusaid, máhtu ja giellamateriála juogademiin. Čoavddus maid sáhtta leat ásaheavvot aktiiva bearráigeahččanortnega mii goziha ahte lánkamearrádusat ja daid ulbmilat ollašuvvet. Giellalávdegotti mandáhtti gullá čielggadit dárbašuvvo go bearráigeahččanorgána, ja mot dat geavatlaččat berre dahkkot. Suohkanhálldahusa barggu lea maiddá vejolaš geahpedit go gávdno okta ásaheavvot/guovddáš mii

sáhtta veahkehit earret eará jorgalemiiguin ja dulkkaid organiseremiin.

Dehálaš pedagogalaš váikkuhangaskaoamit leat bajásčuvgehus, dieđut ja bagadeapmi. Čájuhuvvo ahte earret eará suohkanat dárbbasit dan sakka, muhto sámi álbmot nai dárbbasa dan sakka. Dán ovddasvástádusa berre Sámediggi váldit, earret eará geavaheadjustitlaš neahttasiiddu ásaheamiin. Dakkár siiddus sáhttet leat dieđut vuoigatvuođaid ja geatnegasvuođaid birra sámi álbmoga ektui, jorgalanbálvalusat ja mot sámegiela ovddasvástádus lea organiserejuvvo (gii lea bearráigeahččanorgána jnv.).

4.2 Mánáidgárdefálaldat sámi mánáide

§ 8:s lágas mánáidgárddiid birra lea suohkana ovddasvástádus ahte mánáidgárdefálaldat sámi mánáide sámi guovlluin¹¹ lea huksejuvvo sámegiela ja sámi kultuvrra ala. Hálddašanguovllu olggobealde galget suohkanat láchit dilálašvuođaid dasa ahte sámi mánát sáhttet sihkkarastit ja ovdánahttit gielaset ja kultuvrraset. Norgga álgoálbmogis, sámiiin, leat earenoamáš vuoigatvuođat ILO konvenšuvnna nr. 169 bokte, mii lea álgoálbmogiid birra, ja dasa lassin addá mánáidkonvenšuvdna viiddis suddjema minoritehta ja álgoálbmot mánáide. Mánáidgárdi galgá doarjut sámi mánáid bisuhit ja ovdánahttit gielaset ja kultuvrraset, beroškeahhtá gos sii orrot riikkas. Mánát geat gullet sámi álgoálbmogii dahje eará minoritehtaide, fertejit oažžut doarjaga iežaset kulturgullelašvuođa ovddideapmái.

Otná lágat (Láhka mánáidgárddiid birra 2006) lea hejot muddejuvvo ja lea ráddjejuvvo sámi guovlluide (sámegielaidd hálddašanguovlui). Mánáin lea dušše riekti mánáidgárdesadjái, muhto sidjiide ii leat sihkkaraston riekti sámi mánáidgárdefálaldahkii. Jus ráđđehusas lea dáhttu nannet sámegiela, de berre nannet vuoigatvuođaid mánáin geat leat oahppame giela. Mánáidgárddi mánát berrejit lágalaččat dásseárvosaččat biddjot vuođđoskuvlla ohppiiguin go guoská sámegielfálaldaga riektái. Oktagaslaš sámi mánáidgárdefálaldaga rivttiin buot mánáin bohtá leat riekti fálaldahkii mas sámegiela ja sámi kultuvra deattuhuvvo. Sámediggi lea aktiivvalaččat bargat nannet mánáid vuoigatvuođaid sámi mánáidgárdefálaldahkii, ja oaivvilda ahte lágat fertejit šaddat eambo čielgasat eaige ráddjejuvvot sámi guovlluide (Sámegielaidd hálddašanguovlui).¹²

4.2.1 Hástalus otná sámi mánáid mánáidgárdefálaldagas

Odne gávdnojit iešguđetlágan organiseremat sámi mánáidgárdefálaldagain. Mis leat sámi mánáidgárddiid, dáčča mánáidgárddiid sámi ossodagaiguin ja dáčča mánáidgárddiid main lea sámi giellaoahpahušfálaldat. Dát leat mánáidgárddiid davvi-, julev- ja lullisámi mánáiguin ja leat sihke priváhta ja suohkanlaš. Sámi mánáidgárddiide lea eaktun beassat Sámedikki doarjjapoastta vuollái ahte mánáidgárdi lea njuolggadusain dadjan ahte mánáidgárdedoaimma lea huksejuvvo sámegiela ja sámi kultuvrra ala. Mihttomearri lea ahte mánáidgárdi galgá nannet mánáid sámi identitehta go ovddida sámegiela geavaheami ja go gaskkusta sámi kultuvrra. Sámegeilat pedagogalaš bargit fertejit jođihit mánáidgárddi ja bargogiella ferte leat sámegiella.

Sámedikkis lea lagas ovttasbargu suohkaniiguin sámi mánáid mánáidgárdefálaldagaid dáfus. Dán barggus bohtá ovdan ahte ollu suohkaniin váilu máhttu sámi servodateallima, sámi kultuvrra birra,

11 Sámi guovlun dán oktavuodas áddejuvvo sámegielaidd hálddašanguovlu.

12 Geahča Sámedikki doaibmaplána sámi mánáidgárdefálaldahkii 2015-2018, SD 011/13, njukčamánu 1.b. 2013.

mii siskkilda kultuvrra árvvuid ja áddejupmi sámi mánáidgárdefálaldaga sisdollui. Dán birra maiddáái váilu diehtojuhokinjohtu váhnemiidda. Go guoská sámegiela ja sámi kultuvrra máhttui ja sisdollui, de dat ii galgga leat dušše oktagaslaš sámegielat bargi ovddasvástádus, muhto ovddasvástádus ferte loktejuvvot alit dássái. Mánáidgárddi rámmaplána mielde ferte sihkkarastit ahte mánáidgárddi bargit šaddet čielga modeallan geat leat dihtomielaččat iežaset kultuvrralaš ja árvogullelaš álgooidnui. Dán dásis vurdojuvvo maiddáái ahte suohkan bargá ON álgoálbmotjulggaštusa vuođul go guoská mánáid vuoigatvuođaide dan ektui ahte oažžut oahpahusa eatnigiela ja iežaset kulturárvvuid ektui, ja suddjema vealaheamis. Dat galgá sihkkarastit ahte mánáidgárddi bargiin lea dárbbalaš gelbbolašvuohta sámegielas ja kultuvrras, nu ahte dat mielddisbuktá ahte mánáidgárddi mandáhtta ollašuvvá, dat mearkkaša ahte dásseárvosaš mánáidgárdefálaldat addojuvvo buot mánáide Norggas.

Ollu váhnemat ocalit veahki Sámedikkis das makkár vuoigatvuođat sin mánáin leat sámi mánáidgárdefálaldahkii. Dát dáhpáhuvvá earenoamážit go suohkanat čađahit ođđasisorganiseremiid gáržžes ekonomalaš rámmaid geažil. Sámedikki referánsajoavku váldá maiddáái ovdan ahte sámevuohta dávjá vuoruhuvvo eret go ekonomiijas lea sáhka. Mánáidgárdeláhka ovddasvástideaddjin dahká buot suohkaniid lámčit dili sámi mánáidgárdefálaldahkii. Dán lámkaortnega nannen boađášii sihkkarastit ahte sámi mánát eai riske massit giela ja kulturgullelašvuođa suohkana ekonomalaš vuoruhemiid geažil. Dát lea earenoamáš dehálaš suohkanstruktuvrra rievdadusain, gos sámi álbmot ođđa stuorasuohkanis šaddá vel čielgaset unnitlohkui. Vaikko sáhttet leat positiivvalaš ovdamunit go sámeapolitihkalaš gažaldagat bajiduvvojit stuorát almolašvuhtii, de sáhtá dat maiddáái mielddisbuktit ahte stuorát suohkanis lea vel unnit ipmárdus dahje dáhttu áimmahuššat sámi dárbbuid ja vuoigatvuođaid.

Ollu suohkanat vásihit ahte lea hástalus gávdnat sámegielat bargiid. Dárbbasuvvo ahte rekrutterejuvvot ja šaddet eanet oahppan mánáidgárdebargit, ja ahte mánáidgárddi bargit ožžot sámegiel- ja sámi kulturoahpahusa. Sámegielat bargiid rekrutterema buorideami váste lea earret eará suohkaniin Guovdageainnus/Kautokeino ja Kárášjogas/Karasjok alit bálkka bargiide geain lea giellagelbbolašvuohta, Unjárgga gielddas ges lea stipeandaortnet sidjiide geat háliidit váldit formála sámegiel oahpu. Referánsajoavku evttohii maiddáái ahte ovttasbargu gaskal mánáidgárddiid ja giellaguovddážiid livččii ovdamunni vai mánáide sáhtá addit buorebut giella- ja kulturfálaldagaid. Muhtun suohkanin lea giellaguovddáš ja mánáidgárddi seamma visttis, ja muhtun referánsajoavkku miellahtut dadjet ahte dát lea buorre kombinašuvdna go giellaguovddážit sáhttet lágidit doaimmaid mánáidgárddi mánáide. Giellaguovddážiin ja mánáidgárddiin baicca leat áibbas guovttelágan mandáhtat. Giellaguovddážiin leat dávjá kurssat ja guossit, mánáidgárddit ges galget sáhttit fállat oadjebas ja kvalitehtasihkkarastojuvvon fálaldagaid mánáide. Ovttasbargu sáhtá áinnas leat positiivvalaš, earret eará go guoská mánáidgárddiid kultur- ja giellabargui, diekkár ovttasbarguin gaskal mánáidgárddiid ja giellaguovddážiid lea dehálaš diehtit giellaguovddážiid ja mánáidgárddiid guovttelágan rollaid.

4.2.2 Suohkanodastus ja mánáidgárdefálaldat sámi mánáide

Sámegiela ja sámi kultuvrra ovddideame geažil ferte bargojuvvot dan ala ahte suohkaniin lea buoremus vejolaš organiseren sámi mánáidgárdefálaldagain. Joksán dihte eanet sámi giellageavaheddjiid mihttomeari ja ahte sámi mánát šaddet doaibmi guovttegielagin, de leat sámi

mánáidgárddit gos sámegeiella leat beaivválašgiellan buoremus molssaeaktu.

Jus hálddašanguovlu viiddiduvvo nu ahte suohkanrájit rivdet, man Sámediggi eaktuda dáhpáhuvvat, de stuorábut guovllut bohtet sámi guovllu govvideami vuollái, ja dasto eanet mánáin nannejuvvot vuoigatvuođat lága bokte. Vejolaš stuorasuohkan danin boahtá leat geatnegahtton addit fálaldaga mánáidgárddi mánáide masa sámegeiella ja sámi kultuvra lea vuođđun. Dát boahtá guhkit áiggi vuollái duohtavuođas nannet sámegeiella ja sámi kultuvrra.

Mánáidgárddit leat dehálaš báikkit giellaovdáneapmái, ja giellaoahpahasain ferte juo álgit mánáidgárddiin. Dainna lágiin mánát šaddet sáhkkiiidat gillii ja bohtet jearahit sámegeiel fálaldaga skuvllas. Dát doarju dan ákka ahte lea dehálaš sihkkarastit mánáid vuoigatvuođaid sámi mánáidgárdefálaldahkii. Dát lea earenoamážit dehálaš suohkanstruktuvrra rievvdadanproseassain, nu ahte ođđasisorganiseremat ja ođđa suohkanat eai hedjonahte sámi mánáid mánáidgárdefálaldaga, muhto baicca nannejit dan.

4.3 Sámegeiel oahppofálaldagat

Odne lea sámegeiel skuvlafálaldat nannejuvvon lágas vuođđoskuvlla ja joatkkaoahpahusa birra (oahpahasláhka) ja lágas Sámedikki ja eará sámi riektedilálašvuođaid birra (sámeláhka). Sámilágas addo buohkaide oktagaslaš riekti sámegeiel oahpahussii.

Sámegeielaid hálddašanguovllus galgá buot ohppiin leat oahpahas sámi oahppoplánadahkosa mielde, gos sámi prinsihpat leat vuođđun. Oahpahaslága mielde lea buot ohppiin, beroškeahhtá čearddalašvuođas riekti sámegeiel ja sámegeillii oahpahusa hálddašanguovllu siskkobeaide. Ferte sihkkarastit ahte sihke sámi ja ii-sámi oahppit, geat orrot sámi doaresbeliin, eai masse vuoigatvuođaideaset ja vejolašvuođaideaset oazžumis guovttegeielat ja guovttekultuvrralaš gelbbolašvuođa. Sámegeielaid hálddašanguovllu vejolaš rievvdadusat sáhttet mielddisbuktit ahte riekti sámegeillii oahpahussii hedjona dahje ahte oahpahusa kvalitehta hedjona. Danin ferte bargojuvvot dan ala ahte vuoigatvuođat ja oahpahusa kvalitehta nannejuvvo.

Oahpahaslága mielde lea ohppiin hálddašanguovllu olggobealde riekti sámegeillii oahpahusa vuođđoskuvladásis jus dan suohkanis leat unnimus logi oahppi. Dát riekti bissu nu guhká go jovkui vel leat báhcán guhitta oahppi. Lágas lea heittotvuohta ahte sámi mánáid vuoigatvuohta oazžut oahpahusa eatnigillii lea sorjavaš das ahte suohkanis leat unnimus logi oahppi geat gáibidit sámegeillii oahpahusa. Dat lea maid sihke govttoheapme ja pedagogaččat váttos ahte máná gii lea álgán sámegeillii oahpahasain, sáhtta massit dán fálaldaga jus eará oahppit geain lea leamašan sámegeillii oahpahas, fárrejit dahje gergat vuođđoskuvllas. Vealaheaddji lea ahte sámi ohppiid riekti sámegeiel oahpahussii gáržžiduvvo geográfalaš guovlluide ja ohppiid lohku geat háliidit dakkár oahpahas. Dát vuoigatvuođat leat unnimusstandárddat riikkaidgaskasaš konvenšuvnnaid olis maid stáhta Norga lea geatnegahtton čuovvut.

Sámedikki dievasčoahkkin lea 2014 geassemánus meannudan ášši SR 054/14 Oahpahaslága ja priváhtaskuvllalága - sámi ohppiid vuoigatvuođat, mas bivdá láchkaodasteami nannen dihte sámi mánáid vuoigatvuođaid go guoská riektái sámegeiel ja sámegeillii oahpahussii ja sámi kultuvrra vuođu, beroškeahhtá oahppi/váhnemiid duogáža, riekti oahpponeavvuide heivehuvvon sámi oahppoplánadahkosii, sámi earenoamášoahpahas ja bearráigeahčču.

4.3.1 Sámi oahpponeavvuid ráhkadeapmi

Sámediggi vásiha ahte suohkanat eai álot geavat sámi oahpponeavvuid. Suohkanat fertejit eambbo go odne, lámčit dili dasa ahte skuvllat ja oahpaheaddji geavahit daid oahpponeavvuid mat sámegillii gávdnojit. Dát guoská maiddá, ja earenoamážit, ohppiide geat dárbašit earenoamáš pedagogalaš lámčima ja geain lea riekti heivehuvvon oahpponeavvuide. Dakkár vuordámuš gávdno juo oahpahušlágas, mas lámka geatnegahtta fállat sámegiel oahpahusa (Lámka oahpahusa birra, kap. 6), ja geatnegahtta suohkaniid háhkat bargoreaidduid ja oahpponeavvuid mat galget skuvllaid geavaheami várás (Lámka oahpahusa birra, kap.9).

Sámedikki ovddasvástáduš lea ráhkadit sámegillii oahpponeavvuid. Sámedikki oahpponeavvoráhkadeami doaibmaplána čájeha ahte eanemus váilot oahpponeavvut nuoraidceahkis ja joatkkaskuvllas, ja julev- ja lullisámegillii.¹³

4.3.2 Hástalusat otná sámegiel ja sámegillii oahppofálaldagain

Sámedikki dieđáhusas sámegiela birra lea daddjon ahte okta dain deháleamos hástalusain sámegiela boahhteáiggi sihkkarastimii lea ahte gávdnojit giellageavaheaddjit. Vai eambbogat galget šaddat sámegielagin, sihke čálalaččat ja njálmmálaččat, ja vai bisuha sámegiela ja birrasa buoremus lági mielde, de sámeskuvllaid ja sámi luohkáid ásaheapmi boahat leat mearrideaddjin. Dakkár skuvllain ja dakkár luohkain geavahuvvo sámegiella sihke stoahkamis ja oahpahas, dát skuvllat/luohkát čuvvot sámi oahppoplánadahkosa ja oahpahuš dáhpáhuvvá sámi konteavsttas.

Suohkaniin gos sámeskuvlla/luohká oahppit orrot bieđgguid, skuvla/luohkká šaddá lunddolaš deaivvadanbáiki mánáide seamma gielladuogážiin. Hástalus lea ahte sámeskuvllat/luohkát, dávjá leat vuostálasvuodadilis lagasskuvlaprinsihpain. Odne leat váhnemat ja ovddasteaddjit geat mearridit makkár skuvllas sin mánná galgá leat. Váhnemat fertejit eambbo go odne oážžut bagadeami suohkanis máná giellaválljemii. Dearvvašvuodastašuvnnas berre juo álggahit dán barggu. Dainna lágiin leat váhnemat ráhkkanan skuvlaálgimis válljet mánnái oahpahušgiela. Čoavddus ohppiide geain lea sámegiella lagasskuvllas sáhtášii leat ahte oahppit seamma guovllus deaivvadit nu ahte sis leat oahpahuš oasit ovttas, ja/dahje sii sáhttet olgomátkkiide vuolgit fárrolaga. Nu áshuvvojit giellaarenat sámi ohppiide, ja oahppit besset deaivat eará mánáid geat hupmet sámegiela.

Eaktun sáhttit addit sámegillii oahpahuš lea ahte leat doarvái sámegiel oahpaheaddjit. Sámegiel bargiid rekrutteren lea hástalus maiddá oahpaheddjiiid dáfus. Odne oaidnit buolvamolsuša oahpaheddjiiid gaskkas, mii mielddisbukta ahte eanet oahpaheaddjit bohtet heaitit. Lassin sámi oahpaheddjiiid lunddolaš heaitimiidda, de oaidnit tendeanssa ahte sámi oahpaheaddjit dávjá ohcet eará fitnuide. Oahpaheaddjifitnu váilevaš beroštupmái sáhttet ollu sivat, earret eará bálká- ja bargoeavttut. Okta rekrutterendoaibma ferte leat buoridit sámi oahpaheddjiiid bálká- ja bargoeavttuid.

Sámedikki ovddasvástáduš lea sámi oahpponeavvuid ovddideapmi. Departemeanttas dattetge

¹³ Sámedikki oahpponeavvoráhkadeami doaibmaplána 2015-2018/Sametingets handlingsplan for utvikling av læremidler 2015-2018

lea unnán ruhta mii sirdojuvvo dán ovddasvástádusa čuovvoleapmái. Sámi oahpaheddjiide lea liigenoađđi ahte leat unnán oahpponeavvut sámegillii, sihke dábálaš ja earenoamážit digitála. Danin lea dehálaš vuoruhit sámi oahpponeavvuid ráhkadeami. Ii leat dohkálaš ahte sámi oahpponeavvut eai leat ođasmahttojuvvon seamma ládje go dárogielat oahpponeavvut.

Dasa lassin oahpponeavvuid váilumii, sáhttet sámegiel oahpaheaddjit leat hui okto, earenoamážit hálddašanguovllu olggobealde, go sámi bargobiras váilu. Vejolaš suohkanovttastahttimis lea jáhkehahtti ahte oahpaheddjiin geain lea sámegiella ja sámi kultuvra fágabiirres buorrána bargobiras, go biras šaddá stuorát.

Suohkanat geain váilot sámegiel oahpaheaddjit sáhttet geavahit gáiddusoahpahusa. Sámegiel oahpaheaddji eará skuvllain addet sámegiel oahpahusa neahta, jietnagovvasirdima dahje skype bokte. Vuodđoskuvlla Diehtujuohkinvuogádat (<https://gsi.udir.no>) mielde leat 2014-15 skuvlajahkái addon 3720 oahpaheaddjiimmu gáiddusoahpahussii, dm. sullii 5 oahpaheaddjivirggi. Dál fylkkamánni buhtada oasi suohkana goluin. Máhttodepartemeanta lea ráhkadan rámmaráhkkanusa gáiddusoahpahussii, mii lea gárvvís váldojuvvot atnui 2015 čavčča.

Ollu guovlluin váilot giellaarenat. Rámmaráhkkanusas ii leat hospiteren sihkkaraston leat gáiddusoahpahusfálaldagas oassin. Čielggadeamis "*Sámegiella gáiddusoahpahusa bokte - kárten ja geaidnu viidáset*" (Solstad, Solstad ja Balto 2012) boahdá ovdan ahte olu badjel bealli jerrojuvvon váhnemiin oaivildedje ahte hospiteren lea giellaoahpahussii dehálaš. Dakkár fálaldagat sáhttet mielde sihkkarastime buori giellaovdáneami ohppiide geat ožžot gáiddusoahpahusa. Stáhta buhtada sámegiel oahpahusa GSI dieđuid vuođu. Doarjja mii addo skuvlaeaiggádiidda/ suohkaniidda geat fáillet sámegiel oahpahusa, ii govčča duohta goluid mat leat jodihit guovttegielat sámi-dáru skuvlla.

Dásseárvosaš sámi skuvlafálaldaga sihkkarastit beroškeahhtá das gos oahppit orrot, de lea dehálaš sajáiduhttit hospiteren/giellačoagganemiid rievtti ohppiide geat vuostáiváldet gáiddusoahpahusa gáiddusoahpahusortnega rámmaráhkkanussii, ja oahpahus- ja priváhtaskuvlalahkii. Gáiddusoahpahusa ásaiduvvan fágabirrasat eai ábut hedjonit, muhto baicca nannejuvvot ođđasisorganiseremiiguin dahje suohkanovttastahttimiiguin.

Sámi oahppit geat dárbašit earenoamáš láhččojuvvon oahpahusa ovddastit hearckes ohppiidjoavkku. Sidjiide lea hui dehálaš oážžut láhččojuvvon skuvlafálaldaga maiddá sámegiella ja sámi kultuvrra ektui. Gávdno unnán dutkan dán suorggis, ja danin berrešii álggahuvvot čielggadeapmi mii sáhtta čájehit mot otná fálaldat doaibmá. Pedagogalaš-psykologalaš bálvalus (PPT), suohkanlaš gearggusvuođajoavkkut galgá earret eará bagadit skuvlaeaiggádiid ja skuvllaid áššiin mat gusket mánáid ja nuoraid psykososiála skuvlabirrasii. Dáidda ásahusaide lea dehálaš dovdat guovddáš sámi doarjjafunkšuvnnaid, ja ahte sii dihtet álgoálbmotvuoigatvuođaid birra, ja ahte giella ja kultuvra lea vuhtiiváldojuvvon dain ovttadagain. Suohkanat berrejit álggahit doaimmaid maiguin lokte gelbbolašvuođa dain ásahusain.

Skuvla - Norga berošta ohppiid psykososiála oahppanbirrasis. Sámediggi lea meannudan *Djupedallávdegotti čielggadeami 2015:2 "Å høre til" áššis 028/15 "Sámedikki bargu psykososiála*

birrasiiin sámi mánáid ja nuoraid várás". Dađibahábut čájehit ohppiidiskadeami logut ahte sámi ohppiid gaskkas leat ollugat geat dovdet iežaset givssiduvvon dahje loavkiduvvon. Ketil Lenert Hansens doavttirgrádabargu¹⁴, (2011) čájeha ahte sámit vásihit eanet givssideami go earát. Hansen čujuha ruođa iskkadeapmái mii čájeha ahte givssideapmi sáhtá sivain okta go joatkkaskuvllas heitet oahppit¹⁵. Suohkaniid/skuvlaeaiaggádiid ovddasvástádus lea bargat systemáhtalaččat dáinna surggiin ja eastadit givssideamiid ja loavkideamiid. Suohkaniid vejolaš ovttahttimiin ferte eastadeaddjit bargat vai stuora suohkanis ii viidán givssideapmi sámi mánáin. Jus sámi oahppit šaddet unnitlogus, de dat sáhtá mielddisbuktit ahte sii skuvlla oktavuodas dovdet iežaset olggobealde.

4.3.3 Suohkanodastus ja sámegiel ja sámegillii oahppofálaldat

Suohkanodastus man áigumuš lea addit dásseárvosaš bálvalusaid, ovttahttojuvvon hálddašeami ja nanaguoddevaš suohkaniid, sáhtá buktit positiivvalaš váikkuhusaid sámegiel skuvlafálaldahkii. Muhtun hástalusat odne leat ahte iešguđet suohkaniin ii leat viidodat ja kvalitehta ovttalágan sámegiel ja sámegillii oahpahusas mii addo, ja sámegiel oahpaheadjit váilot. Eambo ollislaš hálddašeapmi sámi skuvlafálaldagas sáhtá váikkuhit dasa ahte suohkanat buorebut nagodit hukset sámi gealbobirrasiid, ja regiovnnat sáhttet ávkkestallat fágalaš resurssaid buorebut go odne.

Sámediggi oaivvilda ahte vejolaš suohkanovttastahttimiin, main suohkaniin unnimus okta lea sámegielaid hálddašanguovllus, ferte visot dat ođđa stuorasuohkan šaddat oassin hálddašanguovllus. Dát boahtá mielddisbuktit ahte eambo oahppit ožžot vejolašvuođa oažžut oahpahusa sámegillii. Sámediggi vásiha ahte ollu suohkanat hálddašanguovllu olggobealde rahčēt oažžumis johtui oahpahusa sámegillii. Vejolaš sivva lea ahte gáibiduvvojit unnimusat logi oahppi geat háliidit oahpahusa sámegillii ovdalgo dakkár oahpahus addo. Vejolaš positiiva váikkuhus suohkanovttastahttimis boahtá leat ahte stuorábut suohkanat mielddisbuktet stuorát ohppiidlogu, ja dasto lea álkibut joksat dán unnimusmearreráji.

Skuvllaid heaittiheapmi sámi báikegottiin adno nu ahte dat áitá sámegieloahpahusa kvalitehta ja viidáset rekrutterema dakkár oahpahussii (Solstad et al. 2012). Skuvllat leat dehálaččat sámi báikegottiid birrasii ja oahpahusa sámegiel fálaldahkii. Suohkanovttastahttimiin ferte sihkkarastit ahte strukturrievdadusaid geažil eai hedjon dat fálaldagat maid skuvllat addet báikegottiin.

Sámediggi eaktuda ahte vejolaš suohkanovttastahttimiin sámegielaid hálddašanguovlu viiddiduvvo gustot olles dan ođđa suohkana ja ahte gártaduvvon vuoigatvuođat eai galgga hedjonit. Ohppiin galgá ain leat riekti sámegiel oahpahussii beroškeahhtá gos sii orrot. Jus sámi skuvlafálaldat galgá leat dásseárvosaš norgga skuvlafálaldagain, de ferte oahpahuslága ođastuvvot, earret eará nu ahte láhka eanet muddui sihkkarastá ahte sámi ohppiin lea riekti oažžut oahpponeavvuid sámegillii. Sámi mánáid vuoigatvuođat mánáidgárdedásis fertejit nannejuvvot, ja ferte biddjot ángiruššan sámegielat pedagogaid rekrutteremii. Eaktun lea ahte sihke skuvllas ja Pedagogalaš-psykologalaš bálvalusas (PPT) gávdnojit bargit geain lea sámegiel ja sámi kulturgelbbolašvuohta.

15 Ungdomsstyrelsen (2013): *Logi siva heitimii. 379 nuora muitalit joatkkaskuvlla heitima birra.*

Viidáset lea oassi dásseárvosaš oahpahusa rámmaeavttus ahte skuvllat ožžot doarvái resurssaid doaimmahit buori skuvlla, dat mearkkaša ahte ruhtadanortnet ferte gokčat duohta goluid mat skuvllain leat addit sámegiel ja sámegillii oahpahusa.

Sámedikki dieđáhus sámegiela birra dárkkuha ahte okta dain deháleamos eavttuin sámegiela boahhteáiggi sihkkarastimii lea ahte gávdnojit giellageavaheaddjit. Váhnemiid ektui dárbbasuvvo miellaguoddohábmenbargu, sin ferte movttiidahttit válljet sámegiela ruovttugiellan ja sii galget vásihit ahte lea ávkálaš. Suohkanat sáhttet aktiivvalaččat bagadallat váhnemiid ja virgáibidjat sámegielat oahpaheddjiid ja váldit atnui dálá oahpponeavvuid mat gávdnojit sámegillii.

Suohkanat/skuvlaeaiggádat fertejit digaštallat makkár oahpahusorganiseren addá buoremus bohtosiid sámi giellaovdáneapmái, sis fertejit oaivilat dan birra galgá go ohppiid organiseret sierra sámi luohkáide/skuvllaide vai eará vugiid mielde nu ahte sámegiella oažžu posiitiiva gielalaš ovdáneami. Buorre mánáidgárde- ja oahpahusfálaldat sámi mánáide lea mearrideaddjin sámi servodahkii ja sámegiela eksistensii. Mearrádusaid dáid guoskevaš gažaldagaid birra ii sáhte okto guođđit suohkaniid háldui. Instruvssat fertejit boahit bajitdásis.

Suohkanat/skuvlaeaiggádat fertejit bargat dan ala ahte šaddá geasuheaddjin orrut sámi suohkaniin. Sii fertejit ráhkadit skuvla mas vuođđun lea sámegiella ja sámi kultuvra, muhto mii maiddá oahpaha nuoraid boahhteáiggi sámi servodaga borgárin. Sámediggi ferte leat aktiivvalaš oasseváldi dán barggus.

4.4 Sámi pasieanttat ja dearvvašvuođabálvalusaid geavaheaddjit

Mo sámi pasieanttaid váldá vuhtii, dan ferte árvvoštallat das mo suohkanlaš dearvvašvuođa-fuolahusbálvalusat rivdet ja ovdánit proseassaid bokte, ja makkár hástalusat mis leat boahhteáiggi dearvvašvuođasuorggis. Sámedikki dearvvašvuođa- ja sosiálapolitihka vuođđoprinsihpaid huksejupmi lea nu ahte sámi álbmogis lea riekti dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalussii seamma dásis go mii álbmogis muđui lea.

Dásseárvosaš dearvvašvuođabálvalusat lea mihttomearri mii Sámedikkis lea oktasaš našunála eiseválddiiguin ja dat eaktuda ahte dearvvašvuođabálvalusat sámi pasieanttaide leat lámččojuvvon nu ahte dávistit sin gielalaš ja kultuvrralaš duogážiin. ILO-konvenšuvdna nr. 169, art. 25, deattuha ahte álgoálbmogiin lea riekti leat mielde pláneme ja hálddašeame dearvvašvuođabálvalusaid, ja ahte eiseváldiin leat geatnegasvuohta fuolahit ahte dohkálaš dearvvašvuođabálvalusat dahkkojit olámuttos guoskevaš álbmogii.

Sámi pasieanttaid vuoigatvuođat leat muddejuvvon našunála lágain ja riikkaidgaskasaš konvenšuvnnain. Pasieanta- ja geavaheaddjivuoigatvuođaláhka addá ovttaskas pasientii rievtti mielváikkuiht dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusaid čađaheamis, ja galget oažžut dárbbaslaš dieđuid vai áddejit mot sin dearvvašvuođadilli lea ja maid dearvvavvuođaveahkki sisttisdoallá. § 3-5:s deattuhuvvo ahte dieđut galget maiddá heivehuvvon vuostáiváldi oktagaslaš eavttuide, nugo ahkái, rávisvuhtii, vásáhusaide ja kultur- ja gielladuogážiin. Lága ovdabargguin leat sámi pasieanttat earenoamážit namuhuvvon ulbmiljoavkun dán mearrádussii. Suohkanlaš dearvvašvuođa- ja fuolahuslága § 3-10 geatnegahtá suohkaniid fuolahit ahte sámi pasieanttaid ja geavaheddjiid

dárbbut láchčojuvvon bálvalusaide deattuhuvvojit. Dát lea ráddjejuvvon gustot sámegielaid hálldašanguovllus.¹⁶ Vuoigatvuođat hálldašanguovllu olggobealde fertejit nannejuvot. Sámiide bohtá leat positiivvalaš jus suohkanođastusas váikkuhusain lea okta ahte hálldašanguovlu viiddiduvvo.

4.4.1 Stáhtusa ja sámi pasieanttaid hástalusat

Sámi pasieanttat vásihit hástalusaid dearvvašvuođa- ja sosiálavuogádagas, mat gullet dasa ahte sámi pasieanttain lea eará kultuvrra ja dávjá eará giella go bálvalusdoliin. Fágaolbmui buot dásiin váilu máhttu sámegiela ja sámi kultuvrra birra ja sámegiel ja sámi kulturamáhttu, mii sáhtá miellidibuktit ahte sámi pasieanttat eai vuostáiváldde dásseárvosaš bálvalusfálaldaga. Vásáhusat lea čájehan ahte iešguđetge suohkaniid/regiovnnaid dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalusain, gos gávdno sámi álbmot, rievddada dihtomielašvuohta ja máhttu sámi pasieanttaid dárbbuid birra.¹⁷ Ollu suohkaniin váilu dihtomielašvuohta ja máhttu sámi álbmoga birra. Sámegielaid hálldašanguovllu olggobealde eanasmuddui sámi álbmot lea oaidnemeahtun suohkangovas. Dearvvašvuođa- ja fuolahusbargiin lea dávjá unnán dahje ii makkárga máhttu sámi kultuvrra ja sámegiela birra. Danin sis leat ráddjejuvvon vejolašvuođat fuobmát ja árvvoštallat dárbbasa go bálvalusvuostáiváldi láchčojuvvon bálvalusaid.”

Fástadoaktáris lea dehálaš doaibma pasieanttaid dearvvašvuhtii ja buorráneapmái. Odne eai gávdno beare ollu doaktárat suohkandearvvašvuođabálvalusas sámegiel gelbbolašvuođain, ja earenomážit sámi váldoguvlluid olggobealde. Dearvvašvuođa- ja eallindiliiskadeapmi (Nystad, Melhus ja Lund 2006) čájeha ahte sámegielat pasieanttat, ledje duhtameahtumat primáradoavttirbálvalusain. Váilevaš máhttu sámegiela ja sámi kultuvrra birra dearvvašvuođa- ja fuolahusbargiin sáhtá dagahit boasttu čuovvoleami sámi pasieanttain, ja leat áittan sihke kvalitehtii ja pasieantasihkarvuhtii. Kvalitehta ja sihkarvuohta eaktuda ahte pasieanta ja dálkkodeaddji ipmirdeaba nubbi nuppi. Riska boasttudikšui lassána go lea heajos gulahallan, ja pasieantta váikkuheapmi iežas dikšui ráddjejuvvo.

Dulkonbálvalusa fálaldat suohkandearvvašvuođabálvalusas ja doavttirbálvalusain rievddada ja lea unnán dohkálaš. Beare ollu lea dálkkodeaddji/dearvvašvuođabálvalus gii/mii árvvoštallá dulkadárbbu, áinnas dan vuođul mot sii árvvoštallet pasieantta dárogielčehppodaga leat. Máhttu dulkageavaheami birra ja sámi dulkaid gávdnan lea hástalus. Sámediggi lea danin ovttasbarggus Davvi Dearvvašvuođa RDD:in ja Finnmárku-buohcceviesuin bidjan johtui dulkonbálvalusa geavaheami proševtta. Dulkaoahppu lea maiddái dárbbášlaš doaibma.

Ođđa álbmotregistarlága gulaskuddamiin leat Sámediggi ja Sámi giellalávdegoddi ovddidan evttohusa ahte álbmotregisteris galgá leat eaktodáhtolaš giellaregistreren.¹⁸ Dás sáhttet leat positiivvalaš váikkuhusat sámi pasieanttaide, go dearvvašvuođabargit dalle sáhttet fállat dulkka sidjiide geat leat iežaset registreren sámegielagin. Dárbbášuvvojit eambo eavttut giellaválljemis, nu ahte oazžu bajás sin geain sámegiella lea vuosttaš- dahje nubbingiellan. Dát lea daningo earenoamážit boarrásiidfuolahusas vásihit ahte nubbingiella hedjona ovdamearkka dihte

¹⁷ Dát lea earret eará váldon ovdan leat hástalusain álbmotdearvvašvuođadieđáhusas, St. Died. 34 (2012-2013)

¹⁸ Ođđa álbmotregistrerema gulaskuddan, reive Sámedikkis sáddejuvvon, 25.06.2015, Evttohus ođđa álbmotregistrerenláhki - Sámi giellalávdegotti gulaskuddanvástádus, maila sáddejuvvon Sámi giellalávdegottis, 06.07.2015

demeanssas. Vaikko dakkár ortnet sáhtta positiivvalaš, de lea dehálaš muitit ahte dát dušše lea gielaid registreren ja registreren lea eaktodáhtolaš. Dat ii boađe fuobmát buot sámi pasieanttaid, muhto sáhtta dearvvašvuodabargiide leat veahkkín.

4.4.2 Sámegiella suohkanlaš heahtebálvalusain ja eará heahtedieđihanbálvalusain

Odne lea suohkaniin ovddasvástádus suohkanlaš medisiinnalaš heahtebálvalusaide ja buollin- ja gearggusvuodabálvalusaide, dakkár bálvalusat leat lokaliserejuvvon juohke suohkaniin. Sámediggi eaktuda ahte suohkaniid ovttahttimis sihkkarastojuvvo ahte dát bálvalusat sáhttet bálvalit sámegielagiid geat sidjiide čuojahit.

Suohkaniid buollin- ja gearggusvuodaoovddasvástádus fuolahuvvo oktasaš heahteguovddáža (110) bokte. Doppe lea stuorimus hástalus leamaš ásahit sámegielat operatevrraid 110- guovddážiidda. Finnmárkkus leat sámegiela hálddašanguovllu suohkanat válljen dán čoavdit nu ahte sámegielat čuojaheadjit biddjojit sámi suohkaniid buollindoaimmahakkii. Árvvoštallojuvvu ahte dat ii leat áibbas buorre čoavddus, go dat mielddisbuktá riskkaid nugo maŋŋonemiid ja teknihkalaš váttisvuodaid. Sámediggi diehtá ahte ođđa našunála heahtefierpmádaga ásaheamis biddjojit heahtedieđiheamit lagamus buollinčáskadanguovddáži. Sámediggi oaidná ahte buot suohkaniin dalle boahtá leat ovddasvástádus fuolahit sámegielat čuojahedjiid, ja oaivvilda ahte dat gal fertet leat 110 – guovddážiid ovddasvástádus.

4.4.3 Sámi mánát geat leat mánáidsuodjalusa fuolahusas

Sámi mánáin lea riekti bajásšaddat doppe gos sin kultuvrralaš ja gielalaš rievttit váldojuvvojit vuhtii. Dat gusto maid dalle go leat mánáidsuodjalusa fuolahusas. Okta oassi mánáidsuodjalanbálvalusas lea suohkanlaš ovddasvástádus. Suohkaniid mánáidsuodjalanbálvalusa ovddasvástádus lea mearriduvvon mánáidsuodjalanlága kápihttal 2:s ja 3:s.

Mánáidsuodjalusa sisdárkun, eastadeaddji doaimmat ja biebmoruovttuid dohkkeheapmi ja bearráigeahčču leat muhtun barggut mat suohkana mánáidsuodjalusbálvalusas leat. Go galget sáhttit fállat seamma dássásaš bálvalusaid go muđui álbmogii, de lea dehálaš ahte mánáidsuodjalanbálvalusa bargiin lea sámi giella- ja kulturgelbbolašvuhta. Sámelága giellanjuolgadusat sámegielaid hálddašanguovllu váste gustomat maid sámi mánáide geat leat oktavuodas mánáidsuodjalanbálvalusain.

4.4.4 Suohkanodastusa mearkkašupmi dearvvašvuoda ja fuolahusbálvalussii sámi pasieanttaide

Sámi pasieanttaide ja geavahedjiide leat bálvalusat maidda lámččojuvvo sámegiella ja kultuvra buorit bálvalusat. Jus sámi pasieanttat ovdamearkka dihte galget vásihit buoret gárrendili- ja psykiatrijabálvalusfálaldagaid iežaset ruovttusuohkaniin, de fertet fállat váldet vuhtii pasieanttaid gielalaš ja kultuvrralaš duogáža. Ferte maid leat eaktun ahte pasieanttat besset geavahit iežaset eatnigiela go leat oktavuodas doaktáriin. Sámi mánát ja nuorat dárbašit veahkkefálaldagaid main lea gelbbolašvuhta dan birra mo sii vásihit leat álgoálbmotmánán, ja sámi mánáin ovdaskuvlaagis lea riekti oážžut čuovvoleami iežaset ovdáneapmái seamma ládje go eará mánáin. De fertet leat olámuttos dakkár dearvvašvuodastašuvdna mii gulahallá mánáiguin iežaset gillii. Sámi

boarrásat galget maid oadjebasvuodas boarásnuvvát, sin kultuvrras ja gielas galgá leat lunddolaš sadji veahkkefálaldagain maid sii ožžot.

Boahttevaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusain lea dárbu eambo dihtomielalašvuhtii ja máhttui sámi pasieanttaid birra. Máhttu sámegiela ja kultuvrra birra ferte leat eambo olámuttos suohkanlaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusain. Máhttu ferte institušonaliserejuvvot nu ahte lea ovttaiduvvon suohkanlaš dearvvašvuoda- ja fuolahusplánain, ja dat ii galgga leat sorjavaš ovttaskas bargi beroštumis dahje máhtus. Seammás lea dárbu lasihit máhtu sámi pasieanttaid vuoigatvuodaid birra ja makkár dárbbut dearvvašvuoda ja sosiálafágalaš bargiin leat. Dat berre álgoálggus dáhpáhuvvat guhtege fágaprofešuvnna vuođđooahpuid bokte, muhto suohkaniin lea maid ovddasvástádus iežas bargiide addit fágalaš ođasmahttima ja gealboloktema.

Lea dájvja leamaš váttis vuoruhit gealboloktema suohkaniin, go dat lea divrras sihke olmmošlaš resurssaid ja ekonomiiija ektui. Sámediggi oaidná ahte dán lea álkibut čađahit stuorit suohkaniin gos leat eambo olmmošlaš resurssat. Lea dehálaš sihkarastit ahte suohkaniin mat leat vuoruhit sámegiel bargiid ja mat leat bargan ásahtit ásaheaid mat fáallet sámegielat bálvalusaid ássiide, eai hedjon resurssat vejolaš ođđa suohkanis.

Sámi pasieanttaid bálvalusfálaldat otná vuođđodearvvašvuodabálvalusas ferte huksejuvvot duođastuvvon máhtu ala. Mii leat dađistaga ožžon oalle ollu dieđuid sámi álbmoga dearvvašvuoda ja eallineavttuid birra dutkosiin ja dutkamiin maid Sámi dearvvašvuodadutkanguovddáš lea čađahan. Dieđut leat mávssolaččat sámi álbmoga eallineavttuid ja dearvvašvuodahástalusaid čalmmustahttinbargus.

Mii baicca dárbašit eambo duođastuvvon máhtu sámi álbmoga bálvalusfálaldaga birra. Saminor 1:s, maid Sámi dearvvašvuodadutkan lea čađahan, bođii ovdan ahte sámi pasieanttat raporterejit ahte eai leat nu duhtavaččat fálojuvvon dearvvašvuodabálvalusain. Sivvan dasa dieđihedje leat vejolašvuoda geavahit eatnigiela ja kulturerohusaid.

Odne mis ii leat ođđa diehtu das man duhtavaččat sámi pasieanttat leat bálvalusfálaldagaiguin maid ožžot, ii smávva iige stuora suohkaniin. Dan dihte lea dárbu vuđolaš ja systemáhtalaš oppalašgeahčastagaide mot sámi pasieanttaid dearvvašvuodafálaldat fuolahuvvo ovttaskas suohkaniin gos leat sámit. Dát lea dehálaš momeanta das mot boahteáigásaš suohkanat organiserejuvvojit, ja sámi pasieanttaid ođđa dearvvašvuodafálaldaga doaibmaplána ektui.

Jus sámi pasieanttaid ja geavaheddjiid bálvalusfálaldat galgá buorránit ja leat dásseárvosaš muđui álbmoga bálvalusfálaldagain, de ferte suohkaniin leat ollu eambo máhttu sámi pasieanttaid vuoigatvuodaid ja dárbbuid birra lámhčojuvvon bálvalusaide. Ferte biddjot fokusa dasa fágaprofešuvnnaid vuođđooahpuin, muhto maid dai suohkanlaš dásis.

Viidásat ferte suohkaniin leat geatnegasvuohhta fuolahit sámi sámi pasienttaide dahje geavaheddjiide lámhčojuvvon bálvalusaid, dalle go bálvalus hábmejuvvo (gč suohkanlaš dearvvašvuodabálvalusat § 3 -10) rievdaduvvot nu ahte gusto buot suohkaniidda.

Suohkanođastus ii nagot čoavdit buot hástalusaid mat dearvvašvuodasuorggis leat, muhto rievdadusaid oktavuodas berre árvoštallat mot sáhtá buoridit ja ođastit bálvalusfálaldaga sámi álbmogii.

4.5 Areálaid ja resurssaid hálddašeapmi árbevirolaš sámi guovlluin

Suohkanođastusa¹⁹ stuorradiggedieđáhusas lea doaibmilis servodatovdánahttinguovlluid dárbu biddjon vuodustussan ođastussii (Prop. 95 S, 2013-2014). Doaibmilis servodatovdánahttinguovllut ipmirduvvojit leat guovlun main lea oktasaš bargo- ja viessomárkan ja oktasaš johtalusdárbbut. Lea hástaleaddji ahte otná suohkanat eai leat doaibmilis servodatovdánahttinguovllut. Bieđggus areálaplánen ja unnán ollislaš čovdosat leat hehttehussan servodatovdáneapmái. Ii sáhte gal dadjat ahte dat lea realitehta eanas sámi guovlluide, dušše geografija dáfus. Gažaldat dalle šaddá mii suohkaniid oktiičaskimis šaddá vuoitun, go dan geahččá sámi guovlluid areála- ja resurssahálddašeami vuodul. Mot sáhttit ipmirdit “doaibmilis servodatovdánahttinguovlluid” sámi oaidnoguovllus?

4.5.1 Riektivuoddu suohkaniid arealahálddašeapmái

Plánavuogádat lea guovddáš váikkuhangaskaoapmi mainna čuovvolit Norgga internašunála geatnegasvuodaid sápmelaččaid guovdu álgoálbmogin. Areálaid hálddašeapmi dáhphuvvá eanemusat báikkálaččat suohkaniin, mas plána – ja huksenláhka lea stivrenreaidun. Láhka addá ovttaskas suohkaniid viiddis eiseválddi ja ovddasvástádusa hálddašit iežaset areálaid ja galgá maidai sihkkarastit sámi beroštumiid eanan- ja čáhcehálddašeamis. Lága § 3 -1:s, mii siskkilda bargguid ja beroštumiid plánemis lága mielde, nanne ahte buot plánen galgá *”sihkkarastit sámi kultuvrra, ealáhusdoaimmaheami ja servodateallima luondduvuoddu”*.

Sámedikki vásáhusaid mielde lea suohkaniin molsašuddi máhttu das maid plána- ja huksenlága ulbmilparagrafa 3 -1 bustávva c mielddisbukta plánemis. Dasa sáhtá leat sivvan ahte dat vuhtiváldin lea ođas plánalágas. Doaba “sámi kultuvrra ja ealáhusdoaimmaheami luondduvuoddu” sáhtá leat amas sidjiide geain jámma ii leat aktiivvalaš oktavuohra sámi kultuvrrain ja servodateallimiin.

Suohkanat galget luondduvalljivuodálága § 8 mielde buot mearrádusaide mat gusket luondduvalljivuhtii, deattuhit máhtu masa buolvvaid luonddu geavaheami ja luondduin ovttasdoaibmama vásáhusat leat vuodđun, dasa gullá maid sámi geavaheapmi. Berre eambo deattuhit báikkálaš proseassaid vai árbevirolaš máhttu guovlluid geavaheami birra sáhtá geavahuvvot plánaproseassain. *Árbevirolaš máhttu*, árbevirolaš sámi máhttu lea unnán dokumenterejuvvon almmolaš diehtovuoduin. Sámedikki referánsajoavku oaivvildii ahte *árbevirolaš máhttu* áimmahuššama vejolašvuohra boahá hedjonit plánaproseassain, jus sámi suohkanat oktiičaskojit dáčča suohkaniiguin. Váikko lea lánkeatnegahtton ovddasvástádus, de lea várra dasa ahte lea unnán ipmárdus dakkár máhttui suohkanhálddahusas mas ii leat sámi kulturgelbbolašvuohra.

Sámedikkis lea ovddasvástádus bagadallat suohkaniid, fylkkasuohkaniid ja earáid plánenbarggus

plána- ja huksenlága mielde, áššit main lea mearkkašupmi sámi kultuvrii, ealáhusdoaimmaheapmái ja servodateallimii. Veahkkeneavvun dasa lea Sámediggi ráhkadan plánabagadusa²⁰ (Sámedikki plánabagadus 2010), mas konkretiserejuvvojit beroštumit maid berre ja ferte váldit mielde plánemis, vai sámi kultuvrra, ealáhusdoaimmaheami ja servodateallima luondduvuođđu sihkarastojuvvo. Plánabagadusa doaibmanguovlu lea árbevirolaš sámi guovlu, mii siskkilda olles dan njealji davimus fylkka, ja muhtun suohkaniid Lulli – Trøndelágas, Hedemárkkus ja Møre ja Romsdalas. Árbevirolaš sámi guovlu lea definerejuvnon plána- ja huksenlága § 5 -4 goalmát lađđasa mearkkašumis ja vástida dan seamma guovllu go dat mii lea definerejuvnon ráđđádallansiehtadusas mii Sámedikkis lea stáhtain²¹. Guovlu siskkilda ollu stuorit geográfalaš guovllu go sámegielaid hálddašanguovlu dahje Sámedikki ealáhusovddidoarjaga doaibmaguovlu.

Buorit plánaproseassat gáibidit sihke nanu plánafágalaš gelbbolašvuođa ja ipmárdusa dasa ahte mii eallit servodagas mas leat guokte kultuvrra – sámi ja dáčča kultuvra. Lea hástaleaddji smávva suohkaniidda rekrutteret ja bisuhit fágaolbmuid suohkanplánemis, earret eará dan dihte go váilot fágabirrasat (NIVI Rapport 2014:1).²² Dan duođašta Sámedikki referánsajoavku. Suohkaniin lea viiddis konsuleantabálvalusaid geavaheapmi. Váikkuhusčielggademiin maid Sámediggi lea iskan, orrot čájeheame ahte leat geavahuvvon konsuleanttat geain ii leat gelbbolašvuohta sámi luonddugeavaheamis. Čielggademiin lea dan dihte váilevaš ipmárdus báikkálaš dilálašvuođaid birra, nugo boazodoalu ja vuotnaguolásteami areálageavaheami birra. Referánsajoavkkus suohkanat oidnet ovdamuniid stuorit plánafágalaš birrasiin, muhto sin mielas ii dárbbáš suohkanhálddahasaid ovttahttin leat áidna čoavddus.

Okta čoavddus maid suohkanat ieža oidnet, lea suohkaniidgaskasaš ovttasbarggu bokte ásahit oktasaš plánakantuvrra mii bálvala mángga suohkana. Eará vuohki mot hástalusá sáhtá dustet, lea ahte haddefálaldatalmmuhemiin gáibidit máhtu sámi servodatdiliid birra, go konsuleantabálvalusaid viežžá. Referánsajoavku oaivvilda ahte dat ii praktiserejuvvo nu, earret eará ráddjejuvnon resurssaid geažil ja go geahččalit gávdnat hálbbimus fálaldagaid. Goalmát vejolašvuohta lea nannet ovttasdoaimma gaskkal suohkaniid ja Sámedikki areálaplánabarggus, mas Sámedikkis sáhtá leat nannoset ovddideadjidoaimma maidai dán servodatsuorggis.

4.5.2 Areálaplánemiid ja sámi ealáhusaid hástalusat

Árbevirolaš sámi ealáhusat leat dábálaččat leamaš ja leat ain dehálaččat sámegillii, sámi kultuvrii ja servodateallimii. Árbevirolaš sámi ealáhusat leat dehálaččat sámegiela seailluheapmái ja ovddideapmái ja dán ealáhusain lea ollu sámi árbevirolaš máhttu geavahusas. Báikkálašservodagaide mearkkašit árbevirolaš sámi ealáhusat ekonomalaš vuoittu (Kalstad ja Lie 2009).²³ Dán kapihttalas mii geahčadit boazodoalu ja riddoguolásteami.

Suohkaniin lea geatnegasvuohta árvvoštallat plánaid ja doaimmaid ollislaš effeavttaid ovttaskas boazodoallorohagaid (Láhkakommentára plánenoassái ođđa plánen- ja huskenláhki 2009)²⁴ siskkobealde, suohkanlaš plánemis mii váikkuha boazodoaluberoštumiide. Seammás eai leat suohkaniin virggit main lea boazodoallofágalaš gelbbolašvuohta, nu mot lea leamaš dábálaš eanandoalus. Boazodolliin ii soaitte orrunčujuhus ge suohkaniin, gos eanas oasi jagis barget boazodoaluin. Boazodoallorohagat mannet dávjá mángga suohkana čađa ja suohkaniidda

lea hástalus ođđa areálaplánain čielggadit dahje válddahallat ollislaš váikkuhusaid boazodollui. Muhtun háviid das šaddá boadus, ahte Sámediggi ovddida vuosteákkaid daningo leat váilevaš váikkuhusčielggadeamit ovdeš ja plánejuvvon doaimmain ollislaš váikkuhusain. Seammás Sámediggi registrere ahte stáhta fylkkamánneámmáha bokte lea gáibidišgoahtán eambo ollislaš váikkuhusárvoštallamiid suohkanplánain mat biddjojot ovdan.²⁵

Suohkaniid areálaid sturrodagaid dáfus, de ovtta bealis sáhttet suohkanat main leat stuorábut areálat leat ovdamunnin boazodollui go dat dahká vejolažžan boazodollui ollislaččat plánet areálaid. Dalle eai leat nu ollu suohkanat ja bajitdási areálaplánat maid ferte vuhtiiváldit, mii sáhtta geahpedit boazodoalloorohagaid hálddahuslaš čuovvoleami. Nuppe bealis sáhttet stuorábut suohkanat mielddisbuktit ahte boazodoallu marginaliserejuvvo veaháš eambo ja dahkko oaidnemeahttumin suohkanlaš áššemeannudeamis, mii álkit mielddisbukta ahte boazodoalu areáladárbbut eai vuoruhuvvo.

Boazosámi servodagat leat árbevirolaččat leamašan sorjavaččat *verddevuođas*, guovtbealat verddevuođa lonohallandilli dálolaš sámiguin johtingeainnuid alde ja geasseorohagain. Sámedikki suohkanođastusa referánsajoavku deattuha ahte lea várra dasa ahte dát ipmárdus goappašat lotnolasdárbbuide vel eanet sáhtta nohkat ođđa stuorasuohkaniin.

Ráđdehus láchá dili viđageardde duppalastit mearradoalu Norggas jagi 2050 rádjái (St. Dieđ. 16 2014-2015).²⁶ Galbmaset ábi ja ollu guoros areálaid geažil lea Davvi-Norggas stuorámuš potensála mearradoalloeláhusa stuorideapmái. Dát váikkuha árbevirolaš sámi riddo- ja vuotnaguovlluide. Sámit leat álohii iežas lagasguovlluin guolástan ja meara geavahan. Guolleresurssaid bisuheapmi ja guolástanvuogátvuodát riddo- ja vuotnaguovlluin leat guovddáš sámpolitiikalaš ja sámerievttálaš áššečuolmmat.

Suohkanplána areálaoassi siskkilda riddosona gitta ovtta nautalaš miilla eret vuodđolinjjás. Maŋemus jagiid leat suohkaniid ávžžuhan ráhkadit suohkaniidgaskasaš riddosonaplánaid.²⁷ Stuorábut oktilis áhpeguovllut sáhttet addit vejolašvuoda eanet ollislaš ja diehttevaš plánemii, mii váldá vuhtii vuotnavuogádagaid gierdannávcca akvakultuvrra ja eará doaimmaid čuozašusaid ektui.

Báikkálaš geavaheddjiide ja guolástusberoštumiide sáhtta dovdot váttisin beassat dadjat maide riddo- ja áhpeguovlluid geavaheami plánemis. Suohkaniid dáhttu ja náka viežžat árbevirolaš máhtu guollesajiid, dehálaš gođđin- guohtunbáikkiid ja álbmoga riddoguovlluid geavaheami birra gal gártá geahččalusaid sisa go mearradoalloeláhus dárbaša ođđa guovlluid guollebiebmama várás. Mieldeváikkuheami vejolašvuotta sáhtta hedjonit jus šaddá stuorát gaska gaskkal báikkálaš geavaheddjiid árbevirolaš máhtu ja suohkanlaš plánaeiseválddiid. Báikegottit ja sámi gilliid beroštumit sáhttet stuorábut suohkanstruktuvrrain álkit olguštuvvot go unnibut. Suohkaniin seammás boahá buorre plána- ja guolástusgelbbolašvuotta leat dehálaš buvttusin joksat báikkálaš ja sámi mielváikkuheami.

²⁵ Fylkesmannen i Nordland i innspillet til planprogram for Narvik kommunens kommuneplanens arealdel.

²⁷ Geahča ovdamearka dihte *Mearradoalloeláhusa beaktillis ja guoddinana areálageavaheapmi- areála átnumii* (2011) ja T-1497 Našunála vuordámušat regionála ja suohkanlaš plánemii (2011)

4.5.3 Searvan areálageavaheami mearrádusaide

Plána- ja huksenlága § 5-1 nanne ahte suohkaniin lea earenoamáš ovddasvástádus sihkkarastit aktiiva mielváikkuheami joavkkuin mat gáibidit erenoamáš heiveheami. Láhkakomentára dárkkuha ahte dát sáhtta nai gustot sámi álbmoga joavkkuide geain ii álohii leat seamma olámuttos aviisaalmmuhusat ja eará plánadieđut go mat suohkana álbmogis muđui leat. Dát guoská ovdamearkka dihte boazodollui, mii lea sajis ovttá suohkanis dušše jagi osiin. Sin mielváikkuheami vejolašvuohta plánaproseassaide lea danin hui dan duohken ahte suohkan láchčá dasa dili.

Árbevirolaš sámi ealáhusain lea iešguđetlágan organiseren. Odne lea váttis čielga beroštusorganiserema haga joavdat almmolaš mearrideddjiid lusa. Dát jáhkkimis dáhpáhuvvá earenoamážit doppe gos lea guhkes gaska mearrideddjiide, mii dávjá lea dilálašvuohta stuorábut politihkalaš ja hálddahuslaš ovttadagain. Boazodoallu lea oalle bures organiserejuvvon, sihke báikkálaččat ja guovddázis. Dilli lea veaháš earálágan eará sámi ealáhusain, nugo riddoguoalásteamis ja meahcásteamis. Dakkár ealáhusaide sáhtta leat váddáseappot ovddidit gáibádusaid ja áimmahuššat iežaset luondduvuođu.

Almmolaš mearrideddjiid dáfus, de sáhtta earuhit gaskal mielváikkuheami ja oassálastima. Sámi beroštumiin ja vuoigatvuođalaččain lea vuoigatvuohta konsulteret doaimmaid birra mat njuolga sáhttet váikkuhit sidjiide (jf. ILO 169 art. 6).²⁸ Sámiin dattetge seammás lea riekti leat mielde geavahit, suddjet ja hálddašit luondduresurssaid (jf. ILO 169 art. 15).²⁹ Suohkaniin gos sámit leat eanetlogus, sáhtta dadjat ahte riekti searvat luondduresurssaid hálddašeapmái lea vuhtiiváldojuvvon. Dan seamma gal illá sáhtta dadjat dilli lea suohkaniin gos sámit leat čielga unnitlogus. Unnitlogu dilálašvuođas lea dalle hui dárbbášlaš ahte lea dárbu mielváikkuheapmái ráđđádallamiid bokte. Dalle lea bargame institušonaliseret sámerievttálaš geatnegasvuođaid ja sámepolitihkalaš mihttomeriid go ráđđádallamiidda ásaha mekanismaid. Numot digaštallon kapihttalis sámi almmolašvuođa birra, de eai leat sámi eanetlogu suohkaniin ja suohkaniin gos sámit dál juo leat unnitlogus dat seamma eavttut dakkár institušonaliseremii. Sámi eanetlogusuohkanat doibmet dál juo sámi almmolašvuođas, mas sámi beroštumiid áimmahuššan lea diehtelasvuohta. Suohkaniin gos dáčča álbmot lea eanetlogus, bohtá áddejupmi sámi perspektiivii rievddadit sorjajaččat das man dásis sámepolitihkalaš institušonaliseren lea.

Sámedikki vuoigatvuođas ovddidit vuosteákkaid suohkanplána areálaoassái ja regulerenplánaide áššiin main lea mearkkašupmi sámi kultuvrii dahje ealáhusdoaimmaheapmái, lea álbmotrievttálaš vuođuštus ja lea vuohki áimmahuššat čielga ráđđádallangeatnegasvuođa mii plána- ja consešuvdnaeiseváldiin lea sámi álbmoga guovdu (Plána- ja huksenláhka § 5-4).³⁰ Sámedikki vuosttildanváldi ii dattetge áimmahuša njuolga guoskkahuvvon sámi beroštumiid ráđđádallanrievtti. Váikko lea mielváikkuanmearrádus plána- ja huksenlágas, de dat dárbbášlaččat ii áimmahuša geatnegasvuođa dakkár ráđđádallamiidda suohkanlaš dásis. Odne váilu čielga lágalaš sajáiduhttin suohkaniid ráđđádallangeatnegasvuođas. Dakkár sajáiduhttimiin sáhttet stuorábut suohkaniin buorebut eavttut go unnibut suohkaniin ásahit ođđa sámi ovttasbargoorgánaid dahje suohkaoasselávdegottiid.

4.5.4 Meahccegeaveheapmi

Meahccegeaveheapmi ja ođasmahtti luondduresssaid geaveheapmi muddejuvvo eará láhkaortnega go plána- ja huksenlága bokte. Leat muhtun lágat mat addet vejolašvuoda báikkálaš stivrejupmái ja báikkálaš heivehemiide suohkandásis. Dakkár lágat sáhttet ovdamearkka dihte leat fuođđolága, láhka sáivaguolásteami birra ja mohtorjohtolatláhka.

Finnmárkkus leat sámit Finnmarkolága bokte ožžon dohkkehuvvot kollektiivvaláš oktagaslaš vuoigatvuođaid mat leat gártaduvvon guhkitáiggi eanan- ja čáhcegeavahemiin. Finnmarkolágas leat mearrádusat mat addet báikkálašolbmuid, sihke suohkan- ja fylkkadásis, muhtun vuoigatvuođaid, gč. §§ 22.-24. Finnmarkku suohkanrájiid rievdadeapmi sáhtta rievdatit dan gii adno leat báikkálašolmmožin suohkandásis. Dát ii dárbbalaččat oktiivástit lága ovdabargguin. Go guoská eatnamiid ja geavahanvuoigatvuođaid hálddašeapmái Finnmarkkuopmodaga bokte, de lea maiddá earenoamáš mearrádus § 10:s suohkaniidda, mas jáhkko ahte sámiin leat kollektiivvaláš oamastanvuoigatvuođat. Dát mearrádus ferte nai rievdaduvvot jus suohkanrájit rivdet suohkanodastusa geažil.

Guovlluide Finnmarkku olggobealde vuoigatvuođagovva ii leat čielggaduvvon seamma ládje. Priváhta olbmot ja stáhta oamastit ollu eananguovlluid. Muhtun guovllut leat organiserejuvvon almennehiid bokte. Dát buktá hástalusaid sihke boazodoalu areálageaveapmái ja sámi meahcásteami doaimmaheapmái.³¹

Davvisámegeielas govvida dajaldat *meahcásteapmi* valljugis meahcásteami, man ii sáhte kategoriseret dušše leat ealáhusdoaimmaheapmi dahje astoáiggegeaveheapmi, muhto dan leat olbmot doaimmahan don doloža rájes juo oassin iešbirgejumis. Meahcásteapmi lea leamašan guovddážiš *birgejumis*, vuohki mot olbmot leat birgen luondduresssaiguin. Čehppodat mii gullá čohkket luonddus birgemuššii, gullá árbeviroláš máhttui, mii lea sámi árbeviroláš luonddumáhttu. Dát máhttu mielddisbukta ipmárdusa luondduresssaid hálddašeami birra ja olbmo saji birra luonddus. Dat lea viidáset fievrreduvvon buolvvas bulvii, oassin ávkkástallan- ja geavahanguovlluid geaveheamis, muitalusain ja rituálain.³²

Árbeviroláš sámi guovlluin lea odne ain kultuvrra mii mearkaša ahte gilážiin, sogain ja joavkkuin lea eahpeformálalaš árbeviroláš ovdamunneriekti geavahit «iežaset» guovlluid luondduresssaid ávkkástallamii. Vuoigatvuođat eai leat formálalaččat dohkkehuvvon, ja danne ii leat daid álki identifiseret hálddašanoktavuođain. Seammás lea dát resursajuogadanvuohki dábálaččat dohkkehuvvon ollu báikegottiin. Árbeviroláš geaveheapmi guovlluin muorračuollamii, muorječaggimii, bivdui ja guolásteapmái sáhtta unnit doahttaluvvot stuorábut suohkaniin, go jurddaša ovtta ládje meannudit suohkana ássiid.

Otná láhkaortnegiin eai leatge njuolggadusat mat dahket vejolažžan formaliseret dán árbeviroláš geográfalaš juogu resursain. Finnmarkolága § 24 lea dat mii lea lagamus dakkár njuolggadusaid. Dán resursajuogadanvuohki, sámi jurddašanvuogi ja árbevieru mielde, sáhtta danin jávkat stuora

31 Boazodoallu ja meahci kommodifiseren lullisámi guovlluin (2010-2013).

32 Geahča ovdamearkka dihte Guttorm (2011) Árbediehtu (Sami traditional knowledge) – as a concept and in practice.

suohkanis, earenoamážit jus sámi eanetlogusuohkanat ovttahttojit eará stuorábut suohkaniiguin. Dehálaš lea danin diehtit ahte suohkanstruktuvrra rievdadusat sáhttet mielddisbuktiit hálddahaslaš ja politihkalaš hástalusaid, mat sáhttet váikkuhit dasa ahte manahit vejolašvuođaid doaimmahit sámi kultuvrra ja bajásdoallat árbevieruid.

Sierraláгат mat muddejit ovttaskas ođasmahtti resurssaid hálddašeami addet suohkandásis vejolašvuođaid báikkálaš heivehemiide. Suohkanođastus sáhttá váikkuhit vejolašvuhtii addit báikkálašolbmuid muhtun ovdamuniid jus geavaha prinsihpa ahte ovtta ládje meannuda suohkana ássiid. Stuorasuohkanis sirdo vejolašvuohta mearridit ođasmahtti resurssaid hálddašeami badjel guhkkelii eret sis geat báikkálaččat ávkástallet resurssaid.

Hástalusaid maid suohkanođastus sáhttá buktiit, sáhttet ovdamearkka dihte čadnon luossabivdui jogain maid odne iešguđet suohkan mudde, gos suohkana ássit leat vuoigatvuođalaččat. Kárášjogas lea suohkana ássiin riekti bivdit fatnasis luosaid. Eará ovdamearkkat leat stávrábivdu Deanočázadagas, ealgabivdu suohkandásis, sáivabivdu firpmiiguin ja láhkaásahus giđđaloddema birra Guovdageainnus. Suohkanovttastahttin ii sáhte mielddisbuktiit ahte vuoigatvuođalaččaid lohku dušše viiddiduvvo. Dát sáhttá šaddat eahpečielggas jus lágain ja láhkaásahusain eai dahkko nai rievdadusat daid vuoigatvuođaid birra.

4.5.5 Suohkanođastus areála- ja resursahálddašeami vuodul

Lea várra ahte sámi beroštumit, árbevirolaš geavaheapmi ja máhttu guovlluid birra sihke eatnamiid ja čáziid dáfus hedjona suohkanstruktuvrraid rievdadeamis. Berre sihkkarastit mekanismaid mat dagahit ahte sámi beroštumiin, báikkálaš joavkkuin ja gilážiin ii hedjon áddejupmi iežaset beroštumiide suohkanlaš plánaproseassain dahje suohkanođastusas. Ferte sihkkarastojuvvot ahte árbevirolaš máhttu, báikkálaš čehppodat ja beroštumit leat oidnosis ja leat dehálaš oassin plánaproseassaid mearridanvuođus maiddá ođđa stuorasuohkaniin.

Suohkanstruktuvrra rievdadusa váikkuhusat leat sorjavaččat leat go otná suohkaniin sámi eanetlohku vai sámi unnitlohku. Nugo čielggadeamis ovdalis lea digaštallon, de bohtá leat hedjoneapmi sámi almmolašvuođa ovdideapmái jus suohkanođastusa maŋŋel eai šat gávdno sámi eanetlogusuohkanat.

Suohkaniin gos sápmelaččat odne leat unnitlogus, sáhttet molssaevttolaš čovdosat leat ásahtit suohkanoasselávdegottiid main lea váldi mearridit areálageavaheami badjel sin iežaset doaimmaguovllus. Dasa lassin bohtet geatnegahtton sámpolitiikalaš ovttasbargoorganat leat ávkálaččat, ja konsulterenlága bargu ferte jotkojuvot.

Ovdal ođđa suohkanrájit mearriduvvojit, de lea dárbu rievdadit lágaid mat muddejit ođasmahtti luondduresurssaid ávkástallama masa otná suohkanrájit leat vuodđun.

5. Sámi perspektiiva suohkaniin

Ráđđehus lea bidjan vuođđun logi eavttu mat almmuhit mii dárbašuvvo vai suohkan buori lági mielde galgá áimmahuššat iežas doaimmaid bálvalusaddin, váldečádaheaddjin, servodatovddideaddjin ja demokrátalaš arenan.³³ Viidáset digaštallami sáhtá dán logi eavttu čoahkkáigeassit leat a) servodatovddidansuorggit, b) ekonomiiija, c) geográfalaš gaska, d) gelbbolašvuohta, kapasitehta ja riektesihkarvuohta, e) identitehta ja stivren.

Mii áigut álggos digaštallat ja čoahkkáigeassit suohkanstruktuvrra mearkkašumi sámi identitehta ja stivrema áimmahuššamii ja ovddideapmái, dahje dan maid mii leat gohčodan sámi almmolašvuohtan. Dasto mii digaštallat vásedin áššesurggiid dili, dát leat sámi servodatovdáneapmi, giella, oahpahus, dearvvašvuohta ja areálahálddašeapmi, maid guorahallat servodatovddidansurggiid, ekonomiiija, geográfalaš gaska ja gelbbolašvuođa, kapasitehta ja riektesihkarvuođa čoahkkeavttuid vuođu. Loahpas addojit muhtun váldorávvagat suohkaniid sámi perspektiivva nannemii.

5.1 Suohkanstruktuvrra mearkkašupmi sámi almmolašvuhtii

Suohkaniin lea áibbas guovddáš doaimman čađahit sámpolitiikka. 3.kapihttalis leat oaidnán ahte sámpolitiikka eanas muđui lea huksejvvon kollektiiva dimenšuvnna ala mii mielldisbukta ahte sámpolitiikka čađaheapmái lea geográfalaš lahkoneapmi vuoigatvuođaide ja váikkuhangaskaomiide. Dakkár oktavuodas šaddá hui dehálaš bisuhit sámi eanetlogusuohkaniid dahje suohkaniid gos sámi unnitlohku hábme suohkana.

Sámediggi lea seammás áibbas dehálaš, ja mángga ládje nai válđoásahus, sámpolitiikka hábmemii ja čađaheapmái. Guovlluin gos sámit čađat leat čielga unnitlogus, boahá čatnašupmi Sámediggái leat hui dehálaš vai sámi almmolašvuođa sáhtá ovddidit, dihtomielalašvuođain, digaštallamiin ja dáhtuin áimmahuššat ja ovddidit sámegiella, sámi kultuvrra, ealáhusaid ja servodaga. Okta dahje guokte stuora sámi eanetlogusuohkana sáhttet nannet dán guovllu vejolašvuođaid dustet sámi servodatovddideami ja bálvalusdoaimmaid hástalusaid. Dat seammás sáhtá dágahit dan ahte goarida Sámedikki posišuvnna ovttasdoaimmamis stáhtalaš eiseválddiiguin, daningo dakkár suohkanat stuorát deattuin okto sáhttet hupmat obbalaš sámi servodatberoštumiid ovddas. Dát fas sáhtá váikkuhit vejolašvuhtii ovttaiduhittit guovlluid ja suohkaniid gos sámit leat unnitlogu dilis sámi almmolašvuhtii, ovddastuvvon Sámedikki bokte.

Sámerievtti váikkuhusaid, maid sáhtá dadjat leat čanastahkan gaskal kollektiivvalaš vuoigatvuođaid (álgo)álbmogin ja oktagaslaš vuoigatvuođaid minoritehtan, oaidná dakko ahte otná sámpolitiikka lea huksejvvon nu ahte leat a) suohkanat gos sámit leat eanetlogus, b) suohkanat gos sámit leat čielga unnitlogus ja c) sierra álbmotválljejuvvon orgána - Sámediggi - mii čatná oktii visot oktasaš sámi almmolašvuhtii. Suohkanstruktuvrra rievdadus dan guvlui ahte leat dušše sámi unnitlogusuohkanat, boahá hedjonahttit sámpolitiikkalaš kollektiivvalaš dimenšuvnna, ja nu hedjonahttit sámpolitiikka mii lea huksejvvon dan ala ahte sámit leat okta searvevuohta - okta

33 Dát eavttut leat 1)Doarvái kapasitehta, 2) relevánta gelbbolašvuohta, 3)doarvái gaska, 4)beaktiis bálvalusbuvttadeapmi, 5)ekonomalaš nanusvuohta, 6)válljenfriddjavuohta, 7)doaimbi servodatovddideapmi, 8)alla politiikkalaš searvan, 9) báikkálaš politiikkalaš stivren, 10) báikkálaš identitehta

álbmot. Rievdadus dan guvlui ahte šaddet okta dahje guokte sámi eanetlogusuohkana, sáhttá nuppe bealis hedjonahtit Sámedikki posišuvnna ja dasto olggobealde eanetlogusuohkaniid sámiid searvadahttin- ja dadjamašvejolašvuođaid.

Vaikko suohkanat leat áibbas mearrideaddjit sámepolitihka doibmiibidjamii ja institušonaliseremii, de ii leat ovttasdoaimman gaskal Sámedikki ja suohkaniid sámi servodatovddideami dáfus dárbašlaččat leamašan váldogeaidnu sámepolitihka ovddideamis.

Fuomášupmi lea eanet biddjon ovttasdoaimmamii gaskal Sámedikki ja stáhtalaš eiseválddiid, vaikko juo 2002:s dahkkui ovttasbargošiehtadus gaskal Sámedikki ja Tromssa fylkkagieldda.³⁴ Bargu mii dahkko suohkanođastusa oktavuodas sáhttá váikkuhit bidjame fuomášumi nannet ovttasdoaimmama gaskal Sámedikki ja suohkaniid. Ovttasbargu mii lea viidábut go otná šiehtadusat guovttegielalašvuođaruđaid geavaheami birra ja ovttasbargošiehtadusat fylkkagielddaiguin ja regiovdnagávppogiiguin Romssain ja Bådádjoin, ja vejolaččat Álttáin ja Osloin. Suohkanođastusa bargu danne, beroškeahhtá das mii loahpalaš suohkanstruktuvra šaddá, sáhttá addit vuođu ovttasdoaimmama nannemii gaskal suohkaniid ja Sámedikki áimmahuššat suohkaniid doaimmain sámi perspektiivaid.

5.2 Suohkanstruktuvrra mearkkašupmi sámi kultuvrii

Lassáneaddji ovdáneapmi suohkana mánggabealat doaimmas servodatovddideaddjin, bálvalusdoaimmaheaddjin ja váldečadaheaddjin lea nai dehálaš dasa mot árbevirolaš sámi ealáhusaid, areálahálddašeami, giela, oahpahusa ja dearvvašvuođa sáhttá áimmahuššat.

Suohkaniin lea dehálaš doaibma leat servodatovddideaddjin. Dát lea dábalaččat leamašan laktasan dasa ahte doarjut ealáhusovddideami ja barggolašvuođa areálahálddašemiin, muhto sáhttá maiddá gehččot giellaarenaid, oahppobirrasiid ja kulturovddideami ektui. Ássiid lohku šaddá dehálaš suohkanorganisašuvnna sturrodahkii, ja dasto nai resurssaide mat leat olámmottos sáhttit hommet iešguđet bargguid. Suohkaniid geográfalaš ráddjen ja lokaliseren lea maid dehálaš vejolašvuođaide giedáhallat iešguđetlágan bargguid ja hástalusaid. Eanas oassi sámi álbmogis gullá suohkaniidda gos leat unnán ássit, bieđggus ássan ja stuora geográfalaš gaskkat. Dát dahká hui gáibidahkes váldit aktiivvalaš servodatovddideaddji saji.

Raporta čájeha ahte SDE-guovllus ja sámi giellahálddašanguovllus lea 1990 rájes leamašan olmmošlogu njedjan, fárren lea deháleamos sivvan dasa. Álbmotčoahkkádus seammás boarásnuvvá. Dán ovdáneami ferte oaidnit dan vuođu ahte seamma áigodagas lea olmmošlohku riikadásis lassánan. SDE-guovllu suohkanat ja hálddašansuohkanat danne eai unno duššo duohta ássiidloguid dáfus, muhto relatiivvalaččat nai muđui ollu eará suohkaniid ektui.

Vaikko sámi giellahálddašanguovllus leat stuora erohusat, de lea álgoálggus sáhka suohkaniin main álgoálggus olmmošlohku lea oalle vuollin. Porsáŋggu suohkanis leat eanemus ássit, 3925 ássi, Raavrhvijkkes unnimus ássit, 475 ássi.³⁵ Dain sámi guovlluin lea oalle ovttageardánis

34 Viidáset dahkkui šiehtadus Finnmárkk fylkkagielddain 2003:s, oktasaššiehtadus lullisámi guovllu dáfus njeljiin fylkkagielddain lulde 2005:s (Hedemárku, Lulli-Trøndelága, Davvi-Trøndelága ja Nordlándá) ja Nordlándá fylkkagielddain 2006:s.

35 Eará hálddašansuohkaniid olmmošlohku 01.01.15: Snoasa 2453, Gáivuotna 2182, Unjárga 934, Deatnu 2909, Kárášjohka 2708 ja Guovdageaidnu 2914

ealáhusvuodđu, mii gullá almmolaš doaimmaide ja vuodđoealáhusaide. Vuollegis ássiidlogut sámi giellahálddašanguovlluin dahká ahte lea hui gáibidahkes doallat gelbbolašvuoda ja kapasitehta guoddit aktiiva servodatovddideaddjirolla. Go njeallje 10 sámi giellahálddašansuohkaniin 2015:s maiddá leat Robeklisttus (Guovdageaidnu, Kárášjoga, Porsáŋgu ja Divttasvuotna), de leat ekonomalaš eavttut aktiiva ealáhuspolitihkkii maiddá ráddjejuvvon.

Sámedpolitihkka guovddáš fuomášupmi kultur- ja árbevirolaš vuodđoealáhusaid suddjemii sáhtta maiddá vissis muddui leat váikkuhan árbevierroásaheapmái, mas lea leamašan unnán sadij láchit ođđa ealáhusaide dahje innovašuvdnabirrasiid ovddideapmái. Sáhtta nai čuoččuhuvvot ahte Sámediggi ii leat doarvái geavahan iežas ekonomalaš váikkuhangaskaomiid aktiiva servodatovdáneapmái ovttasdoaimmamis suohkaniiguin. Maŋemus jagiid SDE-guovllu viiddideapmi, almmá nu ahte ealáhuspoastadoarjja lea lassánan, lea maiddá hedjonahtán vejolašvuodaid čoahkaiduvvon áŋgiruššamii mii sáhtášii lassin regionálalaš ovdánahttinprográmmaide.

Sámi giellahálddašanguovllut leat geográfalaš viidodagas buohkat stuorrát. Dain suohkaniin ii dáhpáhuva čoahkkebáikkiid viiddideapmi suohkanrájiid rastá, ja sii eaige leat beare muddui oassin lassáneaddji regionála ovttaiduhhtimis. Danin lea unnán vuodđu dadjat ahte sámi giellahálddašanguovlu ii leat mielde doaimmi servodatovddidansurggiin eará suohkaniiguin. Sii unnán juogadit orrun-, fievrredan- ja bargomárkaniid mat gáibidit eanet oktasaš areálaplánema. Suohkana birra nugo Divttasvuona sáhtta baicce dadjat ahte vuotna, mii ovdal čanai suohkaniid oktii, dál doaimmá hehttehussan oktasaš bargo ja viessomárkana ovddideapmái, ja dasto maiddá politihkalaš servodatovddideami ovttasbargui.³⁶ Eará surggiin fas sáhttet leat sámi gilážat gos lea viiddis ovttasdoaimman ja oktasaš identitehta, muhto gos dát leat juohkásan suohkaniid gaskkas, juoga maid oalle muddui sáhtta dadjat lea dilli márkosámi guovllus.

Árbevirolaš sámi ealáhusat ja areálageavaheaddjit, nugo boazodoallu, riddo- ja vuotnaguolásteapmi ja muhtun muddui meahcásteapmi, dáhpáhuvvet stuora geográfalaš guovlluid badjel ja suohkanrájiid rastá. Lea oalle dábálaš ahte dakkár meahccegeavaheddjiin lea orrunčujuhushas ovtta suohkanis ja geavahanguovllut eanet suohkaniin. Riddo- ja vuotnaguolásteaddjit ja boazodoallit fertjit gulahallat eanet suohkaniid areálaplánemis. Dasa lassin go dát sáhtta ealáhusbargiid mielas vásihuvvot ulbmiliid haga, de sáhtta risket ahte suohkanat unnibut beroštit áimmahuššat ealáhusaid ja ealáhusbargiid geain lea orrunbáiki ja geat leat vearromáksit eará suohkaniin.

Vaikko lea váttis hupmat ahte leat stuora hástalusat čadnon doaimmi servodatovddidansurggiide eanas osiide sámi guovllus, de mii dás leat čujuhan ahte liikká leat dilálašvuoddat mat sáhttet mearkkašit ahte muhtun guovlluin boahtá sámi servodatovdáneapmi nannejuvvot go suohkanstruktuvrrat rivdet. Dát sáhtta dáhpáhuvvat sihke go juohká ja ovttastahtta suohkaniid. Rievdaduvvon suohkanrájit addet stuorát olmmošvuoddu, vejolašvuodain ahte eanet deaddu biddjo ealáhusdoaimmaid ođasteapmái. Dat boahtá láchit dili eanet ollislaš areálaplánemii areálagáibidahkes sámi ealáhusaide, dat sáhtta heivehuvvot ođđa johtingainnuide ja čatnat oktii sámi gilážiid oktasaš identitehtain.

36 Sven-Roald Nystø artihkal GuolástusbládisFiskaren 06.03.2015

Rievdaduvvon suohkanstruktuvra sámi eanetlogu suohkaniidda dattetge ferte árvvoštallot eará dilálašvuođaid vuođul, nugo bajábealde leat digaštallan. Daid suohkaniidda lea eambo govttolaš hupmat juoga mállat kultuvrralaš servodatovdáneami birra. Dat lea sáhka guovlluin gos sámi kultuvra lea oalle nanus ja gos ovttasdoaimman gaskkal daid suohkaniid ja Sámedikki lea dehálaš eaktun sámi stivrejupmái, politihkalaš searvamii ja iešmearrideapmái, ja dasto nai earenoamáš sámi árvoháhkamii.

Dilálašvuođa geahčadeapmi giella, oahpahuš, dearvvašvuođa ja areálahálddašeami áššesurggiin čájeha ahte suohkaniin lea stuora hástalus sihkkarastit sámegiel-fágalaš gelbbolašvuođa ja kapasitehta. Dát guoská earenoamážit giellii, muhto maiddá kulturráđdejupmái, ja vuhtto bures oahpahuš- ja dearvvašvuođasuorggis. Suohkaniid ovttahttin ráhkadan dihte stuorábut fágabirrasiid mat sáhttet áimmahuššat eanet bargguid mat biddjojit suohkaniidda lea suohkanođastusas váldoákkain okta. Sámegiel- ja sámi kultuvrralaš gelbbolašvuođa ja kapasitehta nannemii danne ii leat sihkar ahte dakkár ovttahttimat bohtet dustet dán hástalus. Álgoálggus lea ráđdejuvvon man ollu sámi giellagelbbolašvuohta, sámegiel oahpaheaddjit ja sámegiel dearvvašvuođabargit gávdnojit. Vel ovttahttimiin nai muhtun dain sámi eanetlogu suohkaniin ii leat daddjon ahte dakkár gelbbolašvuođa gávdnan boahtá lassánit. Sámegiel- ja sámi kulturgelbbolašvuohta lea maiddá hui váilevaš dearvvašvuođabargiin ja earáin geat barget dearvvašvuođagažaldagain. Danin berre bidjat stuorát fuomášumi fágabargiid rekrufteremii dearvvašvuođasuorggis, mánáidgárddiin ja oahpahušas, ja dasa mot loktet gelbbolašvuođa sámi pasieanttaid vuoigatvuođaid birra dearvvašvuođasuorggi fagaámmáhiin. Dakkár rekrufteremii fertejit strategiijat ja daid berrejit Ráđdehus ja Sámediggi ráhkadit ovtta.

Stuora geográfalaš gaskkaid geažil, vaikko mot de leaš, berrejit gávdnot bálvalusásahusat nugo mánáidgárddit, skuvllat, boarrásiidguovddážat ja dearvvašvuođastašuvnnat, maid illá gal lea vejolaš ovtta báikái lokaliseret. Oahpahušsuorggis ovdamearkka dihte ii suohkanovttastahttimiin sáhte olus čoavdit hástalusaid mat gullet ovddidit buriid sámegielat oahppobirrasiid, daningo geográfalaš gaskkat mielddisbuktet ahte illá gávdnojit sámegielat skuvllat dahje luohkát mat sáhttet sirdojuvvot ja ovttahttot. Stuora suohkanat, mat seammás mielddisbuktet ahte sámi giellanjuolggadusat galget gustot olles stuorasuohkaniid, sáhttet nuppe dáfus váikkuhit dasa ahte sáme-politihkas šaddá nannoset institušonaliseren. Vaikko bargosajit eai dárbašlaččat biddjo ovtta báikái, de fágalaš ovttasbargu ja ovttasdoaimman sáhtta viidánit ja čiekruduvvot oktasáš politihkalaš ja hálddahušlaš struktuvrras.

Lea govttolaš vuordit ahte sámi giellahálddašanguovllut bohtet siskkildit ovttaskassuohkaniid Trøndelágas Finnmáru. Dasa lassin leat olu suohkanat mat eai leat giellahálddašanguovllus geat leat geatnegahtton fállat bálvalusaid sámegilliid individuála vuođu mielde ja geain lea sámi ássit maid vuostá fertejit aktiivvalaččat leat. Dát dilli addá danin vuođu oaivvildit ahte fertejit árvvoštallot eará earenoamáš doaimmat go suohkanovttastahttimat gielalaš ja kultuvrralaš kapasitehta- ja gealbonannemii suohkaniin ja suohkaniid gaskkas. Dáppe bohtet molssaeaktun leat oktasášgielalaš bálvalusguovddážiid ovddideapmi ja giella- ja oahpahušsuorggi ovddidanprográmma ásaheapmi osolašovttasbarggu vuođul gaskal suohkaniid, Sámedikki ja stáhtalaš eiseválddiid. Berre veardiduvvot lasihit ekonomálaš rámmaid ja hábmet strátégijaid rekrufteret fágabargiid main lea sámegiella- ja kulturgelbbolašvuohta. Sámi giellahálddašanguovllut

leat garrasit deattuhan ahte otná guovttegielalašvuodarudat eai govčča ekonomalaš goluid mat gullet ollásit doaimmat dásseárvosaš giellasuohkanin.

Vai buorre riektesihkarvuolta galgá leat almmolaš váldečađaheamis, de lea dávjá ovdamunni ahte lea vassis gaska gaskal áššemeannudeaddji ja geavaheaddji. Dan lea váttis nagodit čađahit unna suohkanaččain. Dimenšuvdna buori riektesihkarvuolta sihkkarastimii, lea dattetge ahte váldečađaheaddji ipmirda sámi kultuvrra ja báikkálaš boaresvieruid. Dát lea eanas muddui dilli sámi eanetlogu suohkaniin, ja dalle lea riska ahte dat sáhhtá manahuvvot ovttahttimiin mii mielddisbuktá ahte sirdašuvvá unnitlogu suohkanii. Dás lea sáhka sihke gielas ja kultur máhtus. Earenoamážit meahcce- ja areálahálddašeamis sáhhtá dadjat ahte lea geatnegasvuolta áimmahuššat sáme giela ja sámi kultuvrra, boaresvieruid ja riekteárbevieruid. Dát geatnegasvuolta lea vuodđolága § 108 ja olmmošvuogiatvuodálága mielde (gč. SP art. 27), mii maiddá mielddisbuktá geatnegasvuolta bidjat johtui earenoamáš doaimmaid jus dat lea dárbbalaš kultuvrra suddjema ja ovddideami geažil. Geatnegasvuolta lea viidáset ILO 169, artihkal 8 mielde, mas boahtá ovdan ahte lágaid ja lálkaásahusaid geavaheamis álgoálbmogiid guovdu galgá earenoamážit váldit vuhtii sin boaresvieruid ja dološ vieruiduvvanrivttiid. Suohkanlaš váldečađaheamis gávdnojit danin maiddá oalle alla gáibádusat ahte galgá áddejupmi sámi kultuvrra birra ja máhttu sámi riekteáddejumis. Dán riektesihkarvuodadimenšuvnna šaddá maiddá váttis áimmahuššat jus eai maiddá leat sámi eanetlogu suohkanat gos dakkár máhttu lea beaivválaš ja eambo diehtelas oassin suohkana doaimmas.

5.3 Čoahkkáigeassu ja ávžžuhusat

Sámi eanetlogusuohkanat dahje suohkanat gos sápmelaččaid unnitlohku bures vuhtto servodagas fertetit adnot earenoamáš sáme politihkalaš eaktun suohkanovttastahttimiid árvvoštallanbarggus. Dát leat guovddáš suohkanat sámi almmolašvuolta ovddideamis, maid bokte lea vejolaš sápmelaččaide, dego álbmogin ja álgoálbmogin, sihkkarastit ja ovddidit iežaset giela, kultuvrra ja servodateallima. Seammás leat sámi suohkaniin seamma hástalusat go eará smávit suohkaniin, nugo ahte olmmošlohku mii juo lea unni ain unnu, heajos ekonomijja, hejot heivehuvvon ealáhuseallin ja viiddis gaskkat. Go suohkanovttastahttima bokte ii nu bures bastte nannet daid suohkaniid rollaid servodatovddideaddjin ja bálvaleaddjin, de lea dárbu hábmet iežá doaimbajuid ja čovdosiid. Okta vuohki mot sámi giellahálddašansuohkanat, ja earenoamážit sámi eanetlogusuohkanat, sáhhtet duostut daid hástalusaid lea hábmet sámi ovdánahttinprográmmaid searválaga suohkaniiguin ja Sámedikkiin dakkár surggiin dego ealáhuseallin, giella, oahpahuš ja dearvvašvuolta. Vejolašvuolta ásahtit ja čađahit dakkár prográmmaid lea dieđusge olu beliid duohken, nugo ekonomalaš váikkuhangaskaoamit, vuoruheamit ja rollajuogadeamit.

Giellahálddašansuohkaniin gos sápmelaččat leat arvat unnitlogus sáhhtá suohkanovttastahttin dagahit heajubut vuhtiváldima sámi perspektiivvain. Go suohkan gullá giellahálddašanguvlui de dat mielddisbuktá ahte sáme politihkka nannoseabbo institusjonaliserejuvvo. Danne lea dehálaš ahte giellageatnegasvuoddat fertetit gustot olles suohkanii iige dušše suohkanosiide. Sámediggi lea dadjan ahte dakkár suohkanovttastahttimiid oktavuodas sáhhtá ásahtit gaskadilleortnegiid dan botta go gehččet čađa ja vejolaččat rievdadit sámelága giellanjuolggadusaid. Dakkár gaskadilleortnegiid ásaheami oktavuodas ferte dahkat čielga geatnegahtti šiehtadusaid mat sihkkarastet ahte giellageatnegasvuoddat dálá sámelága mearrádusaid mielde gusket olles suohkanii.

Sámit leat álbmot ja álgoálbmot. Dat mielddisbukta sierra geatnegasvuođaid ii dušše kultuvrra suddjemii ja ovddideapmái ja resursavuođu sihkkarastimii, muhto maiddá beassat váikkuhit mearrádusaid mat čuhcet njuolga sápmelaččaide. Dat guoská maiddá suohkandássái. Suohkanođastus mas mihttun lea nannet báikkálaš demokratiija ferte dan geažil vuhtiiváldit sápmelaččaidda kollektiiva vuoigatvuođa ovttárvosaččat searvat politihkalaš ja hálddahušlaš mearrádusaide. Olu sápmelaččat sáhttet vásihit báikkálaš demokratiija dego áittan dahje čiegusin dahkame sin beroštumiid ja ovdánahttinvejolašvuođaid. Dan vásihit earenoamážit dain suohkaniin gos lea árbevirolaš sámi ássan olggobealde giellahálddašanguovllu. Okta ovdamearka lea go suohkanat eai dohkket sámi čállinvuogi báikenamain. Stáhta dásis leat geahččalan vuhtiiváldit sámi beroštumiid konsultašuvdnaprošedýraid ásaheami bokte gaskal stáhta eiseváldiid ja Sámedikki. Dakkár sullasaš geatnegasvuođat eai leat heivehuvvon suohkandássái. Suohkaniid stuora variašuvnnat ja makkár sámi beroštumit suohkaniin leat dagahit ahte lea maiddá dárbu heivehit mot sámi beroštumit váldojit fárrui suohkanlaš mearrádusaide. Dattetge lea prinsihpalaččat dehálaš ahte konsultašuvnnat sámi beroštumiiguin suohkana dásis mearriduvvo. Dat iešalddis dagahivččii stuorát fuomášumi ja dihtomielalašvuođa geatnegasvuođaid birra sápmelaččaidda ektui, ja dan bokte maiddá institusjonaliserejuvvo suohkana sámeapolitiikka. Suohkana konsultašuvdnageatnegasvuođa prinsihppamearrádus mielddisbuvttášii maiddá ángireabbo barggu ovdánahttit iešguđetlágan mekanišmaidda konsultašuvnnaid hárrái.

Hástalusat giella-, oahpahus- ja dearvvašvuođabálvalusain eai dáidde čovdojuvvot suohkanstruktuvrra rievdateami bokte, danne go leat nu olu suohkanat gos leat sápmelaččat ja lea sámi servodat. Dan geažil lea áibbas dárbašlaš álggahit doaimmaid mat sihke nannejit vejolašvuođa rekruteret sámegeielat fágaolbmuid, ja maid bokte beaktileabbo ávkástallet dakkár gelbbolašvuođa.

Sámi servodat lea ovttaštuhttojuvvon ja mánggabealat, maiddá suohkaniid siskkobealde. Danne ii oro jierpmálaš buktit olu ja dárkilis ávžžuhusaid. Moadde ávžžuhusa ankke ovddidat. Dat leat:

- Suohkanat sámegeiela hálddašanguovllus gos sápmelaččat leat eanetlogus dahje nu čielga unnitlogus ahte dat garrasit váikkuha báikkálaš servodaga, berrejit bisuhuvvot.
- Suohkanat sámegeiela hálddašanguovllus gos sápmelaččat leat mearkkašahtti unnitlogus sáhttet árvvoštallat rievdadit suohkanstruktuvrra. Dakkár rievdaduvvon suohkanstruktuvrraid olis ferte sihkkarastit geatnegahtti šiehtadusaid dasa ahte dálá dássi lánhannejuvvon giellageatnegasvuođain galget jotkojuvvot ja gustot ođđa suohkanis ollislaččat. Sámediggi sáhtta veahkehit.
- Prinsihppa suohkaniid konsultašuvdnageatnegasvuođa birra ferte nannejuvvot lágas. Dat guoská suohkaniidda sihke olggobealde ja siskkobealde sámegeiela hálddašanguovllu. Suohkaniid konsultašuvnnaid čađaheapmái representatiiva sámi beroštumiid ektui doaimmaide ja mearrádusaide mat sáhttet njuolga čuohcat sámi gillii, kultuvrii, ealáhusaide ja servodateallimii, ferte ráhkadit mekanišmaidda. Mekanišmat sáhttet čadnot konkrehta áššiide, ovttasbargoorgánaid ásaheamiide ja sámi suohkanoasseorgánaid ásaheamiide.
- Almmolaš sámi dulka- ja jorgalanguovddáš ásaheamiide mii bálvala suohkaniid.
- Ekonomalaš rámmat sámegeiela, oahpahaš ja dearvvašvuođa bargui suohkaniin viiddiduvvojit.

Girjjálašvuohta

- Angel, Elisabeth, Gaski, Margrete, Lie, Ivar ja Nygaard, Vigdis (2014). *Næringsutvikling i samiske samfunn. En studie av sysselsetting og verdiskapning i nord*. Rapport 2014:4. Alta: Norut Alta-Áltá
- Angell, Elisabeth, Varsi Balto, Áila Márge, Josefsen, Eva, Pedersen, Paul, ja Nygaard, Vigdis (2012). *Kartlegging av samisk perspektiv i kommunesektoren*. Rapport 2012:5. Áltá: Norut. Gávdno dás: <http://www.norut.no/alta/Norut-Alta-Alta/Publikasjoner/Rapporter/Kartlegging-avsamisk-perspektiv-i-kommunesektoren>
- Báikenammaláhka. LOV 1990-05-18 nr 11: Láhka báikenamaid birra. Kulturdepartemeanta
- Broderstad, Ann Ragnhild ja Sørli, Kjetil (2012). "Bo og flyttetrender i norsk-samiske kommuner gjennom 40 år i relasjon til sysselsetting." Sámi logut muitalit 5. Rapport1/2012. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla. <http://samediggi.no/nor/Dokumenter>
- Died. Sd. nr 28 (2007 - 2008) Sámepolitihka birra
- Died. Sd. 34 (2012–2013). *Folkehelsemeldingen. God helse – felles ansvar*. Dearvvašvuođa- ja fuolahusdepartemeanta.
- Died. Sd. 16 (2014-2015). *Forutsigbar og miljømessig bærekraftig vekst i norsk lakse- og ørretoppdrett*. Ealáhus- ja guolástusdepartemeanta.
- Died. Ss. 14 (2014-2015) *Kommunereformen – nye oppgaver til kommunene*. Gelda- ja ođasmahtindepartemeanta
- Eurohparáđdi: Den Europeiske paktten om regions- eller minoritetsspråk (minoritetsspråkpakten). Mearriduvvon Eurohparáđis geassemánu 25. b.1992. Norga ratifiserii 1993 ja dat bođii fápmui 1998.
- Effektiv og bærekraftig arealbruk i havbruksnæringen – areal til begjær*. (2011) Rapportta áššedovdilávdegottis maid guolástus- ja riddodepartemeanta lei ásahan.
- Evt. 333 S (2014-2015) Innstilling fra kommunal- og forvaltningskomiteen om kommunereformen – nye oppgaver til større kommuner.
- [Evt. 57 S \(2014–2015\)](#). Innstilling fra kommunal- og forvaltningskomiteen om Sametingets virksomhet 2013.
- Falch, Torvald, ja Selle, Per (2015). "Staten og Sametinget." I Selle, Per (red.) og Bjerkli, Bjørn: *Samepolitikken utvikling*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag
- Finnmárkkuláhka. LOV-2005-06-17 nr. 85: Láhka riektediliid ja eatnamiid ja luondduvalljodagaid hálddašeami birra Finnmarkku fylkkas. Justiisa- ja gearggusvuodadepartemeanta
- Furskognes, Ann-Karin, Eliassen, Ingeborg, Molund, Benn ja Christiansen, Ellen K. (2013): *Prosjekt rapportta "Tolkeprosjektet"*, Romssa: Nasjonalt senter for samhandling og telemedisin, Universitehta buohcciviesu Davvi-Norga
- Grunnskolen informasjonsystem. <https://gsi.udir.no/> Vižžojuvvon neahtas 15.05.2015
- Guttorm, Gunvor (2011). "Árbediehtu (Sami traditional knowledge) – as a concept and in practice." *Working with Traditional Knowledge: Communities, Institutions, Information Systems, Law and Ethics*. Diedut 1/2011. Guovdageidnu: Sámi allaskuvla
- Josefsen, Eva (2015). "Samepolitikken og kommunene". Selle, Per (red.) ja Bjerkli, Bjørn 2015 *Samepolitikken utvikling*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag
- Hansen, Kjetil Lenert (2011). [Ethnic discrimination and bullying in relation to self-reported physical and mental health in Sami settlement areas in Norway](#) (2011). Faculty of health sciences. Department of community medicine. Centre of sami health research. Romsa: Romssa universitehta. https://uit.no/Content/235598/skriftserie%20115_munin.pdf. Vižžojuvvon neahtas 21.05.2015

Helse- og omsorgslovstjenesteloven. Lov-2011-06-24 nr. 30. Lov om kommunale helse- og omsorgstjenester m.m. Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta

Høring om ny folkeregisterlov, reivve sáddejuvvon Sámedikkis, 25.06.2015,

Forslag til ny folkeregisterlov – cealkámušreive sáddejuvvon Sámi giellalávdegottis maila bokte, 06.07.2015

ILO-konvenšuvdna nr. 169 eamiálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid birra iešmearrideaddji stáhtain. ILO generálakonferánša mearridan geassemánu 27. beavvi 1989. Norga ratifiseren geassemánu 20. beavvi 1990. Bođii fápmui čakčamánu 5. beavvi 1991.

Karlstad, Stig og Lie, Ivar 2009. *Verdiskapning i reindrifra*. Rapportta 209:6. Norut, Áltá/Alta

Kartlegging av plankapasitet og plankompetanse i kommunene (2014). NIVI Rapport 2014:1. Utarbeidet på oppdrag av KS.

Guovdageainnu suohkana rapporta guovttegielatvuodaruđaid birra, 2.9.2013

Kommuneproposisjonen 2015 (2014). Prop. 95 S (2013-2014). Gielda- ja ođasmahttindepartemeanta.

Lakse- og innlandsfiskeloven. LOV-1992-05-15 nr. 47: Lov om laksefisk og innlandsfisk mv. Dálkkádat- ja birasdepartemeanta

Lovkommentar til plandelen av ny plan- og bygningslov (2009). Birasdepartemeanta

Mánáidgárdeláhkka. LOV 2005-06-17 nr 64: Láhka mánáidgárddiid birra <http://www.lovdato.no/all/hl-20050617-064.html>

Menneskerettsloven. LOV-1999-05-21 nr. 30: Lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett. Justiisa- og gearggusvuodádepartemeanta

Motorferdselloven. LOV-1977-06-10 nr. 82: Lov om motorferdsel i utmark og vassdrag. Dálkkádat- ja birasdepartemeanta

Naturmangfoldloven. LOV-2009-06-19 nr. 100: Lov om forvaltning av naturens mangfold. Dálkkádat- ja birasdepartemeanta

Nordlandda Fylkkamánni. Cealkámuš plánaprogrammii Narvika gieldda gielddaplána areálaoassái. Kopija reivves beaiváduvvon 27.11.2014

NAČ (1985). Samisk kultur og utdanning. <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kilde/odn/tmp/2002/0034/ddd/pdfv/154576-nou1985-14.pdf>

NAČ (1999). Domstolene i samfunnet

NRK Sápmi ođasartihkkal. http://www.nrk.no/sapmi/fikk-endelig-feire-seg-selv-som-_arets-grensekommune_-1.12455923

NRK Sápmi ođasartihkkal. <http://www.nrk.no/sapmi/dette-er-habmera-suohkan-1.7358007>. Vižžojuvvon neahtas 04.04.2015

Nystad, Tove, Melhus, Marita ja Lund, Eiliv (2006). "Samisktalende er mindre fornøyd med legetjenestene". *Tidsskrift for Den norske legeförening*. www.tidsskriftet.no Vižžojuvvon neahtas 27.04.2015

Nystø, Sven-Roald. Artihkkal Fiskeribladet Fiskaren 06.03.2015

Oahpahusláhka. LOV-1998-07-17 nr. 61: Láhka vuodđoskuvlla ja joatkkaoahpahusa birra. Máhtodepartemeanta

Olufsen, Bodil Ballovara (2010). [Når tradisjon blir moderne: hva skjer når de unge henter inspirasjon og tar i bruk tradisjoner de eldre har begravd, og hvilke samfunnsmessige reaksjoner](http://www.tidsskriftet.no)

- [oppstår under en generasjonskonflikt som da oppstår?](#). Masteroppgave i pedagogikk. Det samfunnsvitenskaplige fakultetet. Romsa: Romssa universitehta.
- ON julggaštus álgoálbmogiid rivttiid birra. Ovtastuvvan našuvnnat mearridan čakčamánu 13.beavvi 2007
- ON konvenšuvdna mánáid vuoigatvuođaid birra. (ON mánáidkonvenšuvdna) Ovtastuvvan našuvnnat mearridan skábmamánu 20. beavvi 1989.
- ON riikkaidgaskasaš konvenšuvdna sivila ja politihkalaš vuoigatvuođaid birra. Ovtastuvvan našuvnnat mearridan juovlamánu 16. beavvi 1966.
- Ot.prp. nr.60. (1989-90) *Samisk språk*. Girko- ja kulturdepartemeanta. https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1989-90&paid=4&wid=b&psid=DIVL500&pgid=b_0263
- Pasient- og brukerrettighetslova. Lov -1999-07-02 nr. 63: Lov om pasient- og brukerrettigheter. Dearvvašvuođa – ja fuolahusdepartemeanta
- Pedersen, Paul ja Høgmo, Asle (2004). *Kamp, krise og forsoning. Evaluering av samepolitiske tiltak i Kåfjord*. Romsa: Norut.
- Plan- og bygningsloven. LOV-2008-06-27 nr. 71: Lov om planlegging og byggesaksbehandling. Gelda- ja ođasmahtindepartemeanta
- Prosedyrer for konsultasjoner mellom statlige myndigheter og Sametinget* (2005). Gelda- ja ođasmahtindepartemeanta. <https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/samepoliitikk/midtspalte/prosedyrer-for-konsultasjoner-mellom-sta/id450743/>. Vižžojuvvon nehtas 01.09.2015
- Rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter. St.prp. nr. 80 (1997-98). Ratifisert 1. februar 1995. <https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/nasjonale-minoriteter/midtspalte/euoparadets-rammekonvensjon/euoparadets-rammekonvensjon/id2362518/> Regjeringen.no. Fakta om samiske språk. <https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/samiske-sprak/fakta-om-samiske-sprak/id633131/#5>. Vižžojuvvon nehtas 20.04.2015
- Reindrift og kommodifisering av utmarka i sørsamiske områder*. Forskningsprosjekt av Bygdeforskning, 2010-2013.
- Rustad, Øivind (2010): "Befolkningsutvikling i STN-området 1990-2010." *Sámi logut muitalit 3*. Rapport 1/2010. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Sámeláhka. LOV 1987-06-12 nr 56: Láhka Sámedikki ja eará sámi riektediliid birra. Gelda- ja ođasmahtindepartemeanta
- Sámediggi (2010). *Sametingets planveileder. Veileder for sikring av naturgrunnlaget for samisk kultur, næringsutøvelse og samfunnsliv ved planlegging etter plan og bygningsloven (plandelen)*. <https://www.sametinget.no/Miljoe-areal-og-kulturvern/Areal/Sametinget-planveileder>. Vižžojuvvon nehtas 15.05.2015
- Sámediggi (2012). Sámediggedieđáhus sámegiela birra. <http://samediggi.no/nor/Dokumenter>
- Sámediggi (2013). Sámedikki doaibmaplána sámi mánáidgárdefálaldahkii. 2015-2018, SP 011/13
- Sámediggi (2014). Oahpahušláhka ja priváhtaskuvlalahka – sámi ohppiid vuoigatvuođat. Ášši SR 054/14
- Sámediggi (2014). Suohkanreformma – sámi bealit. Sak SR 127/14
- Sámediggi (2014). Sámedikki bušeahhta 2014. www.sametinget.no

- Sámediggi (2014). Sámedikki oahpponeavvoráhkadeami doaibmlána 2015-2018/Sametingets handlingsplan for utvikling av læremidler 2015- 2016
- Sámediggi (2015). Sametingets arbeid for et trygt psykososialt miljø for samiske barn og unge. SR ášši 028/15
- Selle, Per, Semb, Anne julie, Strømsnes, Kristing ja Nordø, Åsta Dyrnes (2015). *Den samiske medborgeren*. Oslo. Cappelen damm akademisk
- Skålnes, Sigrid (2014). Næringsutvikling innanfor STN-området på 2000-tallet. Todal, Jon (red.), Broderstad, Else Grete, Brustad, Magritt, Joahnsen, Kevin og Severeide, Paul Inge (2014). *Sámi logut muitalit 7*. Rapport 1/2014. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Solstad, Karl Jan (red.), Balto, Áilá Márge, Nygaard, Vigdis, Josefsen, Eva ja Solstad, Marit (2012): *Sámi giellaiskkadeapmi 2012*. NF-rapport nr. 9/2012. Bodø:Nordlandsforskning.
- Solstad, Marit, Balto, Aila Marge Varsi ja Solstad, Karl Jan (2012). *Samisk via fjernundervisning*. NF-rapport 10/2012. Bodø, Nordlandsforskning
- Statistisk sentralbyrå. SSB. www.ssb.no
- Todal, Jon (red.), Broderstad, Else Grete, Brustad, Magrit, Severeide, Paul Inge ja, Kalstad, Johan Ailo (2010). *Sámi logut muitalit 3* (2010). Rapport 1/2010. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Todal, Jon (red.), Broderstad, Else Grete, Brustad, Magrit og, Kalstad, Johan Ailo (2013) *Sámi logut muitalit 6*. Rapport 1/2013. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla. <http://samediggi.no/nor/Dokumenter>
- T-1497 Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging (2011). Birasgáhttendepartemeanta. <https://www.regjeringen.no/contentassets/60874174655646bba23d60d3e472d501/t-1497.pdf>
- UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger. <http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php?hl=en&page=atlasmap>.. Vižžojuvvon neahtas 30.06.2015
- Ungdomsstyrelsen (2013). *Tio orsaker till avhopp. 379 unga berättar om avhopp från gymnasiet. Temagruppen Unga i arbetslivet 2013:2*.
- Vareide, Knut ja Nygaard, Marit O. (2014). *Regional analyse. Samisk område 2014. Befolkningsutvikling, næringsutvikling og scenarier*. TF-notat nr. 74/2014. Bo i Telemark: Telemarkforskning
- Viltloven. LOV-1981-05-29 nr. 38: Lov om jakt og fangst av vilt. Birasgáhttendepartemeanta.
- Vuodđoláhka. LOV 1814-05-17 nr 00: Kongeriget Norges Grundlov, given i Rigsforsamlingen paa Eidsvold den 17de Mai 1814. Justiisa- ja gearggusvuodádepartemeanta uodádepartemeanta